GÜLCAN ÇOLAK

Toplumdilbilimi

Toplumsal Cinsiyet ve Dil

Bilge
Kültür·Sanat

GÜLCAN ÇOLAK Toplumdilbilimi

YAYIN NO: 918

TOPLUMDİLBİLİMİ
Toplumsal Cinsiyet ve Dil
Gülcan Çolak

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No. 16228

1. Basım: Mart 2019

Kapak: *Yasin Çetin*
Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*
Baskı-Cilt: *Çevik Matbaacılık*
Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 501 30 19
Kapak Baskı: *Saner Matbaacılık*

BİLGE KÜLTÜR SANAT
Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74
bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

TOPLUMDİLBİLİMİ
TOPLUMSAL CİNSİYET VE DİL

GÜLCAN ÇOLAK

Bilge
Kültür·Sanat

Gülcan Çolak

1973 yılında Samsun'da doğdu. 1995'te Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu. 1995-2002 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı'nda Türkçe öğretmenliği yaptı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Anabilim Dalı'nda 2003 yılında yüksek lisans; 2008'de doktora eğitimini tamamladı.

Gazi Üniversitesi'nde okutman, yardımcı doçent ve doçent kadrosunda görev yapmış olup hâlen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. *Türkçede Fosil Kelimeler* (Bilge Kültür Sanat, 2. Baskı, 2017) adlı bir kitabı, uluslararası makaleleri ve bildirileri bulunmaktadır. Çalışmalarını; anlambilimi, toplumdilbilimi ve sözcükbilimi alanında sürdürmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

BİRİNCİ BÖLÜM
TOPLUM, KÜLTÜR VE DİL

İKİNCİ BÖLÜM
TOPLUMDİLBİLİMİ

Toplumdilbilimi ve Sosyolektler 20
Toplumsal Tabakalar ve Dil 22
Toplumsal sınıfların dil kullanımı 24
Cinsiyetler ve Dil 29
Yaş ve Dil 30
Yaş gruplarının dil kullanımı 30
Yaş gruplarına yönelik dil kullanımı 34
Meslek, Eğitim Grupları ve Dil 35
Meslekler ve dil kullanımı 35
Eğitim gruplarının dili 38
Kitle İletişim Araçları ve Dil 39
Politika ve Dil 42
Politika dili 43
Dil politikaları 45
İkidillilik 46
Dil sürdürümü 47
Dilsel tutum 48
Dil seçimi 48
Etnik-dilsel canlılık 49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TOPLUMSAL CİNSİYET

Biyolojik Cinsiyet 51
Kadın ve Erkek Beyni 53
Toplumsal Cinsiyet 56
Ev ve Evlilik 60
Meslekler ve İş Bölümü 63
Bağımlılık ve Namus 66
Fiziksel Görünüm 68

Cinsiyet Rol Gelişimi Kuramları ... 69
Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Aşılanması ... 72
Toplumsal cinsiyet rollerinin aşılanmasında dilin etkisi ... 78
Kamusal Alanda Kadın ve Feminist Hareketler ... 79
Dünyada Kadın ... 80
Türkiye'de Kadın ... 82
Feminist Teoriler ... 86
Liberal Feminizm ... 87
Marksist Feminizm ... 89
Radikal Feminizm ... 89
Postmodern Feminizm ... 90
Erkeklik Çalışmaları ... 91

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
CİNSİYET VE DİL

Toplumsal Cinsiyet ve Dil ... 98
Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı ... 99
Kadın ve erkek diline yönelik tespitler ... 103
Kadınlar ve Erkeklerden Söz Edilirken Kullanılan Dil ... 108
Cinsiyetler Arası İletişimde Görülen Dilsel Özellikler ... 112

BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRKÇEDE KELİMELERİN TOPLUMSAL CİNSİYETİ

Araştırmanın Konusu ve Amacı ... 121
Araştırma Ölçeği ... 122
Yöntem ... 124
Tarama araştırması ... 124
Evren ve Örneklem ... 125
Verilerin İşlenmesi ... 126
Türkçede Toplumsal Cinsiyet İçeren Kelimeler ... 128
Davranış ve Tutumlar, Zihinsel-Bilişsel Nitelikler ... 128
Fiziksel Özellikler ve Fiziksel Görünümle İfadesini Bulan Tavır Biçimleri ... 132
Meslekler, İş ve Uzmanlık Alanları ... 134
Türkçede Toplumsal Cinsiyetin Değişkenlere Göre Dağılımı ... 137
Cinsiyet Değişkeninde Kelimelerdeki Toplumsal Cinsiyet ... 138
Yaş Değişkeninde Kelimelerdeki Toplumsal Cinsiyet ... 147
Yaşanılan Bölge Değişkeninde Kelimelerdeki Toplumsal Cinsiyet ... 149
Öğrenim Durumu Değişkeninde Kelimelerdeki Toplumsal Cinsiyet ... 151
Meslek Grupları Değişkeninde Kelimelerdeki Toplumsal Cinsiyet ... 153
Sonuç ve Değerlendirme ... 155

KAYNAKÇA 159

ÖNSÖZ

Ingeborg Bachmann'ın (2004) *Otuzuncu Yaş* adlı öyküsündeki kahraman, "Bana yakıştırdıklarını sıyırıp atsam üzerimden, ben kim olurum bu altın eylül ayında? Bulutlar havada uçuşmaya başlayınca, kim?" diye sorar. Yanıtı hiç kimse, tam olarak bilemez, fakat sorunun kendisi de bir nevi yanıt gibidir. Biliriz ki kişilerin düşünceleri, fikirleri, kimliği, birçok toplumsal gerçeklikten beslenir. İnsan bir yönüyle de aldığı eğitimin, içinde yaşadığı coğrafyanın ve kültürün, kişisel ve tarihsel geçmişinin, cinsiyeti de dâhil kendisine yüklenen anlamların ürünüdür. Çünkü doğduğumuz an, gözlerimizi sadece fiziksel bir dünyaya değil; kültürel bir iklime, zamanın ve mekânın çeşitli yargılarına, bize öngörülmüş davranış biçimlerine, rollere, beklentilere de açarız. Gözümüzü açtığımız bu kültür, zamanla kendi gözlerimize dönüşür; o gözlerle algılamaya, anlamaya, yargılamaya ve davranmaya başlarız. Daha bebekken nasıl ki cinsiyetimize göre pembe ya da mavi zıbın giydirildiysek, manevi varlığımız da -doğumdan ölüme dek- toplumun ve kültürün bize öngördüğü yönlendirmelerle donatılır. Bu yüzden olsa gerek Bachmann'ın öykü kahramanı, "Bana yakıştırdıklarını sıyırıp atsam üzerimden, ben kim olurum?" diye sormaktadır.

İçine doğduğumuz toplumun bize ilk öğrettiklerinden biri de dildir. Bu süreçte sadece Türkçe, İngilizce, Japonca gibi bir millet dilini ve onun gramerini değil; aynı zamanda bir davranış biçimi olarak dili kullanmayı, nerede dinleyip nerede konuşacağımızı, kime söyleyip kime susacağımızı, hangi duygulanımda hangi dilsel biçimlere başvuracağımızı, ses tonlarının işlevselliklerini, dilin edimbilimsel boyutlarını da öğreniriz. Dilsel biçimleri nerede ve nasıl anlamlandırmamız gerektiğiyle, dile dair yasaklar ve özgürlüklerle; dil yoluyla biraz da hayatın çeşitli görünümleriyle yüzleşiriz. Tıpkı diğer kültürel unsurlar gibi dil de -hem bizi yoğuran hem de bizim yön verdiğimiz bir gerçeklik olarak- benliğimizin bir parçası oluverir. Bu yüzden kişilerin dil kullanımını toplumsal boyutuyla görmek; kültürel bir iklimi, gelenekleri,

toplumun felsefesini ve psikolojisini, hayatın sosyal organizmasını da görmek demektir.

Bu noktada toplumdilbilimi çalışmaları; dil ve toplum arasındaki ilişkileri gözetmesi, dilin toplumsal dağılımını ve işlevlerini incelemesi, toplumdaki çeşitli değişkenler (cinsiyet, yaş, toplumsal tabaka, eğitim, meslek vb.) bağlamında dili anlamlandırması, kültürel gerçeklikleri dikkate alarak dilsel verileri yorumlaması açısından büyük önem taşımaktadır.

Toplumdilbilimi araştırmalarında, okumaktan, bilgilenmekten ve elbette yazmaktan en keyif aldığım alan, cinsiyet ve dil ilişkisi üzerine yürütülen çalışmalar oldu. Bu ilgi ve heyecanım da bu kitabın yazılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Toplumdilbilimi / Toplumsal Cinsiyet ve Dil adlı bu kitap, beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, dil-kültür ve toplum ilişkisinden ana hatlarıyla söz edilmiş, ikinci bölümde dilin değişkenliği tartışılmış; toplumsal tabaka, meslek, eğitim, yaş gibi değişkenler bağlamında dil kullanımı değerlendirilmiştir. Ayrıca bu bölümde, dilin kitle iletişim araçlarındaki ve politikadaki farklı sunum ve işlevlerine yer verilmiş, toplumdilbilimi çerçevesinde ikidillilik konusuna değinilmiştir.

Üçüncü bölüm; dildeki cinsiyetçi farklılıkları anlama ve anlamlandırmaya temel oluşturması açısından biyolojik ve toplumsal cinsiyete ayrılmıştır. Bu bölümde cinsiyet kavramı ve cinsiyetler arasındaki farklılıklara dair ileri sürülen kuramlar, genel bir değerlendirmeyle ele alınmış, toplumsal cinsiyet rolleri alt başlıklar altında tartışılmıştır. Beşinci bölümde sunulan araştırma sonuçlarının, tarihsel ve toplumsal açıdan daha sağlıklı yorumlanması için kamusal alanda kadının durumuna, feminist hareketlere ve erkeklik çalışmalarına dair genel bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölümde cinsiyet ve dil ilişkisine odaklanılmıştır. Toplumsal cinsiyetin, dil kullanımında ve dillerin sözvarlığındaki görünümleri, cinsiyetler arasındaki iletişimde dilsel unsurlara yüklenen değerler; bu bölümde ilgili literatür eşliğinde incelenmiştir.

Kitabın beşinci bölümünü, 2014-2016 yılları arasında gerçekleştirilen *Türkçede Kelimelerin Toplumsal Cinsiyeti* adlı TÜBİTAK destekli araştırma verileri oluşturmaktadır. Türkçe, dilbilgisel cinsiyete sahip olmadığı gibi *amca, teyze, inek, horoz* gibi tanımında

canlıların cinsiyetini içeren sözlükbirimler ya da *kraliçe, aktris, dansöz* gibi alıntı kelimeler dışında cinsiyet ayrımı da içermez. Fakat -birçok dilde olduğu gibi- Türkçe sözvarlığındaki bazı kelimeler ve ifadeler; toplumsal cinsiyet etkisiyle örtük veya açık bir biçimde cinsiyetçi ögelere sahiptir. Türkçede Kelimelerin Toplumsal Cinsiyeti adlı proje[1]; Türkçe sözvarlığında toplumsal cinsiyet içeren isim ve sıfatların bulunduğunu ve bu kelimelerdeki toplumsal cinsiyet değerinin, çeşitli değişkenlere göre farklılık gösterebileceğini ortaya koymuştur. Çeşitli meslekleri, iş ve uzmanlık alanlarını; davranışsal, zihinsel-bilişsel nitelikleri; fiziksel özellikleri ya da fiziksel görünümle ifadesini bulan tavır biçimlerini ifade eden bazı kelimelerin, toplumsal cinsiyeti ve bunların derecesi, beşinci bölümde ortaya konmuş ve tartışılmıştır.

Dil ve cinsiyet ilişkisi üzerine ilgi ve merakımı, bilimsel ve ekonomik anlamda destekleyen TÜBİTAK'a, kendim ve proje ekibi adına teşekkür ederim.

1 2016 yılında tamamlanan *Türkçede Kelimelerin Toplumsal Cinsiyeti* adlı TÜBİTAK projesi (113K491), Doç. Dr. Gülcan Çolak yürütücülüğünde ve Prof. Dr. Emine Yılmaz danışmanlığında yürütülmüştür. Proje araştırmacısı, Prof. Dr. Fikri Gökpınar; bursiyerleri ise Oğuz Kısa, Arda Saraç ve Mehmet Enes Yazıcı'dır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUM, KÜLTÜR VE DİL

> "Dünyanın benim dünyam olduğu, kendini şurada gösterir ki, dilin (yalnızca benim anladığım dilin) sınırları, benim dünyamın sınırlarını imler."
>
> (Ludwig Wittgenstein, Tractatus)

İnsanın doğumu, biyolojik bir süreç olmakla birlikte aynı zamanda kültürel bir varoluşun da başlangıcıdır. Çünkü insan, gelişip büyüyebileceği bir coğrafyaya doğduğu gibi bir kültüre ve bu kültürün göreceli gerçekliğine de adım atar. İnsan nasıl ki hayvanlar, bitkiler ve eşyaların gerçekliği içinde kendi varlığını konumlandırır ve merkez kabul ederse; zihniyeti ve toplumsal kimliği de var olduğu ve kendisini anlamlandırdığı kültür çerçevesi dâhilinde çeşitli bakış açıları ve düşünce biçimleri kazanır. Neticede ekolojik sisteme uyum sağlayan insan, hem edilgen bir nesne hem de etken bir özne olarak kültürel sisteme de uyum gösterir ve onun bir parçası oluverir.

Toplumsallaşma süreci içerisinde insan, içine doğduğu kültürün değerlerini kavrayıp benimsemekle ve ondan beslenmekle birlikte zamanla onun uygulayıcısı ve üreticisi; dolayısıyla kültürün gizli öznelerinden biri olur. Kültürün işlevselliğinde hem rol alır hem de hayatı ve gerçekliği bu kültür ikliminden görür, anlamlandırır. Çünkü Mucchielli'nin (1991) ifadesiyle bir bilgi biçimi, bir grubun ortak edinimlerinin bütünü ve bir düşünce şekillenmesi olan kültür; akıl yürütmenin, davranış ve görme biçimlerinin örtük referanslarını oluşturur. Dolayısıyla bilgi ve fikirler, inanışlar, yargılar, koşullandırmalar, davranış ve tutumlar, toplumsal modellerden oluşan bu ortak edinimler; hayatı algılamada ve anlamlandırmada her zaman varlıklarını gösterir (s. 8-9).

İnsanın, toplumsal panorama içinde gerekkendi zamanına gerek geçmişe ve geleceğe bakışında; olayları, olguları, davranışları,

kavramları ve nesneleri anlamlandırıp yorumlamasında; hangi kültürün ve toplumsal gerçekliğin merceğinden gördüğü büyük önem taşımaktadır. Çünkü insan hayatı, sadece kendi gözleri ile nesnel bir şekilde görmez; içinde yaşadığı zamanın, toplumsal ve psikolojik çevrenin, kültürün sunduğu ışık ve perspektif içinde algılar ve anlamlandırır. Dolayısıyla Rorty'nin (1995) vurguladığı gibi dışarıda *kendinde hakikat* diye bir kategori yoktur. Dünyanın belli bir düzen içinde algılanması, evrensel doğrular ve ölçütler zemininde değil, toplumsal bir bağlam içinde biçimlenen tahayyül gücüyle bağlantılıdır. Kültür ve anlamlandırma farklılığından dolayı, nesnel, herkes için aynı olan bir hakikat da mümkün değildir (s. 36).

Dolayısıyla insanın gerçekliği algılama, yorumlama, yargılama ve yaşama biçimi; toplumsal bir zemin içinde renk ve ton kazanır. İnsan her ne kadar kendine özgün ve özgür bir düşünme sistemi inşa etmeye çalışsa da bu sistemin harcı, toplumsal gerçekliğin ikliminden bağımsız yoğrulamaz. Bu iklimin en önemli unsurlarından biri kültür olduğu gibi kültürün de ana damarlarından biri dildir.

Dil, bireylerin dünya görüşüne, gerçeklere bakışına yön veren bir kalıp olduğu gibi toplumun çeşitli kurum ve işlevleriyle eşzamanlı ilişkiler kuran toplumsal bir üründür de. Hem yapısal bir çerçeve hem de toplumsal bir yansımadır. Dil, toplumun izlerini taşır, toplum da kullandığı dilin çerçevesine girer. Dil ve toplum arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur (Vardar, 2001: 114). Dili bir toplum içinde öğrenen insan, dille birlikte bir yaşam biçimini, bir kültürü, davranış ve değerler sistemini de edinir. Çünkü dil, toplumsal organizmanın ana damarlarından biri olduğu gibi bu damarlarda toplumun her türlü gelenek ve göreneği, hissiyatı ve hassasiyeti, tecrübeleri ve hayalleri akmaktadır.

Wilhelm von Humboldt'a (1767-1835) göre dünyanın çeşitliliğini ve farklı kültürleri anlamak için dillerin iç yapısını görmek gerekir. Bu yüzden kendisi, dil araştırmalarında bu fikri çıkış noktası edinmiş ve dillerin çeşitliliği içinde ulusların karakterini araştırmaya çalışmıştır. Çünkü diller; kendi başına, toplumsal gerçekliklerden bağımsız oluşmadıkları gibi bağlı bulundukları kültür çevrelerinin özellikleriyle, insanın doğasıyla birlikte gelişirler (Akarsu, 1998: 50). Böyle olduğu içindir ki toplumları ve onların

kültürlerini anlama ve anlamlandırma sürecinde, o toplumun dilsel atmosferi önemli bir belirleyici unsurdur. Aynı zamanda dilsel atmosferin kavranması da toplumsal sistemin birçok yönüyle değerlendirilmesi ile gerçekleşir.

Bu bakış açısı bağlamında dili ve kültürü birbirinden bağımsız düşünmeyen ve karşılıklı etkileşimi esas alan Humboldt, dilin kültüre olan etkisini de göz önünde bulundurmuştur. Çünkü her bir dilden, o dili konuşan milletin karakterini, kültürünü, dünya görüşünü anlamak mümkün olduğu gibi diller de milletlerin karakterini, gerçeklik algısını belirleyebilmektedir (Akarsu, 1998: 81). Dili, toplumsal çevre ve kültürle birlikte incelemek gerektiğine inanan Humboldt'un bu bakış açısı; Franz Boas, Edward Sapir ve Benjamin Lee Whorf gibi Amerikalı antropolog ve dilbilimcilerin çalışmalarıyla ivme kazanır.

Alman kökenli Franz Boas (1858-1942), yok olmakta olan Kızılderili dillerini ve kültürlerini incelemiş ve her kültürü kendi ortamında anlamak gerektiğini belirtmiştir. Gerçekliği anlamak; ancak o koşullarda, gerçeklik içindeki yaşam pratikleri içinde, bir yerli gibi düşünüldüğünde mümkün olabilir. Kızılderili dilleri, Hint-Avrupa dillerinden farklılıklar göstermektedir, çünkü Kızılderililerin düşünme biçimleri, yaşam pratikleri ve gerçeklik algılamaları farklıdır (Büyükkantarcıoğlu, 2006: 27-28).

Franz Boas'ın öğrencisi olan Edward Sapir de (1884-1939), antropoloji ve dil alanında çalışmalar yapmış, dil-kültür ilişkisi konusunda dilbilim tarihinde önemli bir yer edinen *Sapir-Whorf Hipotezi'ni* ortaya koymuştur. Öğrencisi Benjamin Lee Whorf'la (1897-1941) birlikte geliştirdikleri bu tez, *dilbilimsel görecelik* ve *dilbilimsel belirlenimcilik* teorisi olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

Dilbilimsel görecelik teorisi, farklı kültürlerin dünyayı değişik şekillerde yorumladığını ve dillerin de bunları kodladığını öne sürer. Bazı kültürler bütün suları aynı algılarken, bazıları *yağmur*, *sel*, *durgun su* gibi sular arasındaki önemli farkları görmektedir. Algıdaki farklılık dillerde açığa çıkmaktadır, çünkü dili konuşanlar; dünyayı gördükleri şekilde izah etmek zorundadırlar. *Dilbilimsel belirlenimcilik* teorisi, yalnızca dünyayı algılama biçiminin dilleri etkilediğini değil; dilin de derin bir biçimde düşünme tarzlarını etkilediğini savunur. Dil, düşünceler için bir çerçeve sağlamaktadır

ve dilbilimsel belirlenimcilik teorisine göre, b u çerçevenin dışında düşünmek oldukça zordur. Whorf, Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyinde yerlilerce konuşulan Hopi dilini; Standart Avrupa Ortalaması (SAO) olarak adlandırdığı İngilizce, Fransızca, Almanca gibi Avrupa dilleriyle karşılaştırmıştır. Araştırmasının sonucunda, Hopi dilinin gramer yapısının Hopi kültürüyle; Avrupa dillerinin gramer yapısının da Avrupa ve Batı kültürüyle bir bağlantısı olduğunu iddia etmiştir. Örneğin, SAO dillerinde olaylar; şimdi, geçmiş ya da gelecek zaman içinde olmaktadır, olmuştur ya da olacaktır. Fakat Hopi dili konuşurları için zaman ilerleyen bir kavram olsa da zamansal geçişler, ayrı birimsel dizilerden ziyade bir süreçtir, zaman sabit parçalara bölünemez, bu yüzden Hopi dilinde fiiller zaman bildiren kiplere sahip değildir. Bu ve benzeri dilbilgisel kategorilerden hareketle Whorf, Hopililerin dünyayı devam eden bir süreç olarak algıladığını ileri sürerken SAO konuşanlarının dünyalarında ise hemen hemen her şeyin ölçülebilir olduğunu belirtir (Singh, 1999: 24-27; Wardhaugh, 2006: 222).[2]

Dil ve toplum arasındaki bu güçlü ve baskın ilişkiden dolayı, bir dilin sözvarlığı; o dilin konuşulduğu toplumun dünyayı nasıl algıladığının, nasıl görüp yaşadığının, maddi ve manevi gerçekliklerinin bir yansımasını sunar. Çünkü nasıl ki bir ırmak, aktığı zaman ve mekâna hem iz bırakır hem de onlardan bazı unsurları alıp başka coğrafyalara taşırsa kültürel coğrafyada akan dil de kendi tarihî ve toplumsal serüveni gerçekliğince milletlerin havzasını ve hafızasını oluştur. Bu dil ırmağının alüvyonunda da aktığı zamanın ve toplumun duyuşları, duygulanışları, inançları, zihniyeti vardır. Bu yüzden bir dilin havza ve hafızasını görmek; o dilin alüvyon toprağında var olan sözlü ve yazılı kültür unsurları; yani atasözleri ve deyimler, masallar, destanlar, ağıtlar, kötü ve hayır dualar, bilmeceler, türküler, şiir ve şarkılar, romanlar ve hikâyeler, sözlükler ve kelimeler üzerinden bir milletin kalbini ve beynini görmektir.

2 Whorf, Hopi dili i ayrıntılarıyla incelediğini belirtse de, aslında Hopilerin yaşadığı Arizona'ya hiç gitmemiş, araştırmasını New York'ta tamamlamış, üstelik bu araştırma da bir Hopi Kızılderilisi ile yaptığı görüşmelere dayanmaktadır. 1983'te Hopi dili üzerine geniş bir saha araştırması yapan dilbilimci Ekkehart Malotki, *Hopi Time* "Hopi Zamanı" adlı kitabında Hopi dilinde zaman belirten çok sayıda ifadeye, fiillerin zaman ve durum kipleri sistemine yer verir (Deutscher, 2013: 145-147). Dolayısıyla Whorf'un bu hipotezine *bilimsel yöntemler açısından* karşı çıkılmaktadır.

Türkçedeki *dayı, amca, enişte* kelimelerine karşılık İngilizcede sadece *uncle* sözlükbirimi bulunur; *teyze, hala, yenge* gibi üç farklı kelimeyle ifade edilen kadın akraba ise *aunt* ismiyle karşılanır. Bu durum Türk kültüründe akrabalarla kurulan yakın ilişkinin bir yansıması olduğu gibi her bir akrabalık bağına atfedilen değer ve dikkati de göstermektedir.

Varlık ve kavramlara atfedilen değerin sözvarlığındaki yansımalarını çeşitli dillerde görmek mümkündür. Japon kültüründe ve coğrafyasında *pirinç* önemli bir hububat olduğu için bu tahıl türünü karşılayan çok sayıda kelime bulunur. Japoncada çiftçi *ine* eker, bakkal *okome* alır ve insanlar *gohan* yer (Condon, 1995: 77). Bir Güneydoğu Asya ülkesi olan Filipinler'de yaşayan Hanunoo'lar, bölgenin kuşlarını 75 gruba ayırırlar. Hayvanlara yönelik dikkat ve algının sözvarlığında vücut bulmasına dair izler, sadece kuş adlarında değil diğer türlerde de görülebilir. Yaklaşık 60 balık, 60'ı aşkın kabuklu deniz canlısı, 25 kara ve tatlı su yumuşakçası adı bilirler. Toplamda 461 hayvanbilimsel tip belirlemişlerdir (Levi-Strauss, 1996: 28).

Kültürü ve milletlerin algısını sadece sözvarlığı yansıtmaz. Sözlerin metaforik ya da varlıkların simgesel anlamları, yine bir dünya görüşünün, bir karakterin dışavurumudur. Dilin sözdizimi, morfolojik özellikleri ya da göstergelerin oluşumuna kaynaklık eden bilgi, bir milletin algı ve değerlerini, görme ve değerlendirme biçimlerinin ipuçlarıdır. Uygur'un (2005) belirttiği gibi bir akarsuyun yüksekten dökülüp köpürerek aktığı yer olan *çağlayan*ın adlandırılmasında Türkçe, sesi ön plana çıkartmıştır. Yansıma ses olan *çağ*, suyun ses çıkararak ve coşkun bir biçimde akmasını anlatan *çağla-* fiiline ve bu suyun yüksekten döküldüğü ve ses çıkarttığı yer olan *çağlayan* ismine kaynaklık etmiştir. Aynı doğa görünümünün Fransızcası *cascade* ve *chutte d'eau*'dur ve Latincede "düşmek" anlamındaki *cado-cadere*'den türemiştir. İngilizcede *waterfall*, Almancada *Wasserfall* kelimeleri de *chutte d'eau* ile aynı anlamdadır. Doğadaki bu görünümü Türkçe, bir ses olayı olarak yorumlarken Fransızca, İngilizce gibi bazı Avrupa dillerinde gözle dikkat etmenin adlandırmaya etkisi bulunmaktadır (s. 84-85).

J.C. Carothers, *Psychiatry (1959)* dergisinde yayımladığı bir makalesinde, kırsal bölgelerde yaşayan Afrikalıların büyük ölçüde bir ses dünyasında yaşarken, Batı Avrupalının görsel bir

dünyada yaşadığını vurgulamaktadır. Kulak dünyası sıcak, göz dünyası ise soğuk ve tarafsızdır. Çin ve Hindistan gibi yerler, temelde hâlâ işitsel-dokunsaldır. Hatta Rusya bile sözel bir eğilim taşır (McLuhan, 2001: 30-33).

Göçebe toplumlar ile yerleşik, tarımla ya da avcılıkla geçinen toplumlar arasındaki yaşam biçimi farklılıkları; düşünce biçimlerinin ve hayatla ilgili önceliklerin de değişmesine yol açar. Doğa içinde yaşayanlar, mekânsal durumlara daha çok önem verir. Bazı dillerdeki hareket ya da durum bildiren fiillerin, mekâna ilişkin bir kelime hazinesinin bulunması, bu yaşanılan koşullar ile ilgilidir (Vendryes, 2001: 24). Mesela İngilizce sözvarlığının çoğunluğu isimlerdir ve fiillerin sayısı daha azdır. Bir ismin, bir fiile dönüştürülerek kullanılmasına sıkça rastlanır. *Research* "araştırma", *format* "biçim" gibi eskiden isim olarak kullanılan kelimeler, yaygın bir biçimde fiil olarak da kullanılmaktadır.[3] Bir Kızılderili dili olan Navahoca ise bu yönden İngilizcenin tam tersidir. Navaho dilindeki hemen hemen bütün kelimeler fiildir. İsimlerin büyük çoğunluğu ise fiillerin edilgen biçimidir ya da fiillerden türetilmiştir. Buna bağlı olarak Navaho dilinin kullanıcıları, dünyayı hareket hâlinde algılıyorken İngilizce konuşanlar statik bir dünya algılıyor denebilir (Condon, 1995: 74-75).

Farklı duyuş ve düşünüşler, hayat algısı, yaşam biçimi ve kültür; dilbilimsel gerçeklikte yansıma ve izlerini gösterdiği gibi -Sapir-Whorf Hipotezi'nin bir diğer unsuru olan *dilbilimsel belirlenimcilik* teorisinde de vurgulandığı üzere- insanın dil gerçekliği de kişinin görme, algılama, düşünme, anlamlandırma, ifade etme yeteneğini ve yeterliğini de etkiler ve belirler. Hatta Nisbett'in (2018) vurguladığı gibi toplumlar arasındaki sosyo-psikolojik farklılıklar bile dilde yansımasını bulur. Mesela Japoncada genelleştirilmiş bir *ben* kelimesi konuşma dilinde pek tercih edilmez. Bunun yerine -dinleyene ve bağlama göre- *ben* kavramının çeşitli karşılıkları seçilir. Japon bir kadın, resmî bir konuşma yaparken durum ötesi "ben"e en yakın olan *Vataşi* kelimesini kullanır. Okul arkadaşlarıyla konuşan bir erkek, kendisinden *Boku* ya da *Ore* diye söz eder (s. 53-54).

3 İngilizcede *research* "araştırmak, incelemek", *format* "biçimlendirmek, düzenlemek" anlamları da taşımaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMDİLBİLİMİ

> ve bende, kültürlerin, edeplerin, ahlâkların örttükleri, gizledikleri, boğdukları dokunulmamış zenginliklerin karışık duygusu büyüyordu günden güne."
>
> (André Gide, Ahlaksız)

Yeryüzü coğrafyası; iklim, çevre ve yaşam koşulları açısından nasıl ki farklılık gösteriyor ve canlı türlerinin hem varoluşunu hem de ayırt edici niteliklere sahip olmasını bu çeşitlilik belirliyorsa, dünyanın toplumsal yapısı da etnik, siyasi, dinî, ekonomik, kültürel ve zihinsel gerçeklikler çerçevesinde belirleyici farklılıklar içerir. Dünyanın bu toplumsal yelpazesi içinde her bir millet ve kültür, kendine özgü değerler taşıdığı gibi her bir milletin de kendi gerçekliğinde farklı yaşam biçimleri yer alır. Bir toplum içinde herkes aynı giyinmediği, aynı şarkıyı söylemediği gibi aynı konuşmaz. Alt-kültürlere hatta kişisel gerçekliklere göre davranış, düşünce ve dili kullanma biçimleri değişir.

Diller değişir, çünkü içinde yaşanılan zamanla birlikte hayat bilgisi ve algısı, yaşam biçimi de dönüşüme uğrar. Toplum ve dil birbirinden bağımsız var olamadığı için toplumdaki her bir gelişme, dilde de kendini gösterir.

Bir dilin toplum içindeki değişik görünümleri temelde üç boyut içerir. Birinci boyut, artzamanlı değişimlerdir. Tarihî süreç içerisinde her bir dilin sözvarlığına yeni unsurlar eklendiği gibi var olan kelimelerde eksilme ya da anlam değişmeleri gibi durumlar ortaya çıkar. Dönemin teknolojik ve bilimsel gerçekliğine bağlı olarak Köktürk Türkçesi döneminde *cep telefonu*, *internet*, *kara delik* gibi göstergelere rastlanmazken siyasi yapının değişmesi gibi sebeplerle Türkiye Türkçesinde de *tutuk* "askeri vali", *çor* "kağanla bey arasında bir unvan" kelimeleri bulunmaz. *Geyik* kelimesi her iki dönemde var olsa da Eski Türkçe döneminde *keyik* biçiminde

"yabani av hayvanı" anlamındayken günümüz Türkçesinde "erkeklerinin başında uzun ve çatallı boynuzları olan bir tür memeli hayvan" anlamına gelmektedir. Yine artzamanlı boyut içinde dillerde biçimbilimsel (*ben* zamirinin *-vAn* > *vAm* > *-Am* > *-Im* / *-Um* ya da *er-* "ol-" yardımcı fiilinin *er-* > *-ir* > *i-* dönüşümüyle ekleşmesi), sesbilimsel (ET[4] *ıgaç* > TT[5] *ağaç*, ET *sub* / *suw* > TT *su*) ve belirli ölçüde sözdizimsel değişmeler yaşanır.

İkinci boyut dilin konuşulduğu coğrafyaya göre değişen bölgesel ağızlardır. Aynı dili konuşsalar da Trabzon'da ya da Aydın'da yaşayan kişiler arasında söyleyiş özellikleri ve sözvarlığı açısından farklılıklar görülebilir. *Gel-* fiilinin şimdiki zamana ve teklik 3. kişiye göre çekiminin, Türkiye'nin farklı ağız bölgelerine göre *geliyor, geli, geliyir, geliyu, geliyoru, geliyo, geliye* gibi biçimlerine rastlanır. Standart Türkçedeki *patates* için yine Türkiye'nin farklı bölgelerinde *kartol, baduka, domatça, göstül* kelimeleri de kullanılır. Coğrafi çevre, bölgesel söyleyiş farklılıklarının ortaya çıkmasında önemli bir etken olmakla birlikte bu durum, aynı ağız bölgesinde yaşayan kişilerin aynı tarzda konuştuğu anlamına da gelmez. Toplumsal tabaka, cinsiyet, eğitim düzeyi ve yaş gibi temel değişkenlere göre aynı bölge hatta aynı köyde bile farklı dilsel biçimler kullanılabilir.

Dilin değişkenliğine dair üçüncü boyut ise cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, toplumsal tabakalar gibi farklı toplumsal gruplara özgü dilsel biçimlerden oluşur. Kadın ve erkeklerin dil kullanımı arasında sözvarlığı, telaffuz ve sözdizimi açısından farklılıklar gözlenebildiği gibi gençlerin dil kullanımı ile yaşlılarınki de aynı değildir.

Dilin, yaşanılan bölgeye, yaşa, cinsiyete, toplumsal sınıflara göre değişen bu görünümleri; çeşitli önyargı ve öngörüleri, dolayısıyla toplumsal rol ve beklentilerce belirlenen dil kullanımlarını da içerir. Dilin toplumsal dağılımı doğal olduğu kadar kendince kuralcıdır da. Doğduğundan beri yöresel ağızla konuşan bir köylü, yakın çevresinde İstanbul ağzıyla konuştuğunda özentili ve yapmacık yaftası yiyebileceği gibi Milli Eğitim Bakanı, resmî bir toplantıda Trabzon ağzıyla konuştuğunda -ilk etapta esprili ve şakacı bir siyasetçi olarak algılansa da- alay konusu olabilir. Benzer biçimde üç yaşındaki çocuk gibi konuşmak, bir ölçüde

4 Eski Türkçe
5 Türkiye Türkçesi

eğlenceli gibi görünse de dozunu aştığında ya da çeşitli bağlamlarda itici algılanabilir. Dolayısıyla nasıl kişilerden yaşına başına, toplumsal statü ve kimliğine uygun davranması beklenirse, davranışın farklı bir dışavurumu olan dil kullanımında da kişilerden beklenen bir tutum ve tarz vardır.

Dilsel değişkenliğin, genel bir tasnifle değerlendirilen bu üç boyutu dışında elbette kişisel farklılıkların, psikolojik gerçekliklerin ve dil-dışı bağlamın sebep olduğu dilsel çeşitlilikler de yaşanır. Kişinin bireysel yapısı, tecrübesi, kiminle ne amaçla konuştuğu, ilişkilerin resmîliği ya da yakınlığı, iletişimin mekânı, konusu, amaçları ve araçları gibi çeşitli değişkenler; dil kullanımını önemli ölçüde etkilemekte ve farklılaştırmaktadır. Aksan'ın (1995) belirttiği gibi aynı koşullar içinde bulunan aynı aileden iki kişi arasında bile kelimeleri söyleyiş, seçiş ve belli kelimeleri tekrarlayış bakımından farklılık olabilir. Kişinin ruhsal yapısına, yeteneklerine bağlı olarak biri içine kapanık, karamsar; diğeri de dışa dönük iki kardeşin dil kullanımı aynı değildir (s. 52). *Bireysel dil* (idyolekt), kişinin kendine özgü konuşma biçimine dair çeşitli dilsel özellikler sunmakla birlikte aynı kişi bile, bir gün hatta bir saat içinde farklı dil düzlemleri arasında gidip gelir. Bir kişinin evde, kahvede konuştuğu dil ile sokakta ya da müdürüyle konuştuğu dil başkadır. Dil, birçok düzlemde birden eklemlenir (Yücel, 2006: 44).

Dilsel farklılıkların gözlemlendiği bir başka düzlem de *toplumsal ağlar*dır. Kişiler arasındaki toplumsal ilişkilerin derecesi ve derinliği ile ilgili bir kavram olan toplumsal ağlar, Meyerhoff'un (2006) ifadesiyle arkadaşlarınızın kim olduğu, kiminle samimi ve yakın ilişkiler yaşandığı, kiminle iş yerinde ya da sosyal ortamlarda zaman geçirildiğiyle belirlenir (s. 184). Dolayısıyla toplumsal ağlar da -tıpkı toplumsal sınıflar ve cinsiyet grupları gibi- hem kişinin dil kullanımını etkiler hem de dilsel verilerin yorumlanmasında ayrı bir bağlam sunar.

Bir toplum ve kültürdeki yaşam ve düşünme biçimlerinin, zihniyetlerin, insanların ve onların cinsiyetlerinin, yaşlarının farklılığı; dile çeşitli görünümler kazandırmakla birlikte kişilerin dil kullanım biçimleri de onların gerçekliklerine ışık tutar. Günay'ın (1991) vurguladığı gibi kullanılan kelimelere, cümle yapılarına, telaffuza bağlı olarak, kişinin toplumsal konumu, ruhsal durumu, hayata bakışı, yetiştiği bölge gibi birçok konuda fikir sahibi olmak

mümkündür (s. 72). Çünkü kişinin dil kullanımında içinde bulunduğu toplumsal grubun etkisi büyüktür. Kişinin toplumsal statüsü, aldığı eğitim ve bu eğitimin niteliği, çeşitli toplumsal rolleri onun dil davranışını belirler (Hundsnurscher, 1983: 45).

Toplumdilbilimi ve Sosyolektler

"Hayri Beyefendi, bizim Hayri, sizin Hayri, dalgın Hayri... Ne kadar çok Hayri var. N'olur birkaçını yolda eksek. Herkes gibi ben de bir tek insan, kendim olsam."

(Ahmet H. Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü)

F. de Saussure'den N. Chomsky'ye kadar dilbilimcilerin ortaya koydukları kuramlarda, dilin kullanım değişkenliği inceleme alanlarının dışında tutulmuş; kuramların ilk amacı, homojen bir dilsel topluluğa ait ideal konuşucu-alıcı olmuştur. Bir dilsel topluluktaki değişkenliklerin, toplumsal yapılarla ilişkilendirilerek betimlenmesi ise Amerikan dilbilimcilerinin etkisiyle gerçekleşmiştir (Kıran ve Kıran, 2001: 259). Dolayısıyla 20. yüzyılda, Amerika'daki antropoloji kökenli F. Boas, E. Sapir gibi dilbilimcilerin, dili toplumbilimsel yöntemlerle incelemesi, toplumdilbilimine giden yolun önemli patikaları olduğu gibi ağız çalışmaları da toplumdilbiliminin ayrı bir bilim dalı olarak kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Dilbilimciler, kırsal bölgelerde yaşayan kişilerin konuşma biçimlerini, özellikle de münferit köylerdeki az eğitimli insanların aksanlarını incelemiştir. Kırsal alanlarda yoğunlaşmalarının nedeni; (1) tamamen yok olmadan önce ağız özelliklerini kayıt altına almak, (2) yaşlı ve eğitimsiz insanların, başka ağızlardan etkilenmemiş özgün söyleyişlerini tespit etmek gibi iki temel nedene dayanmaktaydı. Dilbilimciler, lehçe araştırmalarına coğrafî bilgilerin yanı sıra sosyal bilgileri de dâhil etmeye başlamış, 1930'larda Amerika ve Kanada'da dil atlasları hazırlanırken katılımcıların eğitim seviyelerini de toplumsal bir boyut olarak göz önünde bulundurmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dilbilimciler, kırsaldaki dil kullanımlarını incelerken nüfusun yoğun olduğu şehirleri ihmal ettiklerini fark ederler. Şehirlerdeki nüfus daha kozmopolit olduğundan, dilbilimcilerin işleri kırsaldaki dil incelemelerine göre zorlaşır, çünkü farklı ağızların ve bunların

birbirine etkilerinin görüldüğü bir dil gerçekliği vardır. Böylelikle şehirdeki lengüistik bakış açısı sosyolengüistik bakış açısına dönüşür (Trudgill, 2000: 26- 28).

Toplumsal ve kültürel gerçeklikleri, dil incelemelerinde dikkate alan Amerikalı dilbilimciler ve ağız çalışmalarında çeşitli toplumsal değişkenleri göz önünde bulunduran ağızbilimcilerin yanı sıra öğrencilerin dili kullanma yeterlilikleri ile sosyal sınıflar arasında ilişki kuran sosyologlar ve eğitimcilerin çalışmaları da toplumdilbiliminin kendi kuram ve yöntemleriyle kurulmasında etkili olmuştur. Bu yüzden, 1950'li yılların sonunda, İngiltere'de, sosyolog Basil Bernstein'in toplumsal sınıf ve dil türleri üzerine çalışmaları, yöntem itibarıyla eleştirilere maruz kalsa da toplumdilbilimi adına önemli bir basamak oluşturur. Fakat toplumdilbiliminin bir bilim dalı olarak kurulması, William Labov'un çalışmalarıyla gerçekleşmiştir.

1966'da, Amerikalı dilbilimci W. Labov, *The Social Stratification of English in New York City* "New York'taki İngilizcenin Toplumsal Tabakalaşması" adlı geniş çaplı çalışmasıyla dilsel verilerin nicel ölçümleri için sosyolojik yöntemler geliştirmiştir. Labov'un çalışmaları, *sesbilgisel değişimler*in toplumsal sınıflara göre farklılaştığını göstermede önemli bir dönüm noktası olmuştur (Trudgill, 2000: 28-29).[6]

Dil kullanımını, toplumsal tabakalar ve cinsiyetler değişkeninde inceleyerek 1960'lı yıllarda kök salan toplumdilbilimi, günümüzde dilbilimi dalları içinde kendine önemli bir yer inşa etmiştir.

Geniş bir araştırma yelpazesine sahip olan toplumdilbilimi, dil olguları ile toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, bunların birbirinin değişkeni olmasını ve birbirine etkilerini (Vardar, 1998: 204); dilin toplumsal bağlarını inceler. Dilsel tutumlar, dilin ölçünlü olan ve olmayan biçimleri, dil değişkeleri, dil politikaları, ikidilllilik / çokdillilik (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011: 242), belli toplumsal bağlamlardan, farklı kültürel alt yapılardan, farklı yaş ve cinsiyet gruplarından gelen kişiler ve toplulukların dil kullanımları, dilin toplumsal işlevleri, toplumdilbiliminin uğraşı alanına girer (Büyükkantarcıoğlu, 2006: 73).

6 *Sociolinguistics* "toplumdilbilimi" terimi ilk kez 1952'de, H.C. Currie'nin "A projection of socio-linguistics: the relationship of speech to social statüs" adlı çalışmasında kullanılmıştır (İmer, 1990: 18).

Toplumdilbiliminin uğraşı alanları içinde *sosyolektler* önemli bir yer tutmaktadır. Cinsiyet, yaş, toplumsal tabaka, eğitim ve meslek grupları gibi çeşitli toplumsal grupların konuşma biçimi ve bir dil değişkesi (varyant, çeşit) olan sosyolektler[7]; dilin toplumsal dağılımına dair önemli veriler sunmakla birlikte toplumdaki çeşitli hayat biçimlerinin de sözcüsü durumundadır. Çünkü Bauman'ın (1998) altını çizdiği gibi her bir sosyolekt, bir yönüyle bir hayat biçimi demektir. Her bir dilde, işçi sınıfının, kamu görevlilerinin, gemicilerin, fizikçilerin, cerrahların, madencilerin dili ya da yeraltı dünyasının argosu, çete jargonu; aynı zamanda bir hayat biçiminin de varlığına işaret etmektedir (s. 245-246). Fakat şunu da dikkate almak gerekir ki bir toplumsal grubun herhangi bir üyesi aynı zamanda başka bir grubun da üyesi olabilir, bu yüzden sosyolektin kesin bir sınırı da yoktur (İmer, 1979: 34).

Toplumsal değişkenlere göre oluşan farklı dil kullanım biçimleri ve konu üzerine yapılan çalışmalar, bu bölümün alt başlıkları altında kısaca değerlendirilmiştir.

Toplumsal Tabakalar ve Dil

"Ardındaki yaşantı olmadan sözcükler anlamsızdır."
(Vladimir Nabokov, Lolita)

Sosyolojinin ana konularından biri olan *toplumsal tabakalaşma*, siyasi durumları ne olursa olsun her toplumda görülebilmektedir. Bir ülkenin büyük şehirlerinden kırsal bölgelerine; ana caddelerinden ara sokaklarına ya da gecekondu kesimlerine doğru gerçekleştirilen bir seyirle bu toplumsal farklılıklar görülebilir. Yaşanılan evlerin ve kullanılan arabaların, eşyaların farklılığı; yaşam biçimleri arasındaki ayrımları da dillendirirler (Kalaycıoğlu, 2002: 297). Bu farklılıklar, toplumsal tabakalaşmanın önemli göstergelerinden olsa da toplumsal sınıfları belirlemek kolay değildir. Günümüzde meslek, gelir ve eğitim düzeyi gibi temel değişkenler çerçevesinde belirlenen toplumsal tabakalar, sosyolojik araştırmalarda sınırları nesnel ve kesin çizgilerle ayrılabilen bir kavram da değildir.[8]

7 *Lekt* (İng. *lect*), toplumsal ya da bölgesel konuşma biçimi, çeşidi anlamına gelmektedir.

8 Tarihin ve coğrafyanın çeşitli düzlemlerinde -sosyolojik, siyasi ve kültürel yapılar ve yaptırımlar gerçekliğinde- toplumsal sınıfların sınırı, niteliği ve

Toplumsal sınıfların sınırlarını net bir şekilde çizmek mümkün olmasa da sanayileşmiş ve ekonomik olarak gelişmiş toplumlarda *üst, orta* ve *alt* olmak üzere üç toplumsal sınıfın varlığından söz edilebilir. *Üst sınıf*ta mülk sahipleri, işverenler, sanayiciler ve üst düzey yönetici konumunda bulunanlar; *orta sınıf*ta beyaz yakalılar diye adlandırılan zihin-beyin gücüyle iş yapanlar, memurlar, profesyonel mesleklere sahip olanlar; *alt sınıf*ta mavi yakalılar, yani bedensel güç ve el emeğiyle çalışanlar, genellikle üretim, bakım, onarım işçileri yer alır (Kalaycıoğlu, 2002: 303). Sosyolojik araştırmalarda, bireyleri eğitim seviyesi, gelir, meslek gibi özelliklere göre sınıflandırmak, nesnel olduğu gibi aynı zamanda en yaygın yöntemdir ve bu tür metotlar, ilk kez W. Labov tarafından dilbiliminin uygulama alanında kullanılmaya başlanmıştır (Guy, 1988: 41-42).

Bu temel nitelikler çerçevesinde toplumsal sınıflar belirlenebilse de tüm bu değişkenler yanıltıcı olabilir. Çünkü bir toplumsal sınıfa aidiyeti, sadece belirli niteliklere sahip olmak değil, aynı zamanda o nitelikleri bir yaşam biçimine dönüştürebilmek de belirler. Çünkü kişi; gelir ve mesleki statü açısından üst seviyede bir çizgide yer alsa da kişilerin bu niteliklerini yaşam tarzı ve pratiklerine, toplumsal ve bireysel etkinliklere dönüştürerek yaşaması da ayrı bir önem taşımaktadır. Bu yüzden toplumbilim çalışmalarında, kişilerin toplumsal sınıfını belirlemek üzerine hazırlanan anketlerde; gelir, eğitim seviyesi, meslek, sahip olunan mallar sorulduğu gibi kişilerin toplumsal, kültürel ve entelektüel etkinlikleri, maddi değerlerin niteliklerine dair sorular da yer alır ve verilen bu yanıtlar, toplumsal sınıfları belirlemede bir puanlama değeri taşır. Dolayısıyla kişisel bilgilerin derlendiği anketlerde mümkün olduğunca ana ölçütleri destekleyen sorular da -ailedeki kişi sayısı, kişi başına düşen gelir vb.- bulunmalıdır. Çünkü Guy'ın (1988) altını çizdiği gibi eğitim düzeyi yüksek, meslek sahibi bir kadın, evlenip çalışmayı bıraktığında, bir gelire sahip olmadığından ve işsiz göründüğünden, puanlamada ait olduğu tabakanın daha altında yer alabilir (s. 48).

---

adı değişebilmektedir. Bu yüzden dünya tarihinde, *asiller, köylüler, köleler* gibi sınıfların yanı sıra kast sisteminin belirlediği *din adamları, askerler, esnaf ve çiftçiler, işçiler,* kast dışı kalan *paryalar* gibi sınıflara da rastlanmaktadır.

Toplumsal sınıfların dil kullanımı

Toplumsal sınıflar ile dil kullanımı arasındaki ilişkilerin araştırılmasına, İngiltere'de 1950'li yılların sonunda, Basil Bernstein ve arkadaşlarının çalışmalarıyla başlanmıştır. İşçi sınıfından gelen çocukların okulda başarısız olmalarını kültürel nedenlere bağlayan Bernstein'ın, 1958'de yayımladığı *Some Sociological Determinants of Perception* "Kavrayışı Belirleyen Bazı Toplumsal Etkenler" adlı yazısının amacı, toplumsal sınıf ile değişik düşünme süreçleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bernstein'in tespitlerine göre, işçi sınıfından anne-babalar, çocuklarını *nesnenin yapısı*na; orta sınıftan anne-babalar ise çocuklarını *nesnenin içeriği*ne dönük olarak topluma hazırlamaktadır. İşçi sınıfından çocuğun nesneye bakışı ve bilgisi, o yer ve o andaki durumla sınırlıyken; orta sınıf çocuğunun bakışı -birinci algılayış biçimini de kapsadığı gibi- olayın diğer olaylar zincirindeki yerini ve olaylar arasındaki ilişkileri bulmaya yöneliktir. Orta sınıf çocuğunun kararlarının uzun vadeli amaçlara yönelik olması, ceza ve ödüllerin ailede denge göstermesi, kendisini hareketten çok dil ile ifade etmesi, kişiliğinin desteklendiği akılcı bir ortamda yetişmesi; onun okula uyum göstermesini ve başarısını pekiştirir. Bu özelliklerden yoksun bir ortamda yetişmiş olan işçi sınıfı çocuğu ise uyum sorunu yaşar ve başarısızlığa daha açıktır. Uyumsuzluk; disipline ve öğretmene karşı çıkış, yeni sözcüklere karşı direniş, sunulan bilgiyi analiz yapmadan benimseyiş gibi davranışlarla kendini gösterir. Dolayısıyla işçi sınıfından çocukların başarısızlığı genetikle değil; toplumsal çevre ile ilgilidir. Bu çocukların yetiştiği aile ortamı, başarısızlığa neden olmakta ve bu durum da kullanılan dile yansımaktadır (Bayraktaroğlu, 1979: 33-34).

Bernstein; sınırlı bir çevrede, dili aynı biçimde kullanan kişilerle yaşamanın ve toplumsal ilişkilerin kısıtlı olmasının, dili kullanma biçimlerini de sınırladığını belirtir. Daha geniş bir toplumsal çevrede yaşayan orta sınıfın dil kullanımında, soyut kavramların, uzun cümlelerin bulunduğunu, bu sınıfa ait çocukların okulda kullanılan kurallı dili daha iyi anladıklarını savunmuştur.[9]

9 Burada dikkat edilmesi gereken bir durum da deney ortamıdır. Güvenilir sonuçlar alabilmek için ortamın ruhsal baskılarını tamamıyla ortadan kaldırmak gerekir. İşçi sınıfından çocukların ortamı ürkütücü bularak doğal konuşmalarında rastlanmayan kekeleme, dil sürçmesi, duraklama gibi

Bu iddiasından hareketle beden gücüyle çalışan, alt sınıftaki kişilerin kullandığı dili *halk dili*; fikir gücüyle çalışan kişilerin kullandığı dili de *kuralsal dil* olarak adlandırmıştır (Selen, 2001: 18-20).

Bernstein'a göre *halk dili*, basit yapılı ve çoğunlukla bitirilmemiş zayıf sözdizimsel kuruluşlardan, genellikle etken yapıda fiillerden oluşmakta; *böylece, sonra, ve, çünkü* gibi zarf ve bağlaçlar cümlelerde sıkça kullanılmaktadır. Bu dil türünde kısa emir ve soru cümlelerine, yaygın deyimlere daha çok rastlanmaktadır (Bayraktaroğlu, 1979: 35).

Alt katman üyelerinin dil davranışlarının, orta katman üyelerinkinden farklı ve dilsel nitelikler yönünden eksik kabul eden Bernstein *eksiklik kuramı*nı ortaya atmıştır. Fakat 1958-1972 yılları arasında otuza yakın makale yayımlayan Bernstein, ilk yazılarında kullandığı bazı terimleri daha sonraki yazılarında değiştirmiştir. *Public language* "halk dili" yerine 1962'den sonraki çalışmalarında *restricted code* "dar kod"; *formal language* "kurallı dil" yerine ise *elaborated language* "geniş kod" terimlerini kullanmıştır. Bir konuşmacı karmaşık ilişkileri anlatmak ve sorunları dil yardımıyla çözmek gibi dilsel olanaklardan yararlanıyorsa *geniş kod*dan yararlanıyordur ve bu konuşmacının sözel davranışı, kendisini orta katman üyesi olarak sunmaktadır. *Dar kod*u kullanan bir konuşucu ise, dilsel olanakların yalnızca bir bölümünü kullanır. Karmaşık düşünceleri ve mantıksal ilişkileri söze doğru olarak dayandıramadığı gibi bildirişim niyetini açıklayabilmek için sık sık dil dışı simgelere başvurur. Bu davranış biçimi de onun alt katman üyesi olarak belirler (İmer, 1990: 21-26).

Bernstein'in eksiklik kuramı, dilbilim alanında dikkat çekmiş ve -başta W. Labov olmak üzere- dilbilimciler tarafından eleştirilmiştir. Labov (1969), *The Logic of Nonstandard English* "Standart Olmayan İngilizcenin Mantığı" adlı çalışmasında, sözel yoksunluk kavramının, toplumsal gerçeklikte bir temelinin olmadığını, şehir gettolarında yaşayan zenci çocukların -sanıldığının aksine- orta sınıf çocuklarından daha fazla sözlü uyarana maruz kaldıklarını, doğru biçimlenmiş cümleleri daha fazla duyduklarını ve

---

aksaklıklarda bulunmaları normaldir. Önemli bir durum da öğrencilere hakkında konuşmaları için verilen konunun seçimidir. Bernstein, öğrencileri ölüm cezası üzerine konuşturmuştur. Öğrencileri, sosyal sınıflarının değerlerine göre belirlenen konularda konuşturmak, onların konuşma kapasitelerini ölçmek için daha sağlıklı bir yöntemdir (Bayraktaroğlu, 1979: 37).

sözlü kültüre tamamen katıldıklarını belirtir. Orta sınıf çocuklarıyla aynı kavramsal öğrenme kapasitesine, aynı sözvarlığına sahip olduklarını ve İngilizce konuşan herhangi biriyle aynı mantığı kullandıklarını vurgular (s. 2).

Labov, toplumdilbilimine bilimsel yöntem ve bakış açısı kazandırmakla kalmamış, özellikle toplumsal tabakalar ve dil kullanımı üzerine Amerika'da gerçekleştirdiği önemli araştırmalarla bu alanda öncü olmuştur.

1962'de, New York City'de, toplumsal sınıflar ile dilbilimsel değişkenlik ilişkisi üzerine yürüttüğü araştırmada, /r/ sesinin telaffuzda söylenmesi ya da söylenmemesini bir değişken olarak ele almış ve /r/ sesi değişkeninin, New York konuşmasındaki toplumsal ayırt ediciliğini test etmek istemiştir. O dönem bağlamında, ünlüden sonra gelen /r/ sesinin telaffuz edildiği konuşma, New York City'de prestijli kabul edilmektedir. Labov, /r/ sesini, üst sınıfların daha özenli ve vurgulayarak söylediğini iddia etmiş, varsayımını kanıtlamak için hitap ettiği müşteri kitlesi, sattıkları ürünler ve ürünlerin fiyatları gibi ölçütlere göre çeşitli toplumsal sınıfları temsil ettiğine inandığı üç mağazada araştırmasını yürütmüştür. Buna göre *üst* (Saks Fifth Avenue), *orta* (Macy's) ve *alt* (S. Klein) olarak sınıflandırdığı üç farklı mağazada, /r/ sesini içeren *fourth flour* "dördüncü kat" ifadesini, satış elemanlarına[10] -aslında bildiği bir reyonu sorarak- söyletmiş, hatta duymamış gibi yapıp ifadeyi tekrar ettirmiştir. Üst tabakadan alta doğru /r/ sesinin telaffuzunun azaldığını, dolayısıyla üst tabakanın dili daha özenli ve dikkatli kullandığını ileri sürmüştür (Labov, 2006; Jones, 1999: 128-130).

Kelimelerdeki bazı dil seslerinin vurgulanması ve toplumsal sınıf ilişkisi üzerine aynı dönemlerde yürütülen bir başka çalışma da İngiliz toplumdilbilimci Peter Trudgill'a aittir. Trudgill, 1960'ların sonu 1970'lerin başında, İngiltere'nin Norwich şehrinde yaptığı araştırmalarda, kişilerin toplumsal sınıfları ne kadar yüksek ise konuşmalarının da o derece prestijli olacağını iddia etmiştir. Katılımcıları toplumsal sınıflarına göre değerlendirip beş sınıf oluşturmuştur. Katılımcıların, *running* "koşma", *singing* "şarkı söyleme" ve *raining* "yağmurun yağması" gibi kelimeleri

10 Labov, mağazadaki satış personelinin, müşteri kitlesinin konuşma tarzlarını yansıttığını, en azından bu yönde çaba gösterdiklerini düşünmüştür (Jones, 1999: 29).

telaffuz ederken *-ing* ekini vurgulamalarını esas almıştır. Üst sınıfın ekin sonundaki *–g* sesini genellikle daha vurgulu söylediğini, alt sınıfın ise bu sesi yuttuğunu; toplumsal sınıf aşağı doğru indikçe telaffuzun *singin* şeklinde arttığını tespit etmiştir[11] (Trudgill, 2000: 37; Jones, 1999: 131-132).

Trudgill'a (2000) göre bir ülkede kullanılan standart dil, alt tabakalara indikçe sözvarlığı, telaffuz ve dilbilgisi yönünden sapmalar göstermekte ve farklılaşmaktadır. Toplumun daha da alt tabakalarına doğru inildikçe sapmalar ve farklılıklar artmaktadır. Toplumsal tabakaların en üstlerinde ise dilin standart telaffuzunda daha özenli, nazik ve titiz bir dil davranışı ortaya konmaktadır (s. 30-32).

Toplumsa tabakalar ve dil kullanımı üzerine Türkiye'de de çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Kâmile İmer, 1978'de, Ankara'nın değişik semtlerindeki dört ilkokulun beşinci sınıf öğrencilerine "Ayağını yorganına göre uzat" atasözünü açıklatan kompozisyonlar yazdırtmış, toplam 148 öğrencinin kompozisyonunu dil kullanımı açısından incelemiştir. Değerlendirme sonucunda, alt katman çocuklarının; yazım ve dilbilgisi, dil kullanımı açısından orta katman çocuklarına göre daha başarısız olduğu görülmüştür. Orta katmandaki öğrencilerin yazıları, standart dile daha yakınken alt katman çocukları konuştukları gibi yazma ve ağızları ortak dile aktarma eğilimindedir (İmer, 1990: 135-137).

Çolak (2003), *Ergenlik Dönemindeki Çocukların Sosyoekonomik Şartlar Çerçevesinde Dili Kullanma Biçimleri* adlı yüksek lisans tezi çalışmasında, sosyoekonomik şartlar yönünden farklılık gösteren Özel Bilkent Lisesi ve Elmadağ Endüstri Meslek Lisesi'nde okuyan, 14-18 yaş arasındaki öğrencilerin *hayat* konusunda yazdıkları kompozisyonları, dil kullanımı açısından karşılaştırmalı incelemiştir. Özel Bilkent Lisesi öğrencilerinin, Elmadağ Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerine göre yazılarında daha fazla ve daha farklı kelime kullandıkları; orta ve uzun cümle kurmakta daha başarılı oldukları görülmüştür. Endüstri Meslek Lisesi öğrencileri *iyi, güzel, kötü* gibi genelleyici sıfatları daha

11 Trudgill (2000) aynı zamanda *hammer, hat* gibi kelimelerde *–h* sesinin okunup okunmaması ya da *butter, bet* gibi kelimelerdeki */t/* sesi yerine gırtlak ünsüzlerine rastlama yüzdesini de araştırmış ve toplumsal sınıflar ile *-ing* ekinin telaffuzu arasındaki ilişki üzerine yürüttüğü araştırmayla benzer sonuçlara varmıştır (s. 37).

fazla kullanmakta; bu öğrencilerin yazılarında daha fazla anlatım bozukluğu ve yazım yanlışı görülmektedir.

Çolak (2008), *Türkçedeki Temel Kelimelerin Cinsiyetlere Göre Çağrışım Setleri* adlı doktora tezi çalışmasında, 207 kelimenin çağrışımlarını aynı zamanda toplumsal tabakalara göre değerlendirmiş ve alt tabakadaki katılımcıların, orta tabaka katılımcılarına göre daha az çağrışım kelimesi yazdığını[12] tespit etmiştir. Alt tabaka katılımcılarının; hedef kelimeleri yakın anlamlarıyla açıklamaya, kelimenin alt-türlerini belirtmeye (*balık* kelimesine *istavrit, hamsi, palamut* gibi çağrışımlar yazmak), devindirici dil çağrışımlarına başvurmaya (*ölüm*: ölmek; *iyilik*: iyilik yapmak örneklerindeki gibi hedef kelimenin kökünü yazmak veya hedef kelimeye yardımcı fiil eklemek) orta tabakaya göre daha meyilli olduğu görülmüştür. Orta tabakada ise sembolik soyutlama ifadelerine (*anne* kelimesinin *fedakârlık, sorumluluk* gibi kelimeleri çağrıştırması) ve hedef kelimeyle karşıt anlamlı çağrışımlara daha fazla rastlanmaktadır. Alt tabaka katılımcılarının çağrışımlarında; akrabalık, komşuluk, ev, evin bölümleri, eşyalar, evlilik, giyim, din ve ibadet, çiftçilik kavramlarıyla ilgili kelimeler, orta tabakaya göre daha fazlayken orta tabakada ise kültür, sanat, edebiyat, siyaset, tarih, sinema, bilgisayar, matematik ile ilgili çağrışımlar, alt tabakaya göre daha çoktur.

Güçlü (2015), yaşanılan bölge (kırsal / şehirsel) değişkeninde 11 yaşındaki çocukların 12 kelimeye verdikleri çağrışım kelimelerini incelemiş ve her iki grup çocuk arasında önemli farkların bulunduğunu tespit etmiştir. Çocukların eğitim seviyesi aynı olsa da sosyo-kültürel arka planları (ebeveynlerin eğitim durumları, meslekleri vb.) farklılıklar göstermektedir. Kırsal alanda yaşayan çocuklar, hedef kelimelere çağrışım kelimelerini yazmakta zorluk ve yetersizlik gösterirken şehirde yaşayan çocuklar, çağrışım kelimelerinin zenginliği yönünden önemli farklar ortaya koymuştur.

Dilin kullanımında toplumsal sınıflara göre farklılıklar olduğu gibi çeşitli eylemler, davranış biçimleri de toplumsal tabakalara göre farklı ifade edilebilir; yani bazı dilsel ifadeler, hangi toplumsal tabakadan kişiler hakkında konuşulduğuna göre de değişebilir. Scott (1995), uzun süreli yerleşik saray kültürleri olan

12 Söz konusu çalışmada, 143'ü isim 64'ü fiil türündeki toplam 207 kelimeye, alt tabakadaki kadın katılımcılar 22.649, erkekler 20.380; orta tabakadaki kadın katılımcılar 26.137, erkekler ise 26.064 çağrışım kelimesi yazmıştır.

toplumlarda, bazı konuşma durumlarına göre ayrıntılı dil kodları geliştiğini ve bu tür kodların izlerini Sakson ve Norman İngilizlerinde görmenin mümkün olduğunu belirtir. Eylem aynı olsa da Sakson halkı *yemek ye*r; fakat Norman fatihleri *ziyafet ver*ir. Malezya'da halk tabakası *banyo yap*ar, sultan *üzerine su serp*er; halk tabakası *uyu*r; sultan *uzan*ır (s. 59).

Cinsiyetler ve Dil

Kişinin içine doğduğu toplum, insanlara belirli bir yaşam biçimi ve kimlik sunmakla birlikte toplum içinde edinilen bu kimlik ve davranışların kaynağı; çok yönlülük ve çeşitlilik de içerir. Tabouret-Keller'ın (1998) ifade ettiği gibi herhangi bir zamanda bir kişinin kimliği, bu kişiye verilen ve kendisi tarafından alınan bütün isimlerden ya da kimliklerden oluşan heterojen bir settir. Bir hayat boyu devam eden bir süreçte kimlik; tarihsel, toplumsal ya da ekonomik gerçekliklere, toplumsal etkileşimlere, öznel beklentilere göre yeniden oluşturulur. Dolayısıyla insan, farklı kimlik katmanları kullandığı gibi toplumunun geniş alanı içerisinde, kurumsal, mesleki, sosyal çevreyle ilgili çeşitli gruplarla tanımlanır ve kendini tanımlar.

Toplumdaki kimliklerden ve kişinin tanımlandığı gruplardan biri de cinsiyete yöneliktir. Cinsiyet, biyolojik açıdan farklar oluşturduğu gibi davranış biçimleri, kişinin toplumsal rol ve sorumlulukları, giyim tarzı gibi konularda da yaptırımlara sebep olur. Cinsiyet sadece biyolojik bir nitelik olmadığı, aynı zamanda toplumsal bir kimlik sunduğu için kişilerin yetiştirilme ve davranış tarzlarını, algılama ve yorumlama biçimlerini, dolayısıyla dil kullanımlarını da etkiler. Bu yüzden tıpkı toplumsal tabakalar, yaş ya da meslek grupları gibi cinsiyet de dil kullanımında toplumsal bir değişken olarak güç sahibidir.

Kadın ve erkeklerin dil kullanımı arasında görülen sözvarlığı, sözdizimi, telaffuz farklılıkları, toplumun kadın ya da erkeklere yönelik farklı dilsel tutumları, kadın ve erkeklerin dil davranışları, toplumdaki cinsiyet ayrımcılığının dilsel yansımaları; toplumdilbilimi çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ve dil konusuyla ilgili bilgi ve kuramlara, çeşitli görüş ve araştırmalara kitabın dördüncü ve beşinci bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir (bk. Toplumsal Cinsiyet ve Dil, Türkçede Kelimelerin Toplumsal Cinsiyeti).

Yaş ve Dil

> "Bir hakikati bazı insanlara anlatacaksan az çok onların da bileceği şeylerden başlayacaksın. O insanların tamamen bilgilerinin dışındaki olaylardan bahsederek hakikati onlara ulaştıramazsın ki."
> (Ahmet B. Ercilasun, 2BA Beden Beyin Akımı)

Yaş, insanların biyolojik gelişme sürecinin belirli evrelerini ifade eden sıradan bir gösterge olmayıp Peccei'in (1999) ifade ettiği gibi aynı zamanda bir kültür kategorisidir. Yaş, hem toplumsal bir gruba aidiyeti hem de kişinin görevlerini, haklarını, ayrıcalıklarını -okula başlamak, oy verebilmek, araba kullanabilmek- belirler (s. 103-104). Bu yüzden tüm toplumlarda yaş, insan ve davranışlarını yorumlamada önemli bir kültürel göstergedir.

Cinsiyet, meslek, toplumsal tabaka gruplarına kıyasla kişinin en kolay, en doğal ve en çok değişen sınıfı, ait olduğu yaş grubudur. Yaşa bağlı olarak bireyin sosyal çevresi, toplumsal konumu, ailesi bile değişir; bazı deneyimlerden geçmek ve bazı süreçleri başarmak, kişilere belirli roller, özgürlük ve sorumluluklar verir. Dolayısıyla yaş evreni, sadece bireysel hayatta değil toplumsal yörüngede de gelişmeler içerdiği için toplum, kişileri içinde bulundukları yaş gruplarına uygun davranmaya zorlar. Bu toplumsal uygulama, çeşitli davranışlarla birlikte farklı dilsel yaptırımlar da içermektedir (Eckert, 1998: 153). Bu yüzden kişilerin hem dil kullanımlarında hem de kendilerine yönelik kullanılan dilin niteliğinde, yaşa bağlı farklılıklar bulunmaktadır ve yaş değişkeninde gerçekleştirilen toplumdilbilimi çalışmaları (1) yaş gruplarının dil kullanımı ve (2) yaş gruplarına yönelik kullanılan dilin özellikleri olmak üzere genelde iki başlık altında ele alınır.

Yaş gruplarının dil kullanımı

Yaş gruplarına göre dilin farklılaşmasına dair en dikkat çekici grup bebekler ve çocuklardır. Bu dönemde gerek telaffuz ve anlamlandırma, gerek sözvarlığı ve cümle yapılarını içeren dil kullanımlarında, yetişkinlerden önemli ölçüde farklılıklar görülür. Fakat bu durum, toplumsal etkenlerden ziyade dil edinim süreciyle ilgilidir.[13] Dolayısıyla bu başlık altında yaş, daha çok kültürel

13 Bebeklerin / çocukların dil edinim süreçleri ve çeşitli ay-yaş aralıklarındaki dilsel kazanımları ile ilgili olarak Romaine (1984); Aksu-Koç ve diğer. (2011); Maviş, Topbaş, Diken ve Türküm (2013) gibi çalışmalara bakılabilir.

bir değişken olarak ele alınmış ve dil kullanımındaki etkisi de bu bağlamda değerlendirilmiştir.

Yetişkinlerin ve gençlerin dil kullanımlarını karşılaştıran birçok araştırma, yetişkin kişilerin, gençlere göre daha prestijli ve muhafazakâr bir dil kullandığını göstermektedir (Llamas, 2007: 72). Dolayısıyla yetişkinler standart dile daha bağlı ve daha tecrübeli dil kullanıcıları olsalar da Peccei'in (1999) belirtiği gibi özellikle yaşlılık döneminde, iletişim yeteneğinde gerilemeler olabilir. Yaşlı insanların karmaşık cümleleri üretmek ve anlamak için biraz daha uzun işlem süreleri gerekebileceğini gösteren kanıtlar olmasına rağmen çok sayıda araştırma -Alzheimer, felç gibi ciddi bir hastalık olmadığı sürece- normal yaşlanma sürecinin, sözel yetenek kaybıyla sonuçlanmadığını göstermiştir. Hatta karmaşık hikâye anlatımında yaşlılar, gençlerden daha iyi performans göstermektedir, fakat işitme yetisinin zayıflaması, ses tellerinin yaşlanması iletişimde çeşitli aksaklıklara yol açabilmektedir (s. 109). Fakat bu durum da kültürel değil -tıpkı bebeklik ve çocukluk döneminde olduğu gibi- biyolojik özelliklere bağlı dilsel süreçlerdir.

İnsanın yaş dönemleri genel bir sınıflandırmayla bebeklik / çocukluk, ergenlik, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi başlıklar altında değerlendirilir. Bu dönemlere bağlı olarak alt-kültürler, toplumsal çevre, iletişim ve etkileşim ağı, beklenti ve sorumluluklar, dolayısıyla zihniyet, algılama ve anlamlandırma; yaşama, davranma, düşünme ve giyinme biçimleri de değişir. Tüm bu gelişmeler, elbette dil kullanımında da yansımasını gösterir. Özellikle ergenlik ve gençlik döneminde -biyolojik, hormonal ve psikolojik açıdan önemli değişimler yaşanmakla birlikte- kişi toplumsal dönüşümler de yaşar ve *gençlik dili* olarak adlandırılacak derecede farklı dil tutumları sergilenir. Bu dilsel davranış biçiminin ve dil kullanımının özelliklerini, gerçek hayattan kurmaca anlatılara uzanan geniş bir sosyal zeminde görmek mümkündür.

J. D. Salinger'in (2002) Çavdar Tarlasında Çocuklar adlı romanının 16 yaşındaki kahramanı Holden Caulfield'in dil kullanımı, romanın kendi gerçekliği içinde gençlik diline özgü önemli görünümler sunar. *Rezil, lanet, zırva, salak, hödük, zımbırtı, falan filan, gırgır, herif, vay canına, yamul-, palavra at-, çak-, fitil ol-, kafa bul-* gibi ifadeler, Caulfield'in ve yaşıtı arkadaşlarının dilinde *güzel, iyi, kötü* sözleri kadar doğaldır ve kendi aralarındaki konuşmalarda

sıkça yer alır. Fakat gençlerin kendi aralarında kullandıkları bu argolu, küfürlü, alaycı, özensiz ve savruk dil; öğretmenlerle ya da aileden biriyle konuşulurken birden düzgün, kurallı ve kibar bir çehreye bürünür. Elbette bu dil kullanımının arka planında, hem kendine bir kişilik inşa eden gençlerin psikolojisi hem de bireysel, ailevi ve çeşitli toplumsal gerçeklikler vardır. Aynı zamanda gençlik grubuna aidiyet ve bu aidiyet kimliğinin ruhunu pekiştirmek de gençlik dilini besleyen önemli unsurlardan biridir. Çünkü Condon'ın (1995) altını çizdiği gibi herhangi bir alt gruba özgü konuşma türü, sembolik olarak *içerdekiler*i (bizim gibi konuşanları), *dışarıdakiler*den ayırır, böylelikle gruba karakter veren gerçeklik algıları, ilgiler ve ilişkiler güç kazanır (s. 57).

H. Caulfield, roman dünyasının bir ferdi olsa da onun ve arkadaşlarının dil kullanım tarzlarına benzer dilsel davranış biçimlerini, yapılan birçok araştırmada görmek mümkündür.

Açıkalın (1991), 17-19 yaş grubundaki gençlerin konuşma biçimleri üzerine yaptığı araştırmada, gençlerin standart ve aile içinde konuşulan dilden farklı, özel bir konuşma biçimi kullandıkları, konuşmalarında argo kelimelere başvurdukları (*nasılsın, ne olsun, okula gitmemek* ifadelerinin yerine *naabersin, nossun, okulu kırmak* sözlerinin kullanılması gibi) sonucuna varmıştır.

Durhan (2001), 19-22 yaş arasındaki askerî öğrencilerin kullandıkları dil üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında, *anlamıyom, diil* gibi gençlere özgü yazım biçimlerinin yanı sıra *-harbiş* "kadın askeri öğrenci"; *amele* "acemi öğrenci"; *bitli* "yaya asker"; *çiftçi, dede* "iki yıl tekrara kalan öğrenci" gibi- yalnızca askeri öğrencilerin kullandıkları jargonlara rastlandığını tespit etmiştir.

Çolak (2003), 14-18 yaş arasındaki lise öğrencilerinin yazılarında en sık rastlanılan yazım yanlışlarının; *dA* bağlacının ve *şey* zamirinin *-ölmekte var kalmakta, hiçbirşey, birşey* örneklerindeki gibi- kendinden önceki kelimeyle bitişik ve çekimli fiillerin söylendikleri gibi yazılması *-olucam, ölücez, bişi, ağlamıycaz* vb.- olduğunu ortaya koymuştur.

Öğrencilerin internet ortamında kullandıkları sohbet dilinin özelliklerini araştıran Akbıyık, Karadüz ve Seferoğlu (2013); *sn gelmşsn, bn, bz snnle epeydir konuşmyrz ztn, ii, saol, slm* örneklerinde görüldüğü gibi öğrencilerin bazı harfleri yazmadan kelime ya da cümlelerde kısaltmalar yaptıklarını ya da *heeeee,*

gülüüüüüüm örneklerindeki gibi kelimelerde harf tekrarına başvurduklarını gözlemlemiştir. Aynı araştırma sonuçlarına göre öğrenciler, argo ifadeler, emojiler (yüz ifadelerini belirten küçük resim), kısa veya eksiltili cümleler kullanmakta; konuşma dili özelliklerini (*bak bi, gidiyom, napcan*) yazıya yansıtmakta, hatta öğrencilerin yaklaşık %48'i internet ortamında Türkçe yazım kurallarına uymak gerekmediğini düşünmektedir.

Canbulat, Güven ve Çağlar (2017); ortaokul, lise ve üniversite öğrencisi olan 60 kişiyle görüşerek ve elde ettikleri verilerin içerik analizini yaparak yürüttükleri araştırmada, gençlerin %68'inin *gençlik dili*ni kullandığını tespit etmişlerdir. Öğrencilerin bu dili kullanmalarında, sosyal ağ etkisi en önemi etken olmakla birlikte bu dilin kısa ve kolay olması; eğlenceli, dikkat çekici ve farklı bulunması da belirli oranda etkiye sahiptir. Gençlerin %17'si bu dili; sosyal medya dili ya da popüler dil, %12'si gençlerin kendi aralarında konuştuğu dil, %11'i argo ya da sokak dili; %10'u kuralsız dil, diğerleri de özenti ile oluşan dil ve kısaltma dili olarak tanımlamıştır. Araştırma sonuçlarına göre *kanka, ok* (okey), *slm* (selam), *tşk* (teşekkür ederim), *kib* (kendine iyi bak), *Aeo* (Allah'a emanet ol), *feyk atmak* (aldatmak), *stalklama*k (takip etmek), *favlamak* (favorilere eklemek), *trolllemek* (dalga geçmek, şakalaşmak) *like etmek* (beğenmek), *RT'lemek* (retweet[14] etmek) gibi ifadeler, gençlik dilinde en sık rastlanan kısaltma ve ifadelerdir.

Farklı zamanlarda yapılan bu araştırmaların gösterdiği gibi gençlerin dil kullanımında ortak unsurlar bulunmakla birlikte bazı özellikler, zamanın ve toplumsal şartların değişmesiyle farklı görünümler sunabilir. Gençliği etkileyen kültürel, siyasi ve teknolojik gelişmeler bu farklılığa yol açar ve çeşitli yaş gruplarının kullandığı dilsel biçimler değişebilir. Açıkalın (2000), 1989 yılında gençlerin diline dair tespit ettiği dil kalıplarının, 1999 yılındaki gençlik gruplarına farklı oranlarda yansıdığını belirlemiş ve dil değişimini ortaya koymuştur.

Belirli yaş gruplarına özgü dil kullanım özellikleri, grubun kendi alt-kültürel gerçekliklerinden beslendiği gibi toplumsal önyargılar ve tutumlar, kişilerden yaşına uygun bir dil kullanması konusunda da yaptırım sahibidir. Bu yüzden çocuk gibi konuşan

14 Twitter'da bir kişinin yazıp paylaştığı metni, başkası ın alıntılayarak yeniden paylaşması.

yetişkinler itici gelebileceği gibi yaşının üstünde bir dil kullanan çocuklar, *büyümüş de küçülmüş* deyimiyle nitelendirilir. Aynı şekilde çok fazla argo kullanıp küfürlü şakalar yapan bir yaşlı, *yaşına başına yakışıyor mu* ifadesiyle yerilebilir.

Yaş gruplarına yönelik dil kullanımı

Dillerin sözvarlığında, *bebek, çocuk, bızdık, yumurcak, genç, delikanlı, dede, nene, ihtiyar, moruk* gibi belirli yaş grubundaki kişileri ifade eden sözlükbirimler bulunmaktadır. Bu tür sözlüksel yaş içeren kelimeler dışında, daha çok çocuklar, gençler, yetişkinler ya da yaşlılar için kullanılan ve kişilerin fiziksel veya psikolojik özelliklerini vurgulayan ifadelere de rastlanmaktadır. Bazı sıfatların belirli yaş gruplarına ait gibi göründüğünü belirten Peccei (1999), yaşlılar için *bilge, ağırbaşlı*; çocuklar için *gürbüz, şirin, yaramaz* gibi kelimelerin kullanıldığını belirtir. Bu sıfatların bir kısmı *serseri, piç* gibi aşağılayıcı ve onur kırıcı olmakla birlikte *moruk, bunak, acuze* gibi özellikle yaşlılar için kullanılanlar daha fazladır ve bu kelimeler, başına *yaşlı / ihtiyar* kelimesi getirildiğinde (*ihtiyar* moruk, *yaşlı* bunak, *ihtiyar* keçi) daha da küçültücü anlamlar taşırlar (s. 105-107).

Bu tür kelimelerin yanı sıra çeşitli yaş gruplarıyla iletişime geçildiğinde gözlenen dilsel tutumlar oldukça dikkat çekicidir. Peccei'e (1999) göre daha çok bebekler ve çocuklarla kurulan konuşma ortamlarında gözlemlenen bu dilsel davranışın bazı özellikleri bulunmaktadır:

- Çocuğa ev hayvanı adıyla veya tatlı / okşayıcı sözlerle seslenmek
- Kısa, dilbilgisel yönden basit cümleler kurmak
- Tekrarlara başvurmak
- Eklenti soruları daha fazla kullanmak (Bu güzel, *değil mi*?)
- *Çocuk dili*ndeki kelimeleri seçmek
- Çocuğun konuşmasını geliştirmek veya tamamlamak (s. 110).

Çocuklara yönelik kullanılan bu dilin aynı zamanda, ince bir sesle ve yavaş konuşmak, ifadeler arasında daha fazla duraklamak, sözleri daha net ve belirgin telaffuz etmek ve abartılı tonlama yapmak (cümledeki bazı kelimelerin vurgulanması ve soru sorarken sesin belirgin biçimde yükselmesi) gibi bazı özellikleri de vardır (s. 110).

Yukarıda belirtilen dilsel özelliklerin bir kısmı, elbette farklı millet ve kültürlere göre değişimler gösterebilir. Örneğin Yıldırım (2017), Türk ebeveynlerin çocuklarını severken *canım, yerim* (seni, burnunu, dudaklarını, popişini, ayaklarını), *aşkım, kurban olurum, ısırırım* gibi hitap ya da sevgi ifadelerini sıklıkla kullandığını tespit etmiştir. Bu araştırmada, bebeklerin özellikle *yerim, ısırırım, kurban olurum* gibi ifadelerle sevilmesi dikkat çekicidir. Bu veriler, çeşitli toplumlara özgü sevme ifadeleriyle karşılaştırıldığında kültürdilbilimsel açıdan önemli sonuçlar ortaya koyabilir.

Çocuklarla iletişimde kullanılan dilin özellikleri, kültürden kültüre değişebileceği gibi bu dil, farklı değişkenlere göre de sapmalar gösterebilir. Mesela aynı yaş döneminde olsalar dahi erkek cinsiyetindeki bir çocuğa karşı kullanılan dilsel ifadeler ve ses tonu, kız çocuğuna kullanılan ile aynı olmayabilir. Aynı derecede gürültü ve yaramazlık yapsalar da sokaktaki herhangi bir çocuk ile belediye başkanının çocuğu aynı ifadelerle uyarılmayabilir.

Bu başlık altında genel hatlarıyla değerlendirilen yaş grupları ve dil ilişkisi konusunda, çeşitli bağlam ve değişkenler çerçevesinde yapılacak araştırmalarla önemli ve farklı sonuçlar elde etmek mümkündür.

Meslek, Eğitim Grupları ve Dil

> "Kızgın bir denizcinin 'Ay aman Allah'ım!' demesini ve kızgın bir rahibenin de bir denizci gibi ses çıkarmasını bekleyemeyiz."
> (John Condon, Kelimelerin Büyülü Dünyası)

Kişilerin aldıkları eğitimin seviyesi, çeşidi ve biraz da bu duruma bağlı olarak edindikleri meslekler; toplumsal çevre ve ait olunan alt-kültürü belirleyen unsurlardan biri olduğu gibi kişilerin olayları ve durumları algılama, anlamlandırma ve ifade etmelerinde de rol sahibidir. Bu konuda yapılan çeşitli toplumdilbilimi çalışmaları, eğitim ve meslek grupları ile dil kullanımı arasında önemli bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Meslekler ve dil kullanımı

Herhangi bir meslekten kişinin dil kullanımı, kişinin ait olduğu grupla ilgili ipuçları taşımaktadır. Bu dil, söz konusu mesleğe dair terimler içerdiği gibi aynı zamanda meslektaşlar arasındaki iletişimi de kolaylaştırır. Mesela kuyumcular, döviz fiyatlarına

dair konuşmalarında, gizlilik ve şifre özelliği gösteren bir üst dil kullanırlar (Günay, 1991: 73). Bu üst dilin, özellikle tıp ve hukukla ilgili mesleklerde daha işlevsel olduğu söylenebilir.

Tıp dili; Yunanca, Latince, Fransızca, Arapça, Farsça ve Türkçe terimlerden oluştuğu gibi hastalıkla ilgili bir konu, doktorun hastayla iletişiminde ayrı, doktorun doktorla iletişiminde ayrı ifade edilebilmektedir. Gerek prospektüslerde gerek ilaç reçetelerinde tıp diline özgü olup da tıp eğitimi almamış olanların büyük oranda anlayamayacağı tıp terimleri yer alır[15] (Açıkalın, 1996).

Yasalarda, çeşitli hukuk belgelerinde ve mahkeme ortamında kullanılan dili kapsayan hukuk dili de karakteristik nitelikler içerir. Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Türk Ticaret Kanunu, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu ve TC. Anayasası metinlerinin genel dil özelliklerini inceleyen Özyıldırım'ın (2001), Türk *yasa dili*ne dair tespitleri şöyledir: Türk yasa dilinde, sözcük düzeyinde, çok sayıda Arapça ve Farsça alıntı kelime bulunmakta (*ferağ* et-, *takyit* et-, *akli haleti*), çoğunlukla Arapçadan alıntı hukuk terimleri kullanılmakta (*hissei temettü, hidematı ammeden memnuiyet*), yasalar herkese yönelik olduğundan belirsizlik zamirlerine ve sıfatlarına başvurulmakta (*herkes, kimse, her kim, hiçbir*) ve yakın anlamlı kelimeler bazen birlikte yer almaktadır (*cürüm* veya *kabahat*). Sözdizimi düzeyinde ise çok uzun ve karmaşık cümle yapılarına, Farsçanın kurallarına göre kurulmuş tamlamalara (*memaliki ecnebiye, devairi intihabiye*), fiilleri edilgen çatıda kurulmuş cümlelere (... müracaat ol*un*ur, mecbur tut*ul*ur) ve fiillerin geniş zaman kipinde çekimlerine dikkat çekici derecede rastlanmaktadır.[16]

Diplomasinin de dili de kendine has özellikler taşır. (1) *Diplomatların birbiriyle konuşur ya da yazışırken kullandıkları ortak iletişim dili* (Latince, Fransızca, İngilizce vd.), (2) *diplomatik terimler* (persona non grata "istenmeyen kişi", statu quo "mevcut durum") ve (3) *diplomatlara özgü üslup* (tehdit edici üslup

15 Bu üst dilin işlevselliğinin yanı sıra doktor-hasta iletişiminde farklı dilsel davranışlar sergilenebilmektedir. Açıkalın'ın (1996) tespitlerine göre doktorların, hastalar karşısındaki mesleki ve sosyo-kültürel gücü; onların mesafeli, konuşmayı yönlendiren ve kontrol eden bir dil kullanmasına sebep olabilmektedir. Fakat hastaların eğitim seviyesinin yüksek olması, hasta-doktor diyaloğunun biraz daha artmasında ayrıca etkilidir.

16 Duruşmalarda ve mahkeme tutanaklarında kullanılan dilin özellikleri ile ilgili Acar (1997) ve Altay'ın (2002) çalışmalarına bakılabilir.

içermeden hükümet(ler)in uyarılması, en sert mesajların bile nezaketten ayrılmadan söylenmesi) olmak üzere üç farklı kavramı ifade eden diplomatik dil (Akıncı, 1997); hukuk ya da tıp dili kadar olmasa da ayrı bir uzmanlık ve bilgi birikimi gerektirir.

Belirli bir uzmanlık eğitimi almış kişiler, o alandaki bilimsel terimleri daha iyi bildiği gibi tecrübe, yaşam biçimi ve geçim kaynağına bağlı olarak da bazı meslek sahipleri, çeşitli konulardaki sözvarlığına daha fazla hâkimdir. Mesela çiftçilikle uğraşan bir köylü; *tırmık, çapa, tesviye küreği, pulluk* gibi tarımla ilgili araç-gereç adlarını ya da *toklu, şişek, düve* gibi hayvanların belirli dönemlerini ifade eden kelimeleri, bir bilgisayar mühendisine göre daha iyi bilebilir.

Gerek sözvarlığı gerek söylem açısından çeşitli mesleklerin dil kullanım biçimlerini araştıran çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Samsun pazarcı esnafının dil kullanımı inceleyen Doğan (2008), pazar müşterilerinin farklı eğitim ve toplumsal sınıflardan gelen insanlar olmalarından dolayı pazarcıların ölçünlü dil kullanma eğilimi gösterdiklerini, fakat kimi zaman kendi yöresel ağızlarıyla konuştuklarını gözlemlemiştir. Pazarcıların dilinde -bir satış stratejisi olarak- tekrarlardan oluşan kalıplaşmış ifadelere, satılan mal ya da fiyatlarla ilgili dört veya iki dizeden oluşan mâni tarzındaki manzum söyleyişlere (*biberler bir buçuk, yandı bu çocuk*; *alın bu kirazdan, kalmaz birazdan*); müşterilere yönelik *anne, baba, abla, teyze* gibi akrabalık ifade eden hitaplara rastlandığını tespit etmiştir.

Meslek ve uzmanlık alanı değişkeninde farklı dilsel biçimlere rastlanmakla birlikte dilin bu toplumsal varyantları, aynı zamanda çeşitli meslek gruplarının alt-kültürlerine özgü zihniyeti de yansıtmaktadır. İmer (1979), kara ulaşım ve taşıma araçlarına yazılan ifadeleri, dilsel özellikler ve içerik açısından değerlendirdiği çalışmasında, bu yazıların şoförlerin değerlerini, yaşam tarzlarını, felsefelerini, inançlarını, duygularını ve ruhsal dünyalarını yansıttığını belirtir. Atasözü, özdeyiş gibi kalıplaşmış söz birliklerinin, şarkı sözlerinin ya da *âşıksan vur saza, şoförsen bas gaza; düzde geçme beni, rampada rezil ederim seni* gibi şoförlere özgü dil kalıplarının kullanıldığı bu yazılar; daha çok *aşk, sevgi, kadersizlik, kötümserlik, hüzün, gurbet, kadere boyun eğme* gibi temaları içermektedir.[17]

17 Bu çalışmada, kara taşıtlarındaki yazılarda önemli derecede yazım yanlışı ve anlatım bozukluğuna rastlandığı da tespit edilmiştir (İmer, 1979).

Eğitim gruplarının dili

Kişiler aldıkları eğitimle çeşitli konularda bilgi ve fikir sahibi olmakla birlikte tarihten edebiyata, fizikten biyolojiye kadar farklı alanlarda belirli bir birikim ve bakış açısı kazanır. Edinilen eğitime ve bunun kalitesine bağlı olarak kişilerin muhakeme ve yorumlama, akılcı ve eleştirel düşünme yetenekleri, farkındalıkları gelişir. Sadece bireysel tecrübe ve birikimlerine göre değil beslendiği ve benimsediği tüm gerçekliklerin geniş penceresinden hayatı anlamlandırır ve yaşarlar. Dolayısıyla zihniyetin olgunluğu ve bilgeliği, kişinin kültürel zenginliği, dili kullanma biçiminde de yansımasını bulur.

Toplumdilbilimi çalışmalarında eğitim -genelde toplumsal tabakaların belirlenmesinde başvurulan bir değişken olmakla birlikte- dil kullanım farklarının belirlenmesi açısından tek başına bir ölçüt olarak da alınabilmektedir. Çünkü Porzig'in (1995) vurguladığı gibi kültürel birikime sahip insanların kelime hazineleri -özellikle soyut kavramları ifade için- zengindir, konuşmaları özenli ve düzgündür. Söylenen sözün tonu, ölçülü ve nüanslıdır. Bu noktada elbette önemli olan sadece yüksek dereceli okullara gitmek değil bireysel olarak ya da kurumlar yoluyla kültürel yönden gelişmek; zihinsel olgunluğu, farklı bakış açılarını dile yansıtabilmektir (s. 178).

König, Büyükkantarcıoğlu ve Karahan'ın iki farklı proje bağlamında yürüttükleri çalışmalarda, Türk toplumundaki yetişkin bireylerin eğitim düzeyleri ile işlevsel dil becerileri arasındaki ilişkiler araştırılmış; ilkokul, lise ve üniversite mezunu olan üç farklı eğitim grubundan kişilerin, okuma-anlama becerilerinin, yazılı ve sözlü dil kullanım özelliklerinin fark gösterdiği tespit edilmiştir. İlkokul mezunları daha çok aile, akraba ve yakın çevre ile örülü bir toplumsal etkileşim ağı içinde bulunduğundan gerçeklik algılamaları ve yorumlamaları çoğunlukla dar ve sınırlı bir etkileşim alanında biçimlenmektedir. Bu sınırlılıklar, işlevsel dil kullanım biçimlerinde de gözlemlenebilmektedir. Bu grupta, yazım hataları yapılmasının ya da noktalama işaretlerinin yeterince kullanılmamasının yanı sıra düşünce içeriği ve aktarımı yönünden de dilsel sorunlar bulunmaktadır. Düşüncenin ifadesinde genellikle basit cümle yapıları ve sınırlı sayıda kelime kullanılmakta, bu kelimelerin çoğu da somut kavramlara dayanmaktadır. Aynı zamanda okuma-anlama becerilerinde de başarısızlık görülmektedir. Lise mezunları, okuma ve yazma becerilerinde

ilkokul grubundan daha iyi olsa da üniversite grubuna göre daha yetersizdir. Her iki grupta ortak olan özellik, kadınların erkeklere göre dil kullanım becerileri açısından daha başarılı olmalarıdır.

Üniversite mezunları, okuma-anlama, dinleme-anlama ve yazma-konuşma becerileri açısından en fazla başarı gösteren gruptur. Yazılı ve sözlü metinlerdeki kelimeler ve dilbilgisel yapılar arasında anlam ilişkisi kurma, önceki bilgi birimleriyle yeni bilgiyi ilişkilendirme, edimsel anlamları yorumlama, neden-sonuç ilişkisi kurma, düzgün ve anlaşılır bir dille kendilerini ifade edebilme, karmaşık cümle yapıları kullanma konusunda bu grup, dikkat çekici bir fark göstermiştir (Büyükkantarcıoğlu, 2006: 107-109).

Kitle İletişim Araçları ve Dil

> "İnsan hiçbir zaman söylediği şeyin öznesi olduğundan emin değildir. Sandığımızdan çok daha az sayıda özgün şeyler söyleriz."
> (Pierre Bourdieu, Televizyon Üzerine)

Televizyon, radyo, gazete, dergi ve sosyal medya gibi hem kitleleri bilgilendiren, eğlendiren hem de kişiler arasında iletişim sağlayan araçların tümü kitle iletişim araçları olarak adlandırılır. Bu araçlar siyasi, kültürel ya da gündeme dair çeşitli bilgileri, haberleri kitlelere ulaştırmakla birlikte insanların düşünce ve tutumlarını, davranış ve yaşam biçimlerini etkileme, algılarını ve zihniyetlerini yönlendirme açısından da önemli bir güce sahiptir.

Kitle iletişim araçlarından soyutlanmış bir hayat, neredeyse mümkün değildir, hatta toplumsallaşma sürecinde okul, aile, arkadaş çevresi kadar kişilerin hayatına sirayet eder, sadece bu araçları kullanırken değil hayatın her türlü iletişim ortamında bu etki, varlığını gösterir. Bir televizyon haberi, programdaki bir siyasinin yorumu, herhangi bir dizinin fragmanı, magazine konu olmuş bir şarkıcı, yeni bir ürünün reklamı, Facebook'taki bir paylaşım; bir akşam yemeğinde ya da lise mezunları eğlencesinde insanların gündemini oluşturabilir. Dolayısıyla kitle iletişim araçlarından yayılan her türlü bilgi ve mesaj; toplumda çeşitli görünümlere bürünerek kitleleri etkilemeye ve birçok insanı kendi çemberine almaya devam eder.

Rove'un (1996) örnek verdiği gibi ekranda bir futbol karşılaşmasını seyreden kişiler, sadece maçı izlemez; aynı zamanda bir

spor kültürü de edinir. Bu kültürün izlerini de sporcuların taklidini yapan çocukların tavır ve jestleri, izleyicilerin söyledikleri şarkılar gibi çeşitli davranışlarda görmek mümkündür. Çünkü kitle iletişim araçları tüm bu izleri dolaşıma çıkarmaktadır (s. 254).

Kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkisi, davranış ve düşünme biçimlerinde olduğu kadar dil kullanımında da kendini gösterir. Çünkü bu araçların gücünü oluşturan en önemli ve ilginç unsurlardan biri, insanların ve olayların anlatılma biçimidir. Medyada belli toplumsal ve politik grupları ifade etmek ve güncel olayları anlatmak üzere kullanılan dil, aynı zamanda diğer insanların da bu gruplar ve olaylar hakkında konuşma biçimlerini etkilemektedir (Thornborrow, 1999: 50-52). Bu söylem; ortama ve mesajın içeriğine, amacına göre değişmekle birlikte Sanders'ın (1999) vurguladığı gibi genellikle bir senaryoya bağlı olarak kurgulanmış bir dildir. Konuşmadaki sesin tonu, yüksekliği, vurguları dikkatle planlanmıştır ve her program küçük bir piyestir. Sohbeti doğal sürecine bırakan programlar çok azdır. Senaryoya uygun bir sohbet akışı yaşanır ve sessizlik, gelir kaybı demektir. Ekranda konuşan devlet başkanı dahi olsa ve o an konuşuyormuş izlenimi uyandırsa da işin aslı daha farklı olabilir. Çoğu zaman konuşmanın metni yazılı olarak sunulur; ellerini, bedenini nasıl hareket ettireceği açıklanır. Basın toplantıları, bir yönüyle rutinleşmiş video oyunlarıdır. Televizyonda gerçek sözellik yoktur (s. 44-45).

Adı her ne kadar iletişim araçları olsa da -özellikle televizyon olmak üzere- bu araçlarda kullanılan dil, alıcısıyla iletişime geçmeyen, tek yönlü bir dildir. Baudrillard'ın (1988) altını çizdiği gibi konuşma, anlaşma, iletişim oyunu oynanmaktadır (s. 100). Çünkü gerçek bir konuşmada dinleyici, konuşanın sözünü kesebilir, ona soru sorabilir. Elektronik iletişim araçlarını dinleyen kişi ise gerçek bir iletişimin gerçek dinleyicisi değildir. Konuşan kişiyle tartışamaz, ona karşı çıkamaz, onun sözünü kesemez (Sanders, 1999: 45).

Televizyondaki programların çoğu, bir iletişim yanılsaması içinde dinleyiciye konuşma hakkı tanımadığı gibi aynı zamanda izleyiciden rol çalar, onun adına soru sorar ve yine kendisi yanıtlar. Televizyondaki yemek programlarında nasıl ki kurmaca bir mutfak, program senaryosuna uygun davranan bir aşçı ve kokusu, tadı asla alınamayan seyirlik bir yemek varsa "Şimdi soğanları

doğruyoruz, iki kaşık tuz atıyoruz, afiyetle yiyoruz." cümlelerinde görüldüğü üzere seyirci adına davranan sanal bir *biz* de vardır. *Biz* aslında evdedir, yalnız başına sessizlik ve teslimiyet içinde ekrana bakmaktadır.

Kitle iletişim araçlarında kullanılan kurmaca söyleme dair en çarpıcı örneklerden biri de izleyici ya da dinleyiciyi ikna etme üzerine kurgulanmış olan reklam dilidir. Türkçe reklamları dilbilimsel açıdan değerlendiren İnce (1993); reklamı yapılan ürünün hitap ettiği kitleye ve ürünün niteliğine göre kullanılan dilde bazı değişiklikler olsa da bu dilin bazı temel nitelikler gösterdiğini belirtmektedir. Ürünün hitap ettiği kitleye bağlı olarak *anneler, babalar, gençler, hanımlar* gibi seslenmeler; eksiltili cümleler (*Pınar Fresh Salam, yepyeni, taptaze, sağlıklı, uzun ömürlü...*); emir ve soru cümleleri (*Sabah alın, kazanın; Şampuana ayrı saç kremine ayrı zaman mı?*); ürünün belirli bir niteliğini vurgulayan yakın anlamlı kelimelerin tekrarı (*hızlı, çevik, atak, güçlü...*) Türkçe reklamlarda sıkça kullanılan dilsel unsurlardır. Reklamlar aynı zamanda *self-servis bankacılık, mega* gibi yabancı kelimelerin dile girmesi, *cifle-, vernelle-* gibi fillerin ya da *Bence BMC* gibi sloganların yaygınlık kazanması açısından da dilsel etkilere sahiptir.

Kitle iletişim araçları içinde en fazla güce ve etkiye televizyon sahip olsa da günümüzde internet bağlantılı bilgisayar veya telefonlar üzerinden sağlanan *sosyal* (dijital) *medya* da başat bir güç durumundadır. Dolayısıyla sosyal medyada kullanılan dil de kendi bağlamında farklı özellikler göstermektedir.

İnternet bağlantılı sohbet dilini inceleyen Açan (2001), bir *chat dili* (sanal sohbet dili) jargonunun oluştuğunu belirtir. Bu dilde kelime ve ifadelerin farklı yazımlarına (*nolçak* "ne olacak", *ewet, diil* "değil", *bişi* "bir şey", *ii* "iyi", *söle* "söyle", *öle* "öyle", *cwp* "cevap", *şişkooooooo, sıkıldımmmm*), bilgisayar terimlerine ve bu terimlerden türetilen kelimelere (ehe *floodcu*, biraz *lag* seziyorum, *regle*dim tekrar, kanalı *droplam*ışlar) rastlanmaktadır. Bilgisayar terimlerinin yanı sıra İngilizce kelimeler ya da ekler de (*sorry* yaw, selamın *hello*, ben biraz *away*'im, *biteceks* "bitecekler") yazışmalarda kullanılmaktadır. Harflerin büyük yazılması konusunda ise keyfi kullanımlar (*gİT, seLAms*) dikkat çekmekte; noktalama işaretleri kuralına uygun kullanılmamakta da ya da bu işaretlere hiç yer verilmemektedir. Aynı zamanda sanal sohbet dilinde basit, eksiltili

ve de anlatım yönünden bozuk cümleler yer almakta, daha hızlı iletişim için karışık ve kısa ifadelere başvurulmaktadır.

Aslı Açan'dan yaklaşık on yıl sonra benzer bir çalışma gerçekleştiren Özezen'in (2010) tespitleri, internet ortamında kullanılan dilin çok da değişmediğini göstermektedir. Söz konusu çalışmada da kısaltmalara (*slm* "selam", *s.a.* "selamün aleyküm", *nsl gdyr* "nasıl gidiyor"), gülen yüz gibi görsel simgelere, konuşma diline ait söyleyiş biçimlerine (*meraba, napıyosun*), yabancı kelimelere (*çüss, see you*), ses tekrarlarına (*iiiii* "iyiyim", *slmmm*), noktalama işaretlerinin farklı amaçlarla kullanılmasına ya da hiç bulunmamasına rastlanmaktadır.

Kitle iletişim araçları ve dil başlığı altında ana hatlarıyla ve birkaç araştırma üzerinden değerlendirilen medyada dil kullanımı konusu, toplumdilbiliminin olduğu kadar iletişim bilimi ve metindilbilimi gibi disiplinlerin de inceleme alanına girmektedir. Dolayısıyla Türk medyasında kullanılan dilin özelliklerini araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Spor basınında haber dili (Özsoy, 2014; Yıldız-Ekin, 2005; Kaya, 2002; Özyıldırım, 1996); gazete haber metinlerindeki söz sanatları (Günay ve diğer., 2009); reklam dilinde edebî sanatlar (Çınar ve Karahan, 2009); çocuklara yönelik televizyon programlarında kullanılan dilin özellikleri (Çolak, 2009); küresel-yerel farklılıkların reklam diline yansımaları (Şen, 2008); internet ortamında Türkçenin kullanımı (Kabadayı, 2006; Çakır ve Topçu, 2005); televizyonlardaki reklam dilinin metindilbilimsel incelenmesi (Yılmaz, 2004; Ilgın, 1998); politik haber tartışmalarında kullanılan dil ve sapmalar (Yemenici, 1998) üzerine yapılmış çalışmalar, konu hakkında daha ayrıntılı bilgi ve veri sunmaktadır.

Politika ve Dil

> "Bak neler öğretmiş çocuklara, dedi. Öğrettiği ilk kelimeleri görüyor musun, 'Bizim evimiz' demiş. Niçin 'Bizim zaferimiz' diye başlamıyor. Bugün insanın dudaklarından çıkması gereken ilk sözler neler olmalı biliyor musun? 'Bizim zaferimiz' olmalı değil mi? Ama o bunu hiç düşünmüyor, aklına bile gelmiyor bu sözler... Oysa 'zafer' ve 'Stalin' birbirinden ayrılmaz sözlerdir!"
>
> (Cengiz Aytmatov, Gün Olur Asra Bedel)

Dil ve politika ilişkisi; herhangi bir partinin ülke yönetiminde iktidar sahibi / ortağı olmak ya da mevcut konumunu pekiştirip sürdürmek amacıyla yürüttüğü çeşitli propaganda ve seçim kampanyası faaliyetlerinde, basın açıklamalarında kullandığı dilsel yapıları kapsayan *politika dili* ve dillere dair siyasi uygulamaları içeren *dil politikası* olmak üzere iki başlık altında değerlendirilebilir. Her ikisi de politika ve ideoloji değişkeninde hem farklı dilsel görünümler sunması hem de dilsel uygulamalar yoluyla toplumları etkilemesi bakımından toplumdilbiliminin önemli araştırma alanlarını oluşturmaktadır.

Politika dili

Politikaların uygulanması; psikolojik zorlamayla, fiziksel güçle, kurallar ve yasalarla ya da ikna etme yöntemleriyle gerçekleşir. Bu noktada en demokratik yöntem, politikacıların düşüncelerinin geçerliliği ve doğruluğu konusunda taraftarları ikna etmeleridir. İkna sürecini başarıyla gerçekleştirmenin ve insanların düşünce sistemini yönlendiren ideolojiyi üretmenin en önemli aracılarından biri de dildir (Jones ve Wareing, 1999: 33-35). İkna yoluyla her ne kadar insanlara kendi seçimlerini yapma özgürlüğü tanınıyor gibi görünse de ikna dilinin kendince kurgulanmış ve biçimlendirilmiş yönleri vardır.

İkna edici politik söylemin; (1) diğer partilere olumsuz değer yükleme, dolayısıyla muhalif parti ya da kişiler için olumsuz anlam içeriğine sahip ifadeler kullanma, (2) kendi partisini yüceltme ve olumlu değerlerle anma, (3) kendisiyle ilgili olumsuz gerçekleri saptırma ya da farklı biçimde yapılandırma, (4) halkın psikolojisini etkilemek amacıyla etnik, dinî, etik ve milli değerlere gönderim yapılarak duygusal destek kazanma, (5) halktan biri kimliği oluşturma, (6) akrabalık ifade eden kelimeler kullanarak sahiplenme- sahiplenilme duygusu ve aile modeli yaratma, (7) diğer partilere karşı korku ve şüphe yaratıp kendi çıkarlarını besleme ve (8) sürü psikolojisi oluşturma gibi çeşitli stratejileri vardır (Büyükkantarcıoğlu ve Yarar, 2006: 97). Belirli bir plan ve program doğrultusunda geliştirilen bu politik söylemi pekiştirmek, halkta istenilen davranış biçimini oluşturmak amacıyla politikacılar bazı dilsel unsurlara[18] daha çok

18 Emir ve soru cümleleri, biz-onlar gibi kişi zamirleri, kısa ve basit yapıda cümleler, yüceltici sıfatlar ve sevgi sözleri, ses ya da kelime tekrarları, eklenti

başvururlar. Dolayısıyla ayartma, tercih edilme ve ikna üzerine kurulu bir politika dili oluşturulur.

Köker'in (2004) vurguladığı üzere politika dilinde, reklamın çağırma işlevini üstlenen sloganlaştırılmış ifadelere, hitaplara, tekrarlara, emir kipinde çekimlenmiş kısa cümlelere başvurulur. Bu söylem, masa başlarında istatistiklerin yardımıyla üretilse de farklı toplumsal sınıfların politika sahnesine çıkışlarıyla birlikte çeşitli yerel özellikler de taşıyabilmektedir (s. 54-55).

Türk politika dilinin incelemesini yapan Boyer (1996), politikacıların, *ben* yerine *biz* zamirini kullanma; güç ve birlik duygusu katacak biçimde bazı isimlere iyelik eki getirme (sevgili vatandaşlarım); davet içeren emir cümleleri kurma (*Oyuna gelme, boşa oy verme!*); anti-propaganda için rakibe yönelik olumsuz ve karşıtlıkları işaretleyen ifadeleri tercih etme; taahhütler ve vaatler söz konusu olduğunda cümleleri gelecek zaman kipinde çekimleme (... bu hayat pahalılığını ya bitir*eceğ*im ya bitir*eceğ*im.); tekrarlara ve ikilemeler başvurma (*Gelin*, kurtuluş yolunu yarın elbirliği ile açalım! *Gelin*, sevgili yurttaşlarım! *Şakır şakır* geliyoruz!) gibi dilsel eğilimler gösterdiğini tespit etmiştir. Aynı çalışmada dikkat çeken bir başka unsur da bir gerçeği vurgulamak ve o gerçeğe dikkat çekmek için soru cümlelerinin (*Nasıl oldu da toplumsal huzursuzluklar tırmandı, dengeler bozuldu?*) kullanılmasıdır.

Politika dilinde soru cümleleri sıklıkla kullanılsa da bu cümlelerin çoğu bilgi ya da açıklama alma amacıyla kurulmaz. Retorik soruların politik söylemdeki edimsel işlevlerini değerlendiren Büyükkantarcıoğlu (2016), parti liderlerinin (AKP, CHP, MHP, HDP) 2015'teki genel seçim öncesindeki propaganda söylemlerinde bu tür soruları; iddia etme, sav ileri sürme, sorgulama, söz verme, şikâyet etme, gözdağı verme, inkâr etme gibi amaçlarla sıklıkla kullandıklarını ortaya koymuştur.

Politikacıların cinsiyetine, bireysel üslubuna, mensubu olduğu partinin ideolojisine, halkın toplumsal ve siyasi gerçekliklerine, beklentilerine, hatta dış politikadaki gelişmelere göre politika dilinde bazı değişiklikler gözlemlense de bu dilin ikna etme ve algı oluşturma temelinde yükselen karakteristik bir yapısı bulunmaktadır.

soruları, sloganlar; bu dilsel unsurların bazılarıdır (Büyükkantarcıoğlu ve Yarar, 2006: 99).

Dil politikaları

Dil politikası terimi ile bir devletin, hükümetin ya da toplumsal yetkiye sahip bir güç unsurunun; belirli bir coğrafi alanda kullanılan dil(ler)in ya da farklı coğrafyalarda kullanılan bir dilin uygulamaya yönelik karar biçimlerini, düzenlemelerini, tüm eylem ve tutumlarını ifade etmektedir. Mesela bir devletin, ülke içindeki standart dile dair müdahale ve yaptırımları, kendi dilini ülke sınırları dışında öğretmeye ya da kullandırmaya yönelik uygulamaları dil politikasının kapsamına girmektedir (Günay, 2016: 19).

Dil; insanların düşüncelerini etkileme ve toplumları biçimlendirmede önemli bir rol oynayabildiği için politik bir yaptırım aracı olarak iktidarlar tarafından kullanılır. Bu durumun en bariz örneklerini; *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, *Schrödinger'in Kedisi* gibi romanlardan Sovyetlere kadar uzanan bir zeminde görmek mümkündür.

George Orwell'ın (2005), 20. yüzyıla damgasını vurmuş bir diktatörlüğü anlatan *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* adlı romanında, *Okyanusya* ülkesinin yönetimi, siyasi, toplumsal ve bilimsel tüm faaliyetleri, *Büyük Birader* ve yardımcılarının elindedir. İnsanları sürekli denetleyen, dev ekranlardan gözleyen Büyük Birader yönetiminin en temel amaçlarından biri, düşünce sistemini bozmak, düşüncenin sınırlarını daraltmak, hatta insanları düşünemez hâle getirmek, muhalif düşünceyi engellemek, insanların duygularını, meraklarını ve onurlarını soğurarak kalan boşluğu kendi doğrularıyla doldurmaktır. Bu amaç doğrultusunda yürütülen birçok politikadan biri de Yenikonuş ile uygulanan dilsel yaptırımlardır. Yenikonuş dilinde, sürekli yeni kelimeler üretilir; bazı adlar, tam karşıtını ifade edecek anlamlarla doldurulur;[19] bazı kelimeler yok sayılır, sınırlandırılmış ve anlam incelikleri yok edilmiş bir sözvarlığı ile insanlar, birbirini anlamadan konuşmaya zorlanır. Çünkü insanlar birbirini anlamamalı, düşünmemeli, düşüncelerini paylaşmamalı; dolayısıyla düşünce suçu diye bir şey olmamalıdır. Burada müdahale edilen ve biçimlendirilen dil gibi görünmekle birlikte dilin gücü üzerinden düşünce, belirli formatlara sokulur.

Benzer bir dil politikası, Alev Alatlı'nın (2000) *Schrödinger'in Kedisi* adlı romanında uygulanır. *Mağdurlar*ı kendi politikaları

19 *Sevgi Bakanlığı*nın baskı ve işkenceden ya da *Barış Bakanlığı*nın savaştan sorumlu olması gibi.

doğrultusunda ıslah etmek isteyen *Vasıllar Meclisi*; zihinlerdeki eski formatları silmek, bilinç karmaşası yaşatmak, anlama ve ifade etme yetisini bozmak amacıyla dile müdahalede bulunur. Kelimeler yeniden tanımlanır. Bilim, sanat, tarih gibi çeşitli alanlarda, çok sayıda yabancı dillerden alınmış kelime varlık gösterir. Mağdurlar bu yeni kelimeleri beyinlerinde formatlamakta sıkıntı yaşarlar, kelimeler anlaşılamaz, tanımlanamaz; bir anlam karmaşası ve bellek kaybı yaratılır.

Kurmaca eserlerin yanı sıra dünya tarihinde de dil politikaları yoluyla -sadece zihniyetin, düşüncenin değil- milletlerin de kaderinin belirlendiği görülmektedir. Sovyetler Birliği coğrafyasındaki etnik gruplara uygulanan dil politikası, milletleri kültürel ve siyasi yönden biçimlendirme açısından yakın tarihin en dikkat çekici örneklerindendir. Orta Asya'daki Türk yazı dillerinin kurulmasında da Sovyetlerin bu dil politikası etkili olmuş, Türk topluluklarının kullanacağı alfabe, hangi ağzın standart dile kaynak teşkil edeceği Sovyetler tarafından belirlenmiştir. Bu politika bağlamında, Orta Asya'da ortak bir Türk dili kullanılması engellenmiş, her bir Türk cumhuriyetine birbirinden farklı lehçe, alfabe ve imla uygulanmış, Rusça ortak dil durumuna getirilerek Türk toplulukları arasındaki kültürel ve siyasi bağ kopartılmaya çalışılmıştır.

Burada kısaca açıklanan Orta Asya'daki Sovyet dil politikası ve sonuçları üzerine ayrıca Dickens (1988), Fierman (1991), Roy (2000), Gökdağ (2001) ve Killi-Yılmaz'ın (2010) çalışmaları incelendiğinde, konu hakkında daha fazla ve ayrıntılı bilgi edinilebilir.

İkidillilik

> "Kendimizde kabul ettiğimiz bütün aidiyetlerimiz arasında dil, neredeyse her zaman en belirleyici olanlardan biridir. En azından, bütün tarih boyunca bir bakıma başlıca rakibi, ama bazen de müttefiki olduğu din kadar."
>
> (Amin Maalouf, Ölümcül Kimlikler)

Bireysel ya da toplumsal bağlamda *ikidillilik* (bilingualism), iki ayrı dili toplumsal iletişimde kullanabilme durumu olup etnikdilbilimi, kültürlerarası psikoloji, ruhdilbilimi, beyindilbilimi ve toplumdilbiliminin araştırma konularından birini oluşturur. Göçlere, siyasi ya da tarihî nedenlere bağlı olarak farklı etnik

grupların bir arada yaşadığı çok kültürlü coğrafyalarda görülen ikidillilik ya da çokdillilik; dil kullanımı ve tercihi, dilsel tutum, dil sürdürümü, etnik-dilsel canlılık ve dil kaydırması (code switching) gibi birçok kavramı içermektedir.

Giles, Bourhis ve Taylor'a (1977) göre dil; etnik kimliğin ve kültürel dayanışmanın en büyük sembollerinden biridir ve dilin tarihi, statü değeri, kullanımı, etnik-dilsel grubun varoluşunda önemli bir işleve sahiptir (s. 312). Bu bağlamda çeşitli etnik grupların hâkim / baskın kültür içinde kendi dillerini kullanmaları, çeşitli toplumsal ve bireysel ilişkilerinde tercihleri, dillerine yükledikleri önem ve değer, kuşaklar arasındaki sürdürümü; etnik grupların varlık ve güç göstermesinde önemli bir role sahiptir.

Bu başlık altında ikidillilik konusu, toplumdilbilimi çerçevesinde ve toplumsal-kültürel değişkenler bağlamında değerlendirilecek; alanla ilgili bazı terimlere dair bilgi ve kuramlar kısaca değerlendirilecektir.

Dil sürdürümü (language maintenance)

Ülkelerin ekonomik ve kültürel şartlarına, azınlık politikalarına, etnik grupların kendi iç gerçekliklerine göre etnik dillerin sürdürüm derecesi değişmekte ve bu alandaki çalışmalar da bazı temel faktörlerin bu süreçte belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Giles vd. (1977); etnik grupların, güçlü bir biçimde var olmasında *statü* (ekonomik güç, ortak tarihsel-dilsel değerler), *nüfus* (etnik grubun kişi sayısı, nüfus yoğunluğu, doğum oranları, grup-içi evlilikler, iç ve dış göçler) ve *kurumsal destek* (eğitim, din, kültür, medya ve endüstri alanlarındaki örgütlenmeler) faktörlerinin önemli roller oynadığını belirtmektedir. Aynı zamanda dilin; ticaret, sanat, kültür ve bilim dünyasında işlevsel ve saygın olması, etnik gruplar için bir avantaj sağlamaktadır (s. 309-316). Söz konusu faktörler, etnik grubun baskın kültür içinde var olma gücünü etkilediği gibi kendi dillerinin korunması ve sürdürümünde ya da ülke içindeki hâkim dile yönelimlerinde başka faktörler de öne çıkmaktadır.

Kipp, Clyne ve Pauwels (1995), bu değişkenleri *bireysel faktörler* ve *grup faktörleri* olarak iki başlık altında değerlendirmektedir. Kişinin doğum yeri, yaşı, cinsiyeti, eğitim seviyesi, ülkedeki ikamet süresi, grup içinden veya dışından evlenmesi, ülkeye göç

nedenleri ve hâkim dile yönelik önbilgisi; bireysel faktörleri oluşturan unsurlardır. Grup faktörlerini ise etnik grubun kişi sayısı ve bu nüfusun dağılımı, kültürel değer sistemi içinde grup dilinin statüsü, hâkim dil ve azınlık dili arasındaki mesafe, ev sahibi toplumun azınlık dillerine yönelik politikası gibi değişkenler oluşturmaktadır (s. 117-123).

Dilsel tutum (language attitude)

Dilsel tutum; etnik grupların hem kendi miras dillerine hem de içinde bulundukları toplum içindeki hâkim dile yönelik olumlu ya da olumsuz düşüncelerini, çeşitli toplumsal süreçlerde bu dillere yükledikleri değeri ifade eden bir terimdir. Hazırlanan araştırma anketlerinde, etnik grupların dilsel tutumlarını belirlemek amacıyla *arkadaş edinmek, para kazanmak, eğitim görmek, iş bulmak, toplumda onaylanmak, çocuk yetiştirmek, seyahat etmek, ticaret yapmak* gibi konularda her iki dilin taşıdığı önem, katılımcılar tarafından puanlanarak değerlendirilir. Aynı zamanda bu anketlerde kişilerin etnik ve hâkim dile yönelik algısal ve duygusal tutumları da (dilin kulağa hoş, kibar, modern gelmesi vb.) tespit edilir.

Dil seçimi (language choice)

Etnik grupların dilsel ve kültürel etkileşimlerini, uyumlarını ve dil sürdürümünü belirlemekte onların çeşitli alanlardaki dil seçimi büyük önem taşımaktadır. Kişinin hâkim dildeki yetkinliği dil tercihlerinde etkili olmakla birlikte sosyal ağlar ve bunun niteliği, ülkelerin dil politikaları da bu konuda önemli rollere sahiptir. Bu yüzden etnik grupların dil tercihini belirlemek için yapılan araştırmalarda çok yönlü sorular yer almaktadır. Kişilerin, yakın çevreyle (anne, baba, kardeşler, arkadaşlar, komşular) iletişimde hangi dili tercih ettiklerinin yanı sıra yakın çevredeki kişilerin, kendilerine genellikle hangi dilde konuştuğu da ayrı ayrı değerlendirilir. Bu araştırmalarda hangi dilde *düşünüldüğü, kitap ya da gazete okunduğu, rüya görüldüğü, televizyon izlendiği, yazıldığı* gibi tercihler ayrı ayrı puanlandırılır. Kişilerin hangi ruh hâlinde (yorgun, kızgın, stresli, mutlu vb.) ya da çeşitli konularda (bilimsel, politik, güncel, dinî, kültürel) hangi dili ne derecede konuştuğu, dil seçiminin belirlenmesinde ve ölçülmesinde ayrı işlevler taşımaktadır.

Dil tercihinde psikolojik, sosyolojik süreçler ve iletişime geçilen çevre birer değişken olduğu kadar etnik grupların kendi içindeki kuşak ve eğitim farkı da ayrı bir dikkat konusudur. Bu yüzden kuşaklar arasındaki fark, özellikle dil aktarımını belirlemek için bu araştırmalarda ayrıca tartışılır.

Etnik-dilsel canlılık (ethnolinguistic vitality)

Çeşitli ülkelerdeki çok kültürlülüğe bağlı olarak etnik-dilsel canlılık üzerine araştırmalar, hem etnik gruplar hem de ev sahibi ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Giles ve arkadaşlarının (1977), bir etnik grubun; diğer gruplar içindeki çeşitli şartlarda ve toplumsal iletişimde aktif ve ayırt edici niteliklere sahip ortak bir varlık olarak davranması şeklinde tanımladığı etnik-dilsel canlılık; *statü, demografi* ve *kurumsal destek* olmak üzere üç faktörle ilişkili olarak değerlendirilir (s. 308-309). Bu üç faktörün gücü ile grubun etnik-dilsel canlılığı ve kolektif bir kimlik olarak hayatta kalması arasında paralel bir ilişki bulunmaktadır. Bu yüzden etnik grupların canlılığını tespit etmeye yönelik çalışmalarda; *statü* (grubun saygınlığı, ekonomik, siyasi ve kültürel gücü, dillerinin yerel ve uluslararası konumu), *demografi* (grup içi evlilik, iç ve dış göç, grup nüfusu ve doğum oranı), *kurumsal destek* (kamu hizmetlerinde, medyada, eğitimde dilin kullanımı) faktörleriyle ilgili değerlendirmeler yer alır.

Bu üç faktöre dair *nesnel* veriler önem taşıdığı gibi grubun bu faktörler bağlamında hem kendi konumunu hem de hâkim toplumu ve dili, *kişisel* açıdan değerlendirmesi de ayrı önem taşımaktadır. *Öznel canlılık* verilerinin; etnik grup davranışlarını anlamada, etnik grupların kültürel ve siyasi açıdan hayatta kalma ihtimallerini değerlendirmede, *nesnel canlılık* kadar önem taşıdığına dikkat çeken Bourhis, Giles ve Rosenthal (1981), *öznel canlılık testini* (Subjective Vitality Questionnare) geliştirmiştir. Bu testi (SVQ) kullanarak grupların düşük, orta ya da yüksek canlılığa sahip olduklarının söylenebileceğini ileri sürmüşlerdir (s. 145-147).

Etnik-dilsel canlılık üzerine yürütülen araştırmalarla grupların kolektif bir varlık olarak dayanıklılığı değerlendirildiği gibi etnik grupların canlılık derecesi ile dil kullanımı, tercihi ve sürdürümü arasında paralel bir ilişki olup olmadığı, bu durumun

kuşaklar arasındaki farklılaşma dereceleri de bu çalışmalarda ayrıca tartışılmaktadır.

Toplumdilbiliminin yanı sıra kültürler arası iletişim ve psikoloji, ikidillilik ve dil edinimi gibi farklı disiplinlerin de uygulama alanına giren etnik-dilsel canlılık üzerine çeşitli ülkelerde çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bunlar arasında çeşitli Avrupa ülkelerinde, Amerika ve Avustralya'da yaşayan göçmen ya da etnik azınlık durumundaki Türklerin etnik-dilsel canlılıkları, kültürel ve dilsel uyumları, dil kullanımları ve tercihleri üzerine yapılmış çalışmalar da yer almaktadır. Bu konudaki araştırmaların verilerini incelemek için Yağmur (1997), Yağmur ve Akıncı (2003), Yağmur (2004), Yağmur (2009), Otçu (2009), Yağmur ve Van de Vijver (2012), Yalınkılıç (2013), Yağmur ve Çolak (2013), Çolak (2014), Parlak ve Alkan (2014) gibi yayımlara bakılabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET

Cinsiyet kavramı, genel olarak kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkları ifade etse de -özellikle toplum bilimlerinde- biyolojik ve toplumsal olmak üzere iki tür cinsiyet söz konusudur. Cins Bakışı Sözlüğü'nde, doğumdan önce genetik olarak belirlenmiş dişi ya da erkek olma özellikleri *cinsiyet* (sex); kadın ve erkek arasında toplumsal olarak inşa edilen, zamana ve farklı kültürlere göre değişebilen farklılıklar da *cins* ya da *toplumsal cinsiyet*[20] (gender) olarak adlandırılır (Taborga ve Leach, 2000).

Bhasin'e (2003) göre *biyolojik cinsiyet* doğaldır, cinsel organlardaki ve üreme işlevindeki farklılıklara dayanır, dünyanın her yerinde aynıdır; *toplumsal cinsiyet* ise sosyokültüreldir, eril ve dişil nitelikleri, kadın ve erkek cinsiyetine yüklenmiş davranış modellerini, rol ve sorumlulukları içerir, farklı kültürlere, zamana ve hatta aileye göre değişebilir (s. 2).

Kadın ve erkek davranışlarını, dil ve cinsiyet ilişkisini açıklamaya ve yorumlamaya yönelik çalışmalarda, her iki cinsiyet de değişken olarak alınmakta, bu konuda farklı kuramlar ileri sürülmektedir. Bu yüzden bu bölümde, biyolojik ve toplumsal cinsiyet ayrı ayrı değerlendirilmiş; kadın ve erkekler arasındaki farklar, biyolojik ve toplumsal yönden açıklanmaya çalışılmıştır.

Biyolojik Cinsiyet

> "Bir yazarın ya da filozofun kalemi, bir ressamın fırçası gibi yalnızca gövdesinin dürtüleriyle değil, her şeyden önce beyninin emrine itaat eder; beyni de içinde yaşadığı zaman ve mekânın etkisi altındadır. Ünlü ünsüz hangi insanın yapıtlarını anlamaya çalışırsak çalışalım bunu hiçbir zaman unutmamalıyız."
>
> (Félix Martí-Ibáñez, Felsefe Öyküleri)

20 Bu kitapta, İngilizce *gender* terimine karşılık olarak -daha açıklayıcı bir adlandırma olduğu için- *toplumsal cinsiyet* ifadesi kullanılmıştır.

Kadın ve erkekler, biyolojik açıdan çok farklı gibi görünseler de insanlardaki yaklaşık otuz bin genin yüzde birinden daha azı cinsiyetler arasında değişiklik göstermektedir (Brizendine, 2007: 23). Bu genetik farklılık, anne karnındaki 6-8. haftadan sonra başlar ve kromozomlara bağlı bir süreç içinde gelişim gösterir.

İnsanın yapısal düzeni, 23'ü anneden, 23'ü babadan gelen 46 kromozom üzerine kurulmuştur. 46 kromozomdan 44'ünün ikişerli eşleşmesi; göz rengi, burnun biçimi gibi bireyin fiziki özelliklerini, son eşleşme ise cinsiyeti belirlemektedir. Anne rahmindeki yumurtaların hepsinde X kromozomu vardır. Cenin; babanın spermi de X kromozomu taşıyorsa kız; Y kromozomu taşıyorsa erkek olur (Moir ve Jessel, 2002: 33).

X ve Y kromozomlarının yan yana gelmesiyle bazı kimyasal maddeler ortaya çıkar ve bu özel kimyasallardan, Y kromozomunun oluşturduğu H antijeni, erkeklerde testislerin gelişmesini sağlar. Testislerin gelişmesiyle androjen (testosteron) ve dişiliği önleyici hormonlar salgılanır. Bu hormonlar cinsel ve üremeye yönelik yapılarda etkili olduğu gibi beyin işlevlerini de etkiler (Yaltkaya, 1995: 81). Dolayısıyla testosteronun (erkeklik hormonu) etkisiyle beyin de erkeksi özellik ve davranışlara programlanmakta;[21] mekânsal beceriler, uzun mesafe görüşü, fırlatma ve kovalama gibi yeteneklerde gelişme göstermektedir (Pease ve Pease, 2007: 71). Testosteron yoğunluğu yaşamayan dişi beyin ise bu değişime uğramadan gelişmesini sürdürür, dişi beyin hücreleri iletişim ve bağlantı merkezlerinde yoğunlaşır. Geniş iletişim merkezi nedeniyle, kız çocuk büyüdükçe erkek çocuklara göre daha konuşkan olur (Brizendine, 2007: 33-34).

Erkek ve dişilik hormonları, sadece belirli bir dönemde değil aslında hayatın her evresinde -özellikle de ergenlik döneminde- beyni, dolayısıyla davranış ve duygulanımları etkilemektedir. Pease ve Pease'in (2007) belirttiği gibi dişilik hormonu (östrojen), kişiye memnuniyet ve iyilik duygusu yaşatan, sakinleştirici bir hormondur ve kadının yuvayı koruma ve ailedekilerin bakımıyla ilgilenmesinde önemli bir rol oynar. Aynı zamanda hafızaya da

21 Sekizinci haftaya kadar bütün cenin beyinleri, dişi beyin görüntüsündedir. Testosteron seli sekizinci haftada başlar ve iletişim merkezlerindeki hücrelerin bir kısmını öldürerek bu uniseks (her iki cinse uygun) beyni, erkek beynine dönüştürür (Brizendine, 2007: 33).

güç verir, kadınlarda menopozdan sonra unutkanlık sorunlarının görülmesinde, bu hormondaki azalmanın etkileri vardır (s. 181).[22]

Kadın ve Erkek Beyni

İnsanın düşünce dünyasını, çevreyle kurduğu ilişkiyi, öğrenme yeteneğini, algılamalarını, görme ve koklama gibi duyularını, sevme ve kavga etme gibi dürtülerini, duygularını önemli ölçüde belirleyen; beynin yapısıdır (Moir ve Jessel, 2002: 32). Beyin, tüm insanlarda temelde aynı yapıyı gösterse de beynin bazı bölümlerinin, hacim ve işlev yönünden kadın ve erkekler arasında değiştiğini ortaya koyan ve cinsiyetler arası bazı davranış farklılıklarını, beyin temelli açıklayan çok sayıda çalışma bulunmaktadır.

Kadın ve erkek beyni arasındaki farklılığa yönelik en yaygın bilgi, erkek beyninin kadınlarınkinden daha ağır olduğudur.[23] Fakat beynin ağırlığı üzerinden zihinsel işlevleri değerlendirmek doğru değildir.[24] Bu noktada beyin ağırlığının, vücudun genel ağırlığı içindeki oranı bir ölçüde önemli görünmekle[25] birlikte asıl dikkat edilmesi gereken beyin hücreleri ve onların işlevleridir. Brizendine (2007), kadın ve erkeklerin eşit miktarda beyin hücresine[26] sahip olduklarını, bu hücrelerin kadın beyninde daha yoğun biçimde paketlendiğini belirtmektedir (s. 23).

---

22 Aynı yazarlara göre testosteron ise başarı, hırs ve rekabet hormonudur (s. 188).

23 Erkek beyni yaklaşık 1.400; kadın beyni ise 1.250 gramdır.

24 Fillerin beyni yaklaşık 8 kilogramdır ve insanınkinden beş kat daha büyüktür (Greenfield, 2006: 21).

25 Beyin ağırlığının, vücut ağırlığına yüzdesi de zihinsel yetkinlik açısından tam bir ölçüt değildir. Mesela fare benzeri bir hayvan olan *sorek*'sin beyni, beden ağırlığının yüzde 3,33'ü; insan beyni ise beden ağırlığının yüzde 2.33'ü kadardır (Greenfield, 2006: 21).

26 İnsan beyni, yaklaşık yüz milyar *nöron*dan (sinir hücresi) oluşmaktadır ve nöronların algılama, düşünme, hatırlama, konuşma gibi görevleri yerine getirebilmeleri için birbiriyle bağlantı kurmaları gerekmektedir; bu örgütlenme de anlamanın ve öğrenmenin temelidir. Her yeni anlama ve öğrenme, yeni nöronların ortaya çıkışıyla değil, nöron örgütlenmeleri ile gerçekleşir. Doğumla birlikte var olan nöronların sayısındaki artış son derece sınırlıdır. Nöronlar; görülen, duyulan, hissedilen uyarılara tepki verirken nöronlar arasında fiziksel bağlantılar sağlayan mesajlaşmalar yaşanır ve etkin aktarma sistemleri kurulur. Doğumdan hemen sonra daha yalın olan *dendrit*ler (diğer nöronlardan alınan elektrokimyasal uyartıları hücre gövdesine ileten nöron giriş lifi), ilk altı ayda gelişir ve yoğunluk kazanır. Dendrit ve *akson*lardaki (diğer nöronlarla iletişim sağlayan uzantı)

Beynin işlevsel özelliklerinin gözlemlenmesinde, PET (pozitron emisyon tomografisi), MRI (manyetik rezonans görüntüleme) ve SPECT (tek foton emisyon bilgisayarlı tomografi) görüntülemesinin gelişmesiyle önemli aşamalar kaydedilmiş ve beyindeki birçok fonksiyonun yeri belirlenebilmiştir. Bu tekniklerle insanların problem çözerken, hatırlarken, kelimeleri kullanırken, korku ya da öfke duyarken beyinlerini gözlemlemek mümkündür. Böylelikle, bilim insanları, kadın ve erkek arasındaki kimyasal, genetik, hormonal ve işlevsel beyin farklılıklarını belgeleyebilmektedir (Brezendine, 2007: 26; Amen, 2007: 18; Pease ve Pease, 2007: 62).

Yapılan araştırmalara göre beyindeki endişe merkezi olan, seçenekleri tartıp karar veren *anterior singulat kortex*; sezgilerden sorumlu kısım *insula*; duygusal olayları ve bunların ayrıntılarını depolayan duygu ve hafıza merkezi *hipokampus*; erkek beynindekine göre kadınlarda daha geniş ve aktiftir. Erkek beyinlerinde ise öfke, korku ve saldırganlık merkezi olan *amigdala*; kadınlara göre fiziksel olarak daha geniştir (Brizendine, 2007: 13). Aynı zamanda beynin iki yarıküresi arasında iletişimi sağlayan ve yaklaşık 200 milyon sinir lifinden oluşan *korpus kallosum*un (Bear, Connors ve Paradiso, 2001: 651), kadın beyninde daha kalın ve yarıküreler arasındaki bağlantıların erkeğinkinden %30 daha fazla olduğu kanıtlanmıştır. Bu durum kadınların durumlar arasında bağlantı kurmalarında, ilgisiz konular arasında dahi geçiş yapabilmelerinde, akıcı konuşmalarında, sezgilerinin güçlenmesinde etkili olmaktadır (Pease ve Pease, 2007: 66- 67).

Bu yapıların her iki cinsiyet arasında, büyüklük ve işlevsellik açısından farklı bulunmasının yanı sıra beyindeki bazı bölümlerin de kadın ve erkeklerde farklı gelişim süreci gösterdiğine dair çeşitli veriler sunulmaktadır.

Yapılan araştırmalar, kız çocuklarında beynin sol tarafının[27], erkeklere göre daha hızlı geliştiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, daha çabuk ve daha iyi konuşma, daha erken okuma ve

artış ve yoğunluk, dış gerçeklikten gelen uyarıcılara beynin güçlü tepkiler vermesini sağlar. Uyarılan nöronlar daha güçlü ağlar oluşturmaya, çok dallı bir ağaca dönüşmeye başlar ve beynin kapasitesi artar. Bireyin düşünme yeteneğinin kalitesini belirleyen, bir ölçüde çevresel etkilerdir (Hart, 2002: 71; Healy, 1997: 38; Greenstein ve Greenstein, 2004: 74).

27 Beynin sol yarıküresi, insanların %80-90'ında dil işlevlerini üstlenmiştir (Korkmaz, 2005: 32).

yabancı bir dili daha çabuk öğrenme konusunda kızları avantajlı kılmaktadır. Erkek çocukların ise beyinlerinin sağ tarafı daha hızlı gelişmekte; buna bağlı olarak uzamsal, mantıksal ve algısal gelişimleri hızlanmaktadır. Problem çözme, matematik, yön ve mekân becerileri konusunda erkekler, kızlara göre daha erken ustalaşmaktadırlar (Pease ve Pease, 2007: 65- 66).

Kadın ve erkek arasındaki davranış farklılıklarını biyolojik temelli açıklayan çalışmalarda, duyu organlarında ve algılama konusunda da her iki cinsiyet arasında farklar bulunduğundan söz edilmektedir. Amen (2007), kadınların dokunma duyularının daha hassas olduğunu, koku alma duyusuyla doğrudan bağlantılı olan *derin limbik sistem*in, kadın beyninde daha fazla yer tuttuğunu belirtir (s. 65). Yine kadınların görme duyusu da ayrıntıları fark etme açısından daha güçlüdür. Gözbebeğinin arkasındaki retina, fotoreseptörler denen 130 milyon *rod* ve yedi milyon *kon* içerir. *Rod*, siyah ve beyazla; *kon* ise diğer renklerle ilgilenir. Renk hücrelerini X kromozomu sağlar ve kadınlar, iki X kromozomuna sahip oldukları için *kon*ları erkeklerden daha çeşitlidir. Erkekler için genellikle kırmızı, mavi, yeşil gibi temel renk tanımları baskınken; kadınlar, turkuaz, mürdüm, su yeşili gibi ayrıntılı tanımlamalar yapar. Gözlerin hareket etmesini ve bakışın yönünün değişmesini sağlayan *göz akı*nın kadınlarda daha fazla olması, onların daha çok göz işareti göndermesini ve almasını sağlar (Pease ve Pease, 2007: 32-33).

Kadın ve erkek beynindeki çeşitli yapıların niteliği ve bunların gelişim süreçleri üzerine ortaya konan farklılıklar önemli olmakla birlikte bu verileri; cinsiyetler arasındaki farklı davranış biçimlerini, duygulanımları ve tavırları yorumlamakta tek kriter olarak kabul etmemek gerekir.

Kadın beyninin en küçük ipuçlarını toplayıp değerlendirme, başkalarının düşüncelerini, duygularını, inançlarını ve eğilimlerini keşfetme; zihinleri, yüzleri okuma, ses tonlarını ayırt etme konusunda erkek beynine göre daha çok geliştiği (Brizendine, 2007: 136) iddia edilmekle birlikte bu niteliklerin; biyolojik bir programa göre kendiliğinden, irade dışında ilerlediğini kabul etmek de zordur. Kadın ve erkeklerin biyolojik yapılarına atfedilen birçok özelliğin, toplumsal cinsiyetle de kazanılmış olabileceğini hesaba katmak gerekir. Üstelik insanın biyolojik yapısı, nöron

örgütlenmeleri ve hormonal süreçleri, dış gerçekliklerle bağlantılı olarak etkilenmeye ve değişime açıktır.

Mesela kadınların *korpus kollasum*larının erkeklerinkinden daha kalın ve yoğun olduğu, dolayısıyla her iki yarıkürenin işlevleri arasında kolay bağlantı kurdukları dile getirilir.[28] Fakat bu durumu, kadın ve erkek beyninin kaderi olarak yorumlamak hata olabilir. Çünkü Korkmaz'ın (2005) belirttiği gibi müzik eğitimi alan kişilerin beyinlerinde değişiklik olduğu, özellikle *planum temporale*de (kulağın üst ve ön bölgesi) büyüme ve korpus kallosumda kalınlaşma yaşandığı tespit edilmiştir (s. 61). Dolayısıyla nasıl ki beyindeki nöron örgütlenmeleri, doğumdan itibaren dış çevredeki uyarıcıların niteliği ve niceliği doğrultusunda gerçekleşiyorsa, beynin çeşitli alanlarının da yapılanmasında aynı faktörleri göz önünde bulundurmak gerekir. Kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyete bağlı olarak farklı uyaranlara maruz kalmaları, nöron örgütlenmesinde ve beynin yapılanmasında etkili olabilir.

Yine biyolojik açıdan kadınların kulaklarının daha hassas olduğu, sesleri ayırt etme ya da gece ağlayan bebeğin sesini duyma konusunda erkeklere göre daha önde olduğu belirtilse de (Pease ve Pease, 2007: 43) bu tür durumlarda, algıda seçicilik faktörünü de göz önünde bulundurmak gerekir. Hatta toplumsal cinsiyet gereği öğrenilen bazı davranışların, genetik izlere dönüşmesi ve kalıtımsal olarak devam ederek biyolojik bir evrime dönümesi de mümkündür. Dolayısıyla mutlak bir hakikat gibi görünen farklı beyin yapılarının arkasında kurgusal bir toplumsal cinsiyet de rol oynamış olabilir.

Toplumsal Cinsiyet

> "Belki de şahsiyet dediğimiz şey bu, yani hâfızanın ambarındaki maskelerin zenginliği ve tesadüfü, onların birbiriyle yaptığı terkiplerin bizi benimsemesidir."
>
> (Ahmet H. Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü)

Toplum; kadına ve erkeğe çeşitli davranış modelleri, roller, sorumluluklar, anlamlar ve beklentiler yükler. Biyolojik cinsiyetten

28 Duyguların merkezi beynin sağ yarıküresinde; duyguların dile getirilmesini sağlayan yetenekler ise sol yarıküreededir. Kadın beyninde iki yarıküre arasındaki ilişki daha aktif olduğundan kadınlar duygularını daha iyi ifade eder (Moir ve Jessel, 2002: 63).

farklı olarak, toplumun kadına ya da erkeğe yüklediği rolleri, görevleri, etkinlik ve beklentileri içeren, sosyolojik ve psikolojik özellikler taşıyan cinsiyete, *toplumsal cinsiyet* denir (Bhasin, 2003: 2). Biyolojik cinsiyet, nasıl genetik yapıdan kaynaklanıyorsa toplumsal cinsiyet de toplumun ve kültürün yüzyıllarca oluşturup biçimlendirdiği kadın ve erkek imgelerine, önyargılarına dayanır.

Toplumsal cinsiyetin ortaya çıkmasında ve yerleşmesinde *androsentrizm* ve *mizojinizm*in önemli etkileri vardır. Erkeği merkeze koymak anlamına gelen androsentrizm, erkeği insan davranış biçiminin normu sayar ve model olarak kabul eder.[29] Devlet yönetiminden sanat ve bilim alanlarına dek erkeğin merkeze konulması androsentrizmin yansımalarıdır. Mizojinizm, Yunancada "kadın düşmanlığı" anlamına gelir ve kadının aşağılanması, cinsel bir nesne olarak görülmesi, annelik ve ev işleriyle ilişkilendirilmesi, kadına şiddet uygulanması gibi tavırları içerir (Pilpil Yöney, 2013: 62-63).

Biyolojik cinsiyet (kadın/erkek) doğal; toplumsal cinsiyet ise (kadınlık / erkeklik[30]) toplumun, biyolojik cinsiyeti deforme ederek oluşturduğu bir kurgudur. Davranış biçimlerine, fiziksel görünüme, toplumda üstlenilen rol ve sorumluluklara, mesleklere dair yakıştırmalar; tamamen toplumsal ve kültüreldir. Bauman'a (1998) göre kadın ve erkekler arasında kültürel olarak üretilmiş bu ayrımların, biyolojik farklılıklar kadar normal görünmesinin en önemli nedeni; bu farklılıkların doğallaştırılması, yerleşik ve güvenli hâle getirilmesidir. Kadın ve erkekler, doğdukları andan itibaren farklı muamelelere tabi tutulduğu gibi ilgi alanları ve davranışları, toplumun öngördüğü anlayış içinde belirlenir ve doğal olarak kabul edilir (s. 172). Bir bebek doğduğunda, toplumun bebeğe davranışı onun cinsiyetine göre değişmekte ve buna dayanan toplumsal bir ayrım ortaya çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet, çeşitli anlatı ve senaryolarla yaratılmış bir ideolojidir. Dolayısıyla

---

29 İnternet ortamındaki herhangi bir arama motoruna, *insanın evrimi* yazıp görseller düğmesine basıldığında bile *insan* canlısı, sadece erkek cinsiyetindeymiş gibi erkek resimleri görülmektedir.

30 Cinsiyet sosyolojisi ve antropolojisinde *kadınlık* ve *erkeklik*, toplumsal ve kültürel yönden kadın ve erkeklere atfedilen özellikleri belirtmektedir ve bu iki kavram, her iki cinsiyetin karşılıklı ilişkileri içinde var olup tanımlanır. Buna karşılık *erkeksilik* ve *kadınsılık* ise toplumsal ve cinsiyete dayalı işbölümünün gerektirdiği davranışlara uyulmasını ifade eder (Molinier ve Welzer-Lang, 2015: 209-211).

toplumsal cinsiyet söylemi, erkeklik ve kadınlık kimliğinin, karşıt kutuplar ve özselleştirilmiş farklılıklar olarak yapılandırılmasını içerir (Crawford, 1995: 13).

Bu doğallık ve kabul dolayısıyla, toplumsal cinsiyeti değiştirmek ve reddetmek, biyolojik cinsiyeti değiştirmek kadar zordur. Toplumsal cinsiyetin bünyesine yüzlerce yılın kültürü, yaşayış biçimleri ve davranış modelleri kök salmıştır.[31]

Doğumla birlikte üretilen toplumsal cinsiyet kimliği; ilk olarak aile, okul, sosyal çevre tarafından geliştirilir. Mesela Bhasin'in (2003) örnek verdiği gibi Güney Asya kültüründe erkek çocuğunun doğumu kutlanır, ona sevgi ve saygı gösterilir, bakımın ve gıdanın en iyisi sağlanır;[32] kız çocuğunun doğumu ise bir yas sebebi bile olabilir. Bazı kültürlerde kızları şort giymekten ya da bisiklete binmekten alıkoyan nedenlerin, onların bedenleriyle ilgisi olmadığı gibi bir erkeğin bedeninde de yemek ve temizlik yapmasını engelleyen herhangi bir şey bulunmaz. Söz konusu engellerin ve cinsiyetçiliğin[33] kaynağı, tamamen toplumsal ve kültüreldir (s. 3-4).

Kız ve erkek çocuklarına yönelik farklı tutum ve davranışlar; aile içindeki ilişkilerin birçok boyutunda varlık gösterir. Sofu (2000), annelerin çocuklarıyla oyunlarını ve sohbetlerini incelemiş, kız annelerinin çocuklarıyla şarkı söyleyip dans etme, evcilik oynama; erkek çocuk annelerinin ise legolarla araba, uçak, gemi yapma; güreşme, top oynama, bilgi yarıştırma gibi davranışlar sergilediklerini tespit etmiştir. Kız çocuklarıyla konuşma konuları; nesneler, hayvanlar, takılar, giysiler, komşular iken erkek çocuklarıyla daha çok tamirat, bilgisayar, TV programları hakkında konuşulmuştur.

31 Berktay'ın (2016) vurguladığı gibi toplumsal cinsiyet kalıplarını ve imgelerini oluşturmada ve bunların benimsenmesinde özellikle de *tektanrılı dinler* önemli bir işleve sahiptir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyeti sorgulamak; kutsal, mutlak ve değişmez olan söylemleri de sorgulamak demektir (s. 17).

32 İlkel topluluklarda ve ilk çağlarda kadınlar, genellikle erkeklerle birlikte yemek yemediği gibi günümüzde bile, özellikle Yakın ve Uzak Doğu ülkelerinde, erkeklerle birlikte sofraya oturmayan kadınlar vardır. Bu ataerkil düzende üstünlük atfedilen erkek, yemeğe önce başlar, yemeğin en iyi yerini yer; sofrada hizmet eden de kadındır (Millett, 1987: 85-86).

33 *Cinsiyetçilik*, cinsiyet temeline dayanan önyargı, ayrım ve kalıp yargılar olarak tanımlanır; olumsuz tutumları, yargıları, davranışları içerir (Onur, 1997: 196). Kadının zayıf ve erkeğe bağımlı algılanması ve düşük seviyede görülmesi *düşmanca cinsiyetçilik*; kadının korunması ve sevilmesi gibi olumlu tutumları içeren, fakat yine de kadını erkeğe tabi kılan cinsiyetçilik *korumacı cinsiyetçilik* olarak sınıflandırılır (Dökmen, 2006: 122).

Sonuçta, çocuk kendi seçimlerini yapamayacak yaştayken onlara farklı davranış modelleri sunulduğu gözlemlenmiştir.

Cinsiyete yönelik kalıplaşmış yargılara, toplumun tanımlayıp belirlediği ve bireyin yerine getirmesi istenilen cinsiyetle ilişkili beklentilere, *toplumsal cinsiyet rolleri* denir. Toplumsallaşma sürecinde çocuklar; çeşitli nesneleri, etkinlikleri, oyunları, meslekleri, hatta kişilik özelliklerini kendi cinsiyetlerine uygun olup olmadığını da öğrenirler (Dökmen, 2006: 16). Bu roller; kültür, gelenek ve görenekler, dinî-ahlaki öğretiler ve söylemler içinde doğallaştırılarak öğrenildiği için zihniyetin doğal bir organizması gibi gelişim göstermekte ve cinsiyetlere yönelik algılamada farklılıklar yaratmaktadır.

Williams ve Best, 1977'de, Amerika, İrlanda ve İngiltere gibi ülkelerdeki 5-8 yaş arası çocukların geleneksel cinsiyet klişelerini ve ön yargılarını araştırmışlardır. Çocuklara erkek ve kadın klişelerine ilişkin metinlerin okunduğu ve onlardan sözü edilen kişiyle bağlantılı resmi işaret etmelerinin istendiği araştırmada,[34] erkeklere *güçlü, baskın, saldırgan, kaba, bağımsız, maceraperest, özgüvenli, mantıklı*; kadınlara ise *zayıf, yufka yürekli, duyarlı, kibar, duygusal, bağımlı, konuşkan* gibi niteliklerin yüklendiği görülmüştür (Edwards, 2009: 129; Dökmen, 2006: 111-112). Söz konusu araştırma, Edwards ve Williams (1980) tarafından genişletilmiş ve bu sonuçların Kanadalı çocuklarda da aynı olduğu; geleneksel cinsiyet önyargılarının toplumda hâlâ başat durumda bulunduğu, erkek ve kadın rollerinin psikolojik tanımlarına ilişkin sorunun hâlâ devam ettiği tespit edilmiştir.

Toplumsal cinsiyet rolleri, kültürden kültüre değiştiği gibi zaman içinde de farklılıklar göstermektedir. Yaşam biçimlerinin değişmesi; ekonomik, siyasi, teknolojik, demografik dönüşümler; kadın ve erkeklere yönelik toplumsal tutum ve davranışları, geleneksel cinsiyet rollerini de etkilemektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet; değişmez, tamamlanmış bir kalıptan ziyade çeşitli kültürler, zaman, ilişkiler, toplumsal ve kişisel deneyimler bağlamında farklılıklar gösterebilen akışkan bir süreçtir.[35]

---

34 Soruların bazıları şöyledir: "Bu resimlerden bir tanesi her zaman diğerini itip kakıyor ve kavga ediyor, sizce hangi resim?" ya da "bu resimlerden bir tanesi güzel ya da kötü bir şey olduğu zaman da ağlar, sizce hangi resim?" (Edwards, 2009: 129).

35 Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki kadın modeli ile Divan Edebiyatı'nda dile gelen kadın farklıdır ya da Göktürkler dönemindeki kadının toplumsal

Bu başlık altında kısaca değerlendirilen toplumsal cinsiyet; aşağıda *ev ve evlilik, meslekler ve iş bölümü, bağımlılık ve namus, fiziksel görünüm* başlıkları altında daha ayrıntılı açıklanmaktadır.

Ev ve Evlilik

> "... evlenmek iyi olur bir bakıma. Herkes benden konuşur; ben de savaşı kazanmış gibi olurum; zafer kazanmış gibi..."
>
> (Thomas Hardy, Çılgın Kalabalıktan Uzak)

İnci Aral'ın (2000) *Uzun Ölüm* adlı öyküsünün kahramanı Aynur; farklı zamanlar ve farklı kültürlerdeki ezilen, susturulan, tüm varlığı evle, karılık ve annelik vasıflarıyla anlamlandırılan birçok kadının temsili gibidir. Aynur, liseye gitmek istese de okula gönderilmez; babasının "Aynur'u verdim." sözünün peşinden beyaz eşya satıcısı Sabri'yle evlendirilir. Sabri arada barlara, âlem yapmaya gidip başka kadınlarla birlikte olurken Aynur sürekli evde misafiri ağırlar, yemek pişirir, evi temizler.

Geleneksel ataerkil toplumlarda her kadın, elbette bir Aynur değildir; fakat toplumsal rollerin dağılımında evin temizliği, düzeni, mutfak merkezli işlerin yürütülmesi, çocukların bakımı gibi konularda genellikle sorumlu tutulan kadındır. Kadın, evdeki erkek gibi bir meslek sahibi olup para kazanıyor olsa dahi bu rolünün hükmü altındadır.

Kadını ev, erkeği ise kamusal alan odaklı yönlendirmeler, birçok toplumda çocuklukta başlar. Cinsiyete göre yönlendirme; kız çocuklarına oyuncak bebeklerin ve mutfak eşyalarının, erkek çocuklara ise oyuncak silah, araba ve uçakların verilmesiyle ifade edilse de Güney Asya'da işçi sınıfının kız çocukları, *gerçek* tencere ve tavaları yıkar, *gerçek* evleri temizler, çok küçük olmalarına rağmen *gerçek* bebeklere bakmaya başlatılırlar. Yaşıtları erkekler ise ya okuldadır ya da ev dışında çalışmaktadır. Böylelikle kız ve erkeklerin ilgileri, eğilimleri, yetenekleri, amaçları, tercihleri ve hayalleri biçimlendirilir (Bhasin, 2003: 11).

Çocuklukta başlayan bu yönlendirmeler, istenilen davranış biçiminin takdir edilmesi ve ödüllendirilmesini de içerir. Ev ve el işlerinde becerikliliği onaylanan kız çocuğu, bu niteliğini

konumu ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kadın arasında yaşayış biçimi, kadına yüklenen roller arasında dikkat çekici farklılıklar bulunur. Ayrıntılı bilgi için bk. Kaplan (1951), Doğramacı (1989), Günay (2000), Ülken (1967).

benimser ve kabullenir.[36] Yetişkinliğinde, özellikle kendi hemcinslerinden örülü bir toplumsal atmosfer; eve, evliliğe, aileye yönelik rol ve sorumlulukları dolaylı olarak denetlediği gibi kendi içinde bir rekabet ortamı yaratarak bu konuda daha da iyi olunması konusunda bir motivasyon oluşturur. Beauvoir'ın (1993) ifadesiyle kadın, hayatta kendisine düşen en büyük pay olan, toplumsal değerin ve doğruların simgesi kılınan *yuva*sını sahiplenir. Sahip olduklarında kendini arar; çevresine doldurduğu kadifeler, ipekliler ve porselenlerle nefis düşkünlüklerini doyurmaya çalışır; biblolarla, çevresini kaplayan dekorlarla kişiliğini dile getirir ve diğer kadınlarla benzeşen imgesini ortaya koyar (s. 49). Dolayıyla ev, kadının kimlik ve kişiliğinin bir parçasına dönüşür. Evin düzeni, temizliği, hazırlanan yiyecekler, halılar ve perdeler, çiçekler; bir yönüyle o evdeki kadınının ruhunu, karakterini ve yeteneklerini dile getirir. Eşyaların kalitesi yönünden erkeğin kesesi; bunların düzenlenişi ve sunumu açısından da kadının becerikliliği, bir gösterge gibi işlevsellik kazanır.

Ev ve eve dair sorumluluklar kadar evlenmek, yuva kurmak, anne olmak da kadının toplumsal cinsiyet kimliği açısından belirleyici bir ağırlığa sahiptir. Mesela Türkiye'nin bazı bölgelerinde, genç yaşta vefat eden bekâr kızların tabutları üzerine gelinlik ya da duvak örtülmesi; kadınların evlenmesine, gelin olmasına yönelik hayalleri ve beklentiyi de dile getirir. Evlilik konusundaki cinsiyetçilik; *gelin al-, gelin git-, gelin ol-, gelin gibi süzül-, gelin havası, gelin alayı, gelin çiçeği, gelin hamamı, gelin arabası* gibi birçok ifadeyle Türkçeye yansımışken *damat* kelimesiyle kurulmuş birleşik sözlere ve deyimlere *damat gir-* dışında pek de rastlanmaz. "Avradı eri saklar, peyniri deri", "Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk" gibi Türk atasözlerinde dile geldiği gibi kadın için evlenmek; aynı zamanda bir geçim, korunma ve statü kaynağı olarak da görülebilmektedir.

Kadının evlilik hayatı içindeki konumunu belirleyen, sadece nikâhlanması değildir, akabinde anne olması, hem eş hem

36 Ev ve evliliğe dair roller, sadece benimsenmekle kalmaz, kişinin zihinsel süreçlerinin ve bilincinin bir parçası hâline de gelir. Çolak (2008), kelime çağrışımlarını değerlendirdiği çalışmasında, kadınlarda "akrabalık, komşuluk, ev ve evlilik hayatı, eve yönelik iş ve el işi, güzellik, giyim ve giyinme" ile ilgili çağrışımların, erkeklere oranla kadınlarda daha fazla olduğunu tespit etmiştir.

anne olarak yuvasını sahiplenmesi de gerekir. Çünkü Beauvoir'ın (1993) vurguladığı gibi annelik, kadına somut bir özerklik kazandırır. Kadın, anne olduktan sonra yetkinleşir; çocukla varlığını doğrular, toplumsal açıdan kendini gerçekleştirir. Evlilik çocukla anlam kazanır (s. 110). Bu rol ve sorumluluklarla bağlantılı bir biçimde, kadına en uygun görülen mekânların başında da ev, evin önü, komşu ya da akraba ortamı, çocukla gidilen parklar, alışveriş merkezleri gelir. Herhangi bir vakitte sokakta, kafede, kahvede, barda ya da meyhanedeki erkek yadırganmazken; kadınlar bu tür ortamlarda farklı algılanabilir ya da -özellikle yalnızken- tehdit altında bulunabilir.[37]

Ev ve evlilik konusunda kadın ve erkeklere yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri, yapılan çeşitli çalışmalarla da ortaya konmuştur ve bu bilimsel veriler, yukarıda değinilen birçok durumla uyum göstermektedir. Vatandaş (2007), Türkiye'deki 197 yerleşim biriminde gerçekleştirdiği toplumsal cinsiyet rollerinin algılanışı araştırmasında, çocuklara bakmak, yemek pişirmek, bulaşık yıkamak, temizlik yapmak, çamaşır yıkamak gibi işlerin, kadına uygun görülen roller olduğunu tespit etmiştir. Ev içinde erkeğe atfedilen roller ise evde tamirat yapmak, aile bütçesini düzenlemek, evin geçimini sağlamak gibi işlerdir. Bu alan araştırmasında, ev içi işlerin cinsiyet temelinde ayrıştırılmasında kadın ve erkek katılımcılar, birbiriyle örtüşen bir eğilim sergilemiştir.[38] Aydın'ın (2010), üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerini nasıl algıladıkları üzerine yürüttüğü araştırmada, kadınlara atfedilen görev ve özelliklerin; çocuk yetiştirmek, ev içi düzeni sağlamak, aileyi bir arada tutmak, problemlerin çözümünde arabuluculuk rolü üstlenmek gibi konularda yoğunlaştığı görülmüştür. Erkeklerden beklenen ve en fazla vurgulanan görevler ise para

37 Sokaklar, kadınlara yönelik pek çok sindirme eyleminin ve tacizin yaşandığı yerlerdir. Laf atmadan fiziksel sarkıntılığa, hatta tecavüze kadar kadına saldırı niteliğindeki birçok eylem, sokaklarda yaşanır. Bu yüzden sokaklar, hava kararıktan sonra kadınlar için daha tehlikeli olmaya başlar (Connell, 1998: 181).

38 Aynı araştırmada, kadın ve erkeğe atfedilen özellikler de tespit edilmiş; her iki cinsiyetteki katılımcılar da kadınlara *sadık, merhametli, duyarlı, kibar, anlayışlı, şefkatli*; erkeklere ise *uyumlu, rekabetçi, kavgacı, çapkın, otoriter* gibi nitelikleri uygun görmüştür.

kazanmak, evin geçimini sağlamak, aileyi dış etkilere karşı korumak, çocukları yetiştirmek olmuştur.[39]

Yamanoğlu'nun (2008), Tokat il ve ilçelerine bağlı 34 köydeki toplumsal cinsiyet tutumları üzerine yürüttüğü çalışmasında; *kadının yeri evidir, aile reisi erkektir, ev işlerinden kadın sorumludur* gibi ifadelere her iki cinsiyetin de büyük oranda katıldığı ortaya çıkmıştır. Bora (2014); görüştüğü ev hizmetlisi kadınların, *yuvayı yapan kadın* rolüne bağlı olduklarını ve aileyle ilgili kararlarda kocalarının son sözü söyleme hakkını devam ettirdiklerini tespit etmiştir. Görüşülen kadınlar, evin geçimini paylaşarak ya da üstlenerek belirli bir ölçüde özgüven ve kendini savunabilme gücü kazansalar da eşlerine atfettikleri aile reisi rolünü -kocası işsiz olsa dahi- fazla sorgulamamakta, aksine geleneksel ataerkil normlara bağlı davranmaktadır (s. 100-108).

Türkiye Aile Yapısı Araştırması'nın 2011 verilerine göre çocukların gündüz bakım sorumluluğu %88 oranında anneye aittir. Evde yemek %95 oranında kadın / anne tarafından yapılmakta; çamaşır, bulaşık yıkama, sofra kurup kaldırma, evi toplama, haftalık temizlik gibi ev işleri de yaklaşık %90 oranında yine anne tarafından gerçekleştirilmektedir (Beşpınar, 2014).

Meslekler ve İş Bölümü

> "Kamusal hayatın bütün kapıları kadınların yüzüne resmen kapatılmış durumda. Hatta uygulamada, resmen kapatılmamış olan kapıların bile biz söz konusu olduk mu bir bir kapandığını görüyoruz. Hayatın bütün alanları içinde bize bırakılmış tek bir alan var, aile... Gerçekten de, aile hayatı dışında hangi alanda etkinlik gösterebiliriz biz?"
>
> (Nikolay Çernişevskiy, Nasıl Yapmalı)

Cinsiyete dayalı işbölümü -tarihsel ve toplumsal olarak değişime açık olmakla birlikte- erkek ve kadın işleri olmak üzere ayrılma ilkesi mantığıyla düzenlenir ve erkekleri toplumsal açıdan daha yüksek değere sahip işlevlere (siyasi, dinî, askerî vb.) uygun görür (Kergoat, 2015: 87-88). Kamusal alanda kadına daha

39 Kadın ve erkeklere yüklenen toplumsal cinsiyet algısı üzerine yürütülen başka çalışmalarda da benzer sonuçlara rastlanmaktadır (Pınar, Taşkın ve Eroğlu, 2008).

çok hemşirelik, öğretmenlik, tezgâhtarlık, mankenlik gibi işler yakıştırılır ve bu meslekler, bir yönüyle ev içi etkinliklerinin bir uzantısı olarak kabul edilir (Taborga ve Leach, 2000). Bu durumun aksine erkek; erken yaşlarda askerî, siyasi, hukuki, ticari, teknolojik, bilimsel konularda teşvik edilerek mühendis, yönetici, bilim insanı olma konusunda desteklenir.[40]

Kadınların, çalıştıkları örgütün yönetim hiyerarşisinde, bireysel ya da mesleki bir yetersizlikten değil, sadece kadın olmaktan dolayı yükselememeleri, görünmeyen engellerle karşılaşmaları, *cam tavan etkisi* (glass ceiling effect) olarak adlandırılır (Tabak, 1997: 93-94). İstanbul'daki 80 imalat kurumundaki kadın ve erkeklerin işbölümü üzerine bir çalışma gerçekleştiren Tabak (1997); çalışan, yönetici ve üst yönetici konumundaki kadın sayısının, erkeklerden daha az olduğunu tespit etmiştir. En fazla kadın çalışan, tekstil endüstrisinde olsa da kadın yöneticilerin sayısı yine de azdır. Bu durumun en önemli sebepleri; erkeğin mesleki çalışmalarına öncelik verilmesi, ev ve çocuk sorumluluğu konusunda kadınlara yönelik güçlü geleneksel baskıdır. Araştırmada da tespit edildiği üzere bu tür engeller, kadının iş hayatında yükselmesinde cam tavan etkisi taşımaktadır.[41]

Cam tavan etkisi, günümüze ait bir terim gibi görünmekle birlikte -aslında adı konulmadan da- varlığını, tarihin çeşitli safhalarında göstermiştir. Virginia Woolf; *Kendine Ait Bir Oda* adlı kitabında, yaşlı bir piskoposun "yaşayan, yaşamış ya da yaşayacak hiçbir kadının Shakespeare'in dehasına sahip olamayacağını" söylemesine odaklanır ve bir kadının neden Shakespeare gibi olamayacağını, bir hikâye kurgulayarak yanıtlamaya çalışır. Woolf'un (2003) kurmacasında Shakespeare, liseye gider; Latince, gramer ve mantık eğitimi alır. Sonrasında hayalini gerçekleştirmek için Londra'ya yolculuk eder ve kısa sürede tiyatroda iş bulur. Başarılı

40 Toplumsal rol ve sorumluluklar bağlamında erkekler de ailenin geçimini sağlama, ekonomik güce sahip olma yönünden tahakküm altında kalmaktadır. Vilar (1999), erkeğin küçük yaşlardan itibaren kadının ihtiyaçlarını karşılamak üzere eğitildiğini belirtir. Bu eğitimden geçen erkek; kendi değerini, kadına yararlılıkla ilgili yargıladığı gibi kadının övgüsünü kazandığında ve onun için yararlı bir şey ürettiğinde mutlu olabileceğini öğrenir (s. 42-43).

41 Türkiye'deki çeşitli kurum ve kuruluşlarda çalışan kadınların maruz kaldıkları cam tavan etkisi üzerine bk. Aytaç (1997), Ergeneli ve Akçamete (2004), Karaca (2007), Karcıoğlu ve Leblebici (2014), Yılmaz (2017).

bir oyuncu olur; sanatını uygulamaya ve zekâsını sahnelerde kullanmaya başlar, hatta kraliçenin sarayına giriş hakkını da elde eder. Bu hikâyede Shakespeare'in bir de kız kardeşi vardır. Judith de tıpkı ağabeyi gibi son derece yetenekli ve yaratıcıdır. Fakat Judith, okula gönderilmez; hatta eline bir kitap aldığında annesi ya da babası tarafından çorapları yamaması ya da yemeğe bakması, kitapla kâğıtla oyalanmaması konusunda -onu sevdikleri ve onun iyiliğini düşündükleri için- uyarılır. Çünkü Judith, ideal bir kadın olarak yetiştirildiğinde daha anlamlı ve işlevsel olacaktır. Bu rol bağlamında Judith'i, tanıdık bir tüccarla evlendirmeye kalkışırlar. Judith, babasına karşı çıkar ve içindeki güçlü yeteneğin baskın çıkmasıyla eşyalarını küçük bir çıkına koyar, bir yaz akşamı iple pencereden aşağı iner, Londra'nın yolunu tutar. Ağabeyi Shakespeare gibi bir yeteneğe, canlı bir imgeleme sahip olan, tiyatroyu seven Judith; sahne kapısına varır ve oynamak istediğini söyler, fakat adamlar gülüp onunla alay ederler. Kanişlerin dans etmesi ile kadınların oyunculuk yapması arasında bağlantı kuran ve tiyatro oyuncusu olmasının, sanatında eğitim görmesinin mümkün olmadığını belirten tiyatro müdürü; akşam yemeği için bir tavernaya gidip sokaklarda dolaşmayı teklif etmekten de geri durmaz. Yazarlık dehasının etkisinden kurtulamayan Judith, oyuncu menajerinin kendisine acımasıyla oyunculuk konusunda umutlanır. Ne yazık ki bu beyefendiden hamile kaldığını öğrenir ve şair ruhu, kadın bedeninde sıkışıp kalır. Bir kış geçesi canına kıyar ve şimdi, otobüslerin durduğu bir kavşakta gömülü yatmaktadır (s. 53-55). Sadece Judith değil; toplumsal cinsiyet önyargıları yüzünden tarihin çeşitli evrelerinde birçok kadın, yetenekleri ve aklı yönünden hadım edilmiştir. Hatta sadece otobüslerin durduğu bir kavşakta değil, başarılı ve ünlü erkek heykellerinin altında bile dâhi, zeki ve akıllı nice kadına ait kemikler bulunmaktadır.[42]

42 Keller'ın (2007) vurguladığı gibi nesnelliği ve aklı eril; öznelliği, duygu ve doğayı dişil nitelendirme eğilimi, tarih boyunca popüler bir mitoloji olmuştur (s. 31). Batı'nın felsefe geleneğini oluşturan eski felsefecilerin çoğu, kadınların daha az rasyonel olduğuna inanmaktaydı. Dişillik, kendi içinde özerk bir varlıktan ziyade, norm sayılan erillik çerçevesinde tanımlanmakta; erkek düşünmeyi, aklı, kültürü ve uygarlığı; kadın ise duyguları, bedeni ve irrasyonel olanı temsil etmekteydi. 17. yüzyıl filozofları; ruhun beden, aklın duygu, erkeğin de kadın üzerinde egemen olduğuna inanan Aristoteles'i, birçok yönden eleştirse de onun, kadınların zihinsel eksiklikleri ya da aşağılığı

Bağımlılık ve Namus

> "Kanadığında kendini bir yara gibi hisseden kadın, kocasının işine öyle geldiği için kendini bir çiçek olarak gören kadından daha çok şey biliyordur kendi hakkında."
>
> (Theodor W. Adorno, Minima Moralia)

Birçok kadın doğduğu andan itibaren bağımlı ve uyumlu olması, nezaket ve hanımefendilik çerçevesinde itaatkâr davranması, öfke duyma ya da itiraz etme gibi tepkilerini törpülemesi yönünde toplumsal cinsiyet eğitimi alarak adeta evcilleştirilir. Kadının aksine erkekler de bağımsız ve özgüvenli olma, cesur ve atılgan davranma, duygularını bastırma, *kız gibi ağlamama*, güç ve dayanıklılık gösterme konusunda teşvik edilir. Bu noktada sorun olan, hangi davranış biçiminin daha ideal olduğundan ziyade bu tutum ve davranış biçimlerinin cinsiyetlere yakıştırılıp enjekte edilmesidir. Çünkü bu tür toplumsal roller; kadını her ne kadar ev-aile-akraba çevresine çekse, kadına edilgen, güçsüz ve kırılgan bir elbise giydirse, dolayıyla kadını daha mağdur ve mahkûm gösterse de erkeğe verilen roller de onlara yüklenen sorumluluklar açısından ağır yaptırımlara sahiptir. Erkeler de güçlü ve başarılı olmak, maddi olanakları sağlamak konusunda ayrı bir baskıya maruz kalırlar.

Toplumsal cinsiyet uygulamaları, özellikle erken çocukluk döneminde daha belirleyici olmaktadır, çünkü bağımsızlığın temeli, çocuk altı yaşına gelmeden atılmaktadır. Bazı psikologlar, kız çocuklarının aşırı korunmaları, aşırı yardım almaları ve *iyi olmak*

konusundaki görüşlerine pek dokunmamışlar, hatta zihin ve akıl yürütme yetisinin erkeklere özgü olduğu fikrini desteklemişlerdir (Berktay, 2010: 23-24). Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) ve Immanuel Kant (1724-1804); kadına yakıştırılan fedakârlık, duygusallık ve sevecenlik gibi nitelikleri, erkeği tamamlayan işlevsellikle anlamlandırmış (Berktay, 2010: 28); Hegel (1770-1831), kadınları eğitilebilir fakat ileri düzeyde bilim yapamayacak nitelikte görmüştür (Köysüren, 2016: 24). Benzer bakış açısını, divan edebiyatı şairlerinde de görmek mümkündür. Çetinkaya'nın (2008) tespitlerine göre divan, mesnevi ve pend-name gibi eserlerde; kadının eksik akıllı, düşünce yönünden çocuktan farksız olduğu dile getirilmiştir. Mesela *Müridî*, Pend-i Ricâl mesnevisinde, insanlar yaratılırken on akıldan dokuzunun erkeğe, birinin de kadına verildiğini belirtmiş; *Feda'î* kadını *nâkısatü'lakl* (eksik akıllı) olarak nitelendirmiş; *Cinânî* ve *Edirneli Nazmi*, kadının doğru ve sağlam bir akla sahip olmadığını, bu yüzden de kadınla fikir alışverişinde bulunmasının sakıncalı olduğunu vurgulamıştır.

konusunda baskı yaşamaları sebebiyle duygusal gelişimlerinde belirleyici bir dönüm noktasına erişmekten alıkonulduğunu belirtmektedir (Dowling, 1999: 104). Bu aşırı korumacı davranışlar, sadece duygusal gelişimi yavaşlatmaz, aynı zamanda kızların bazı yetilerini yitirmelerine de neden olur. Boyun eğmeye ve edilgenliğe yönlendirme; doğuştan getirdikleri görme, algılama ve güvenme yetilerine de zarar verir (Estés, 2003: 280).

Dowling (1999); kadını, aklını ve yaratıcılığını tam olarak kullanmaktan alıkoyan ve büyük ölçüde bastırılmış tutumlardan kaynaklanan olguyu, *Sindrella Kompleksi* olarak adlandırmaktadır. Başkalarının bakımı ve gözetimi altında olmaya yönelik derin arzu, kadını engelleyen temel bir güçtür ve bu ruhsal bağımlılık kadını -tıpkı masaldaki Sindrella gibi- dışarıdan gelecek bir şeyle hayatının değişeceği isteğine sevk etmektedir (s. 26).

Toplumsal cinsiyetin çifte standartlarından biri de *-bağımlı ve uyumlu davranma, geleneksel ahlaki kurallara itaat* gibi kadına atfedilen davranış biçimleriyle ilgili olarak- namus kavramı ve algısına yöneliktir. Namus ve iffet kavramları, kadın ve erkek için aynı tanıma sahip olsa da kültürel yaptırımlar; *namuslu ve iffetli olmak* konusunda her iki cinsiyeti farklı değerlendirmektedir. Mesela *eline erkek eli değmemiş olmak* "kız, namuslu olmak" (Türk Dil Kurumu [TDK], 2011) deyimi, toplumsal cinsiyetin bir yansıması olarak Türkçede ifade bulurken *eline kadın eli değmemiş olmak* gibi bir deyime rastlanmaz; hatta herhangi bir erkeği bu ifadeyle nitelemek, söz konusu erkek için bir utanç ve ayıplanma kaynağı da olabilir.

Sadece davranışların yorumlanıp adlandırılmasında değil; namusun korunması ve taşınmasında da kadın ve erkeğe farklı sorumluluklar verilir. Mesela kadın, namuslu davranması; erkek ise namusu gözetmesi gerekendir. Yuval-Davis'in (2014) vurguladığı gibi kadının kültürel kimlik çerçevesinde *uygun* davranışları, *uygun* giysileri, aynı zamanda topluluğun ahlaki sınırlarını gösteren çizgiyi somutlaştırmakta; zina, evden kaçma gibi eylemler, şerefsizlik ve utanç kaynağı görüldüğü için özellikle erkek akrabalar tarafından kadına şiddet uygulanarak ya da canına kastedilerek cezalandırılmaktadır (s.95).[43] Kültürel ahlaki değerlerin

43 Sadece namus değil, sindirme ve kontrol etme gibi çeşitli sebepler yüzünden de kadın, şiddete uğramaktadır. 2008'de yürütülen *Türkiye'de Kadına*

korunmasında ve kadın cinsiyetinin kontrol altında tutulmasında erkekler cezalandırıcı bir unsur olarak görülse de Kandiyoti'nin (2015) vurguladığı gibi aslında bir *toplu denetim* söz konusudur. Anne-babadan akrabalara ve hatta komşulara dek uzanan toplumsal bir çevre, kadınların davranışlarını izler ve bazen müdahale eder. Kadın cinselliği konusundaki bu toplu denetimin önemli bir nedeni de kadının iffeti ile aile ya da sülalenin şerefi-namusu arasında kurulan bağlantıdır.[44] Kadının yanlış bir ahlaki davranışı; ailenin, sülalenin ya da topluluğun utancına yol açacağı kaygısıyla kadınlar; eve kapatılma, örtülme, belirli sınırlar içinde yaşatılma gibi baskılar yaşar (s. 80-81).

Fiziksel Görünüm

> "Güzellik insana her şeyi iyi gösterip nasıl da aldatıyor! Güzel kadının karşınızda savurduğu saçmalıkların hepsi size birer hikmetmiş gibi geliyor. Çirkin bir sözüne veya hareketine bile hayranlık duymaktan kendinizi alamıyorsunuz. Hele saçmalayıp münasebetsizlik etmeyen güzel bir kadına rastlayınca onun bir zekâ ve ahlâk harikası olduğuna hemen inanıyorsunuz."
>
> (Lev Tolstoy, Kröyçer Sonat)

Toplumun kadın ve erkeklere uygun gördüğü modellerin bir kısmı da fiziksel görünümle ilgilidir. Kadınların *güzel, alımlı, süslü, cazibeli*; erkeklerin ise *heybetli, çevik, güçlü* olması toplumsal cinsiyet bağlamında onaylanır. Kız çocuklarını severken daha çok "Ne kadar güzelsin, çok cici olmuşsun, elbisen / ayakkabın ne kadar da güzel" gibi ifadelere başvurulurken; erkek çocuk "Sen ne kadar güçlüsün, vay aslan parçası" gibi sözlerle fiziksel ve manevi güç yönünden teşvik edilir.

Baudrillard'a (1988) göre güzellik, kadın için vazgeçilmezdir, adeta dinî bir zorunluluktur, bir gösterge gibi iş görmektedir

Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması verilerinin takibi niteliğinde 2014 yılında ikinci bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre kadınların %36'sı, eşi veya eski eşi tarafından *fiziksel şiddete*; %44'ü yaşamının herhangi bir döneminde *duygusal şiddete*; %12'si *cinsel şiddete* maruz kalmaktadır (KSGM, 2017).

44 Nazlı (2013), yemin ifadelerini, toplumdilbilimsel değişkenler bağlamında değerlendirdiği çalışmasında, erkeklerin kadınlara göre daha fazla oranda *namus, şeref* gibi kavramlara başvurarak yemin ifadelerini kullandığını tespit etmiştir.

(s. 121). Böyle olduğu içindir ki kadının güzelliğini, inceliğini, zevklerini beğenmek; aynı zamanda onun varlığını kabul edip desteklemek gibi yan anlamlara sahiptir (Beauvoir, 1993: 179). Sadece kadının gerçek varlığı değil onu temsil eden nesneler de fiziksel olarak ideal kadın imgesine atıfta bulunur. Tıpkı podyumlarda ya da moda kataloglarındaki gerçek mankenler gibi cansız mankenler de olağanüstü vücut ölçülerine sahiptir. Mağaza vitrinlerinde kilolu, göbekli, kısa boylu bir kadına rastlanmaz.[45]

İdeal vücut ölçülerinin yanı sıra kıyafet ve aksesuar konusunda da kadın toplumsal cinsiyetine uygun bir biçimde kurgulanır. Beauvoir'ın (1993) dikkat çektiği üzere aslında etek, pantolona göre daha rahatsızlık vericidir, yüksek topuklarla yürümek zordur, en şık ayakkabılar ve şapkalar, aynı zamanda kullanışsızdır. Moda, kadını bir birey olarak değil, erkeklerin arzulayacağı bir av olarak göstermektir (s. 168).

Fiziksel görünüme dair bu tür önyargı ve idealleştirmeler; onaylanacak niteliklere sahip kadınlar için bir özgüven kaynağı olabilir, fakat bedenini, toplumsal cinsiyet formuna yerleştiremeyenler açısından kaygı, sıkıntı yaratabileceği gibi kendi bedeniyle çatışmaya da sebep olabilir.

Cinsiyet Rol Gelişimi Kuramları

> "İnsan krapon kâğıdından kanatlar takınca kelebek olduğuna inanır. Koyun postunda koyun, kurt postunda kurt... Ülkü de giydirilebilir üstünüze ve Etlik tepeleri dağ görünür gözünüze..."
> (Adalet Ağaoğlu, Ölmeye Yatmak)

Erkek ve kadınlar arasındaki farklılıkların doğal mı yoksa toplumsal mı olduğu konusu, özellikle feminist araştırmacıların en temel sorularından biridir. Mesela erkeklerin kavgacı, saldırgan, aktif davranmaları ve politika, askerlik, yönetim gibi alanlarda daha fazla meslek sahibi olmaları ya da kadınların daha merhametli, duygusal, anaç davranmaları ve öğretmenlik, hemşirelik gibi meslekleri icra etmeleri doğaları gereği midir, sorusuyla psikologlar, sosyologlar ve davranış bilimcileri uzun süre meşgul

45 İdeal erkek vücuduna dair de elbette belli önyargılar ve bunların çeşitli ortamlarda sunumu söz konusudur, fakat fiziksel görünüme işlevsellik yönünden yüklenen anlam, kadınlarda daha baskındır.

olmuştur. Bu konuda düşünürler, *doğacı*ve *gelişmeci* olmak üzere temelde iki grupta yer almaktadır. *Doğacı görüş*e göre sosyal farklılıklar, biyolojik farklılıkların bir yansımasıdır. Erkekler fiziksel olarak daha güçlü olduklarından savaş ve avcılık konusunda öne çıkmaktadır. Kadınların ise daha zayıf olmaları ve çocuk doğurabilmeleri, onları eve bağlı bir işbölümüne yönlendirmektedir. *Gelişmeci görüş*e göre de cinsiyet rolleri kültürel olarak belirlenir ve inşa edilir, biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki zayıftır, hatta gelişen teknolojiyle birlikte kas gücünün çok önemi kalmadığı gibi kadınlar da erkeklerin yaptığı pek çok işi yapabilir (Ecevit, 2011: s. 4-5).

Cinsiyet rollerinin nasıl geliştiğine; kadın ve erkek arasındaki duygu, davranış, tutum ve görev farklılıklarının kaynaklarına dair çeşitli kuramlar bulunmaktadır. *Biyolojik kuram, psikanalitik kuram, toplumsal öğrenme kuramı, bilişsel gelişim kuramı* ve *toplumsal cinsiyet şeması kuramı* gibi teoriler, cinsiyet rol davranışlarını çeşitli açılardan açıklamaktadır.

Biyolojik kuram, cinsiyetler arasındaki farklılıkları; üreme organları, hormonlar, beyin yapısı gibi biyolojik faktörlere dayanarak açıklamakta; kadın ve erkeğin beyin yapısının farklı olduğunu, bu durumun da bilişsel işlevlerde farklılaşmaya yol açtığını ileri sürmektedir (Dökmen, 2006: 40-41). Fakat unutmamak gerekir ki -biyolojik cinsiyet bölümünde belirtildiği üzere- beynin yapısı ve hormonlar, doğumdan sonra da gelişmeye ve değişmeye devam etmektedir. Dış gerçeklikteki uyarıcılara ve bunların niteliklerine, yaşanan deneyimlere göre var olan yeti ve yetenekler güçlenir ya da zayıflar. Brizendine'ın (2007) belirtiği gibi annenin ya da bakıcının ses tonu, dokunuşu ve sözleri, çocuğun beyninin ve gerçekliğinin şekillenmesini etkilemektedir (s. 47).

Psikanalitik kuram, Freud'un cinsel gelişim ve cinsiyet rolünün kazanımı hakkındaki görüşlerine dayanmaktadır. Freud'a göre biyolojik temelli cinsel enerji *libido*, biyolojik ve toplumsal cinsiyeti organize etmekte (Dökmen, 2006: 32); bireylerin cinsiyete bağlı kimlikleri, anne-babalarıyla yaşadıkları çatışmalı sevgi ve kıskançlık ilişkileriyle kazanılmaktadır (Onur, 1997: 179).

Toplumsal öğrenme kuramı; kız ve erkek çocuklarına toplumda farklı davranılması, beklenen davranış biçimlerinin ödüllendirilmesi ya da cezalandırılması gibi tutumların, cinsiyet rollerinin

kazanılmasında etkili olduğunu savunmaktadır. Bu kuram; *edimsel koşullanma* (davranış sonuçlarına göre öğrenme)[46] ve *model alma-taklit* (çocuğun anne, baba, öğretmen, film ya da hikâye kahramanı gibi kişileri örnek alması) olmak üzere iki öğrenme sürecine vurgu yapmaktadır (Dökmen, 2006: 54-55; Yazgan, Bilgin ve Atıcı, 2004: 45-46).

Toplumsal öğrenme kuramında bir nevi *kendi kendini gerçekleştiren kehanet* söz konusudur. Cinsiyet etiketlemeleri ve önyargılarına göre kadın ve erkeklere enjekte edilen özellikler, zamanla onların gerçekliği olmaktadır.

Bilişsel gelişim kuramı, çocuğu pasif alıcı, çevreyi etken varsayan toplumsal öğrenme kuramının aksine; çocuğun toplumsallaşmaya aktif olarak katıldığını, kendi cinsiyet rolünü biçimlendirmede sorumlu olduğunu savunur ve cinsiyet rollerinin kazanılmasını bilişsel[47] süreçlerle açıklar (Dökmen, 2006: 60). Dolayısıyla kız ve erkek çocuklarının kendi cinsiyetlerine dair bilgileri alışları, işleyişleri, bunları çözümleyip zihinlerine yerleştirmeleri bilişsel bir süreçtir.

Piaget'nin bilişsel gelişim kuramını esas alıp geliştiren Kohlberg'e göre çocuklar; zihinlerinde basitleştirilmiş ve kalıplaştırılmış bir kadın ve erkek imgesi oluştururlar. Bu kalıp imgelere göre kendi cinsiyetleriyle uyuşan davranışları seçer ve geliştirirler (Onur, 1997: 183). Çünkü bilişsel yaklaşıma göre insan, tutarlılığa ihtiyaç duyar, bu ihtiyaç da kendilerine ve dünyaya karşı tutarlı ve dengeli bir görüş oluşturup sürdürmeyi gerekli kılmaktadır. Çocuklar için bu tutarlılığı sürdürmenin yollarından biri de nasıl en uygun kız ya da erkek olunduğunu bulmaktır. Dolayısıyla kendini kız olarak tanımlayan çocuk, kadınsı nesne, etkinlik ve davranışları; erkek olarak etiketleyen çocuk da erkeksi nesne, etkinlik ve davranışları tercih etmeye başlar (Dökmen, 2006: 61).

Toplumsal cinsiyet şeması kuramı, 1980'lerde Sandra Bem tarafından geliştirilmiştir ve hem bilişsel gelişim kuramının hem de

46 Mesela kız çocuklarının ağlaması bazı durumlarda işe yaradığından bu eylem, sonraki yaşlarda devam edebilir; erkek çocuklarında ise ağlamak olumsuz karşılandığından sürdürülmez (Dökmen, 2006: 54).

47 Geniş bir kapsama sahip olan *bilişim*, duyu organlarından gelen bilgini biçim değiştirişini, işlenişini, depolanışını, insan zihninin bilgiyi işleyişini, insanın bilgi kazanmasının ve düşünmesinin temelinde yatan süreçleri inceler (Cüceloğlu, 2005: 201-202).

toplumsal öğrenme kuramının özelliklerini içermektedir (Onur, 1997: 189). Bu birleşik kurama göre *cinsiyeti tipleştirme* (ayrıştırma); çocuğun tüm bilgileri, kültürün kadınlık ve erkeklik tanımlarına göre kodlamaya ve organize etmeye hazır oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu yönden bilişsel gelişim kuramına benzemekle birlikte cinsiyet şeması temelinde bilgi işlemenin, toplumun cinsiyet ayrımcı uygulamalarından kaynaklandığını ileri sürdüğü için toplumsal öğrenme kuramını da içerir (Dökmen, 2006: 64).

Cinsiyet rol gelişimine dair bu kuramlar; kendi içinde anlamlı görünmekle birlikte kadın ve erkek arasındaki toplumsal farklılıkları, tek bir kuramla açıklamak mümkün değildir. Cinsiyet rolleri, toplumsal ve kültürel yaptırımlarla işlenmiş bir kurgu olduğu gibi her bir gerçeklik hem kendi iç dinamikleri hem de birbirine etkisi yönünden dikkate alınmalıdır.

Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Aşılanması

> "Zira bu genç kız, bu dünyaya yalnız Hollywood'un selüloit şeritleriyle bağlıydı. Sevebileceği delikanlılar, benzemek istediği genç kızlar bu şeffaf kurdelelerden beyaz patiska perde üstüne akseden gölgelerdi... Sevim, sinemada görmediği ve sinemadan öğrenmediği hiçbir harekette bulunmak, hiçbir iş yapmak istemezdi."
>
> (Yakup K. Karaosmanoğlu, Panorama)

Toplumsal cinsiyet; sadece ailede ya da sosyal çevrede değil, kitle iletişim araçlarından sözlü kültür ürünlerine uzanan geniş ve derin bir kültürel yapı içinde inşa edilip pekiştirilir. Çocuklar; ninniler, masallar, fıkralar, resimli hikâyeler, ders kitapları ve medya aracılığıyla toplumsal cinsiyetin kurgulanmış modelleriyle ve kendi cinsiyetlerine yüklenen değerlerle karşılaşır. Erkeklerin genellikle *bağımsız, güçlü, cesur, akıllı, özgüvenli*; kızların da *edilgen, bağımlı, güçsüz, duygusal* sunulduğu temsiller üzerinden geleneksel cinsiyet rolleri, zihinlerine aşılanır.

Türk halk ninnilerini toplumsal cinsiyet rolleri açısından inceleyen Büyükokutan-Töret (2017); kız çocuklarına özgü ninnilerde *namus* kavramının sıkça dile getirildiğini, ailenin namusuna zarar verecek her türlü hareketten sakınarak babasının başını öne eğdirmemesinin öğütlendiğini belirtir. Ninnilerle aşılanan bir başka toplumsal cinsiyet rolü de kız çocuğunun, özellikle ev işleri ve

düzeni konusunda annesini rol model almasıdır. Kız çocuğuna "Kızım kızım hoplasın, bahçede evcik oynasın, koca kakını görse de, yuvasından yozmasın[48]" diyen bazı ninniler; "oğlum, oğlum okşayasın, şamdan şeker taşıyasın, nerde bir güzel görsen, omuz başın okşayasın" diyecek kadar da erkek çocuğunu sarkıntılık ve tacize yönlendirebilmektedir.

Kız çocuklarına atfedilen ev-evlilik merkezli rollerin, masallara da yansıdığı görülmektedir. Özünel-Ölçer (2006), masallardaki cinsiyet rolleri ve mekânın bu rollerin oluşumundaki işlevleri üzerine yaptığı çalışmada *evin*; ailenin sürekliliğini ve bütünlüğünü korumak için kadın tarafından kullanıldığını, aile bütünlüğünü sağlamada özellikle kadının rol üstlendiğini belirtir. Masallarda bekâr kızlar, bu geleneksel rol doğrultusunda aileyi kurumsallaştırmak, kendini güvence altına alabilmek ve statü sahibi olabilmek için yeni bir ev arayışına girer ya da buna zorlanırlar. Erkek egemen söylemin erkek iktidarını vurgulayan *at, avrat, silah* üçlüsü; kadın iktidarında *ev, er, evlat* üçlüsüne karşılık gelmektedir.[49]

Okul öncesinde çeşitli sözlü kültür ürünleriyle enjekte edilen toplumsal cinsiyet; ders kitapları yoluyla da kız ve erkek çocuklarını, aynı kurgu üzerinden biçimlendirmeye devam eder. İlköğretim ders kitaplarında toplumsal cinsiyet rollerinin inşasını araştıran Yorgancı (2008); erkek resimlerinin kızlarınkinden daha fazla yer aldığını, kız çocuklarının daha çok evde, erkek çocukların ise kamusal alanda ve okulda gösterildiğini tespit etmiştir. Ders kitaplarında kadınların -resimler ve metinler yoluyla- anne olma sorumlulukları ve ev içi alandaki görevleri; baba motifi aracılığıyla da erkeğin ev dışı alandaki iş sorumluluğu, ekonomik özgürlüğe ve güce sahip olma nitelikleri vurgulanmaktadır. Yemek ve temizlik yapma, çocuk bakımı konusunda daha çok kadınlar; aile reisi imgesinde ise erkekler daha fazla yer almaktadır. Ayrıca kadınlara ev hanımlığı, hemşirelik, öğretmenlik, doktorluk; erkeklere ise mekanik işleri içeren mesleklerin önerildiği, okul müdürlerinin kitapların tümünde erkek olduğu tespit edilmiştir.

48 *Yoz-* fiili Anadolu ağızlarında "isteğinden vazgeçmek, darılmak" gibi anlamlar taşımaktadır.

49 Türk masallarında, halk hikâyelerinde, fıkralarda toplumsal cinsiyet rolleri üzerine ayrıca Köseler (2009), Arsoy (2011), Akbalık (2012) ve Gökçe-Zengin'in (2016) çalışmalarına bakılabilir.

Kükrer (2015); ders kitaplarında erkeklerin daha fazla yer aldığını, daha farklı mesleklerle ve tutumlarla temsil edildiğini, erkeklerin aile dışı kadınların da aile içi rollerle sunulduğunu tespit etmekle birlikte -*CEDAW Sözleşmesi*[50] sonrasında- toplumsal cinsiyet eşitliği açısından ders kitaplarında olumlu gelişmeler yaşandığına da dikkat çekmektedir.[51]

Toplumsal cinsiyet rollerinin oluşmasında ve pekiştirilmesinde, kitle iletişim araçları da önemli bir etkiye sahiptir. Medya, kendi amaçlarına yönelik mesajları alıcılara iletirken aynı zamanda görsel ya da dilsel ifadelerle erkek ve kadın temsilleri oluşturur. Televizyon reklamlarında ve programlarında, dizilerde, sinemada, dergi ve gazetelerde, sosyal medyada sunulan kadın ve erkek modelleri; toplumsal cinsiyeti hem oluşturur hem de mevcut rolleri güncelleyip dolaşıma sokar.

Van Zoonen (1997), kadınların medyada genellikle eş, anne, evlat, arkadaş rolleriyle ya da sekreterlik, hemşirelik gibi geleneksel mesleklerle yer aldıklarını; genç, güzel, iyi eğitim almamış portreler olarak çizildiğini belirtir (s. 306). Bu gerçekliği, Türk medyasında da görmek mümkündür.

Özsoy (2006); 1971-2004 yılları arasındaki Türk dergi reklamlarında kadın imgesini araştırmış ve reklamların %15,5'inde kadının -reklamı yapılan ürünle bir ilişkisi olmadığı hâlde- dekoratif bir unsur olarak yer aldığını; %12,7'sinde fiziksel görünümüne fazlasıyla önem verildiğini;[52] %11,5'inde ise cinsellik vurgusuyla resmedildiğini tespit etmiştir. Ev kadını ve anne tiplemesiyle %15,4; erkeği mutlu etmek isteyen ve erkeğe bağımlı olan kadın olarak da %9,5 oranında yer almaktadır. Medyadaki kadın; 2000'li yıllarda ev kadını ve anne rolünden bir ölçüde sıyrılsa ve geleceğini planlayan bir bireye dönüşse de hem cinsel hem de dekoratif bir nesne hâlinde gösterilmeye devam etmektedir. Çankaya'nın (2009)

50 Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi CEDAW, 1980'de üye ülkelerin imzasına açılmıştır. Devletlere ayrımcılığı önleyici, eşitlik sağlayıcı önlemler alınması konusunda yükümlülükler getiren ve Türkiye'nin 1985 yılında onayladığı Sözleşme, 19 Ocak 1986 tarihinde Türkiye'de yürürlüğe girmiştir (KSGM, 2017; Günindi-Ersöz, 2016).

51 Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet ve cinsiyetçilik üzerine ayrıca Helvacıoğlu (1996), Arslan (2000), Kırbaşoğlu-Kılıç ve Eyüp (2011), Topal (2012) ve Kitiş-Çınar'ın (2013) çalışmalarına bakılabilir.

52 2005 yılına ait erkek dergilerini inceleyen Kula (2009), reklamlarda artık yakışıklı ve genç erkek bedenlerinin de kullanıldığını belirtmektedir.

çalışmasına göre Türkçe reklamlar, toplumsal cinsiyet ideolojisini geleneksel tanımlar çerçevesinde yansıttığı gibi yeni değerleri de yapılandırmakta ve melez temsiller ortaya koymaktadır. Kadınlar daha özgür, güçlü ve kariyer odaklı temsil edilse de hâlâ iyi anne ve ev hanımı, yumuşak, nazik ve bakımlı bireyler olarak sergilenmekte; genellikle erkeklerin sevgisine ve yardımına muhtaç kişiler olarak resmedilmektedir. Erkekler ise daha yumuşak ve anlayışlı, geleneksel kontrol gücünü biraz kaybetmiş gösterilmekle birlikte güçlü aile liderleri ve para kazanan bireyler olarak sunulmaktadır.

Kula-Demir'in (2004), Türk televizyon reklamlarındaki toplumsal cinsiyet inşası üzerine gerçekleştirdiği çalışmada, dişil ve eril modellerin genel özellikleri tespit edilmiştir. Reklamlardaki *dişil model*; güzel, bakımlı, genç, zayıf, uzun boylu, modern, güçlü, özgür, entelektüel, iyi eş ve anne olan, kıskanılan bir *süper kadın*dır. *Eril model*ise iyi giyimli, yakışıklı, düşünceli, centilmen, eşinin isteklerini önemseyen, güç ve para sahibi, akıllı bir *yeni erkek tipi* olarak inşa edilmektedir. Fakat bu kadın ve erkek modellerinde birbiriyle çelişen ögeler de bir arada bulunmaktadır. Kadınlar hem iyi anne, iyi eş, iyi hizmet eden konumundayken hem de özgür ve otoriterdir. İdeal eril model ise erkek otoritesini ve gücünü temsil etmekle birlikte diğer yandan bakımlı, eşine yardımcı olan, nazik ve romantik bir tip olarak çizilmektedir. İncelenen reklamlar, kapitalist-ataerkil sistemin ve aile ideolojisinin devamlılığına hizmet etmekte; erkek bakış açısıyla dişilik imajları üretmektedir. Kadınlar daha çok ev-içi alanlarda gösterildiği gibi kızlar da annelerinin rolünü devralacak bireyler olarak sunulmakta; kadın ya da erkek modelinin gerçekleşmesi ise söz konusu ürünün tüketilmesi ile ortaya çıkacak bir tasarı olarak yer almaktadır.

Özellikle 2000'li yıllardan sonra reklamlardaki kadın ve erkek modelleri değişime uğramakla birlikte hem yukarıda anılan çalışmalarda hem de Sabuncuoğlu'nun (2006) 14 televizyon reklam filmini göstergebilimsel yöntemlerle incelediği çalışmasında görüldüğü üzere reklamlardaki *dişil modeller* çoğunlukla genç ve güzel ev kadınları, anneler ve eşlerdir. Bu dişil modellerin ikinci temel rolleri de hem seksi kadın hem de -özellikle 1980'li yıllardan sonraki feminist hareketler ve reformlar sonucu ortaya çıkan- *süper* ve *modern* kadın olmaya yöneliktir. Aynı reklam filmlerinde yer alan erkekler ise başarılı, hırslı, deneyimli,

kendine güvenen, sert ve güçlü kişilik özellikleriyle sergilenmekte; baba rolüne sahip erkeklerin çoğunluğunun da çocuklarının bakımını üstlenmedikleri gözlemlenmektedir.[53]

Toplumsal cinsiyet rollerinin sunumunda ve aşılanmasında televizyon dizileri ve sinema da kitle iletişim araçları içinde önemi bir yer işgal etmektedir. Ergen-Kılcı (2009), *Barbie'nin Günlüğü* (2006), *Bratz: Kamp Macerası* (2006) ve *Winx Club: Kayıp Krallığın Sırrı* (2008) çizgi filmlerini metin analizi yöntemiyle incelemiş; bu filmlerin kadın ve erkek rollerini egemen ataerkil ideolojiye uygun olarak inşa ettiğini tespit etmiştir.[54] Kadın karakterlerin güzellik kavramına fazlasıyla önem vermesi ve kendini, karşı cinse beğendirme arzusu; incelenen filmlerin ortak noktasıdır. Özellikle kadın karakterler; kamusal alanda yer alan zeki karakterler olmakla birlikte renkli gözlü, uzun boylu, uzun bacaklı, ince belli ve çok güzel tipler olarak çizilmekte, giyim ve makyajlarıyla *yetişkinleştirilmiş* ve cinsel açısından *nesneleştirilmiş* kişiler olarak sunulmakta; erkekler güçlü ve koruyucu, kadınlar ise zayıf ve korunmaya muhtaç gösterilmektedir. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren yaygınlaşan ve tıpkı çizgi filmler gibi daha çok gençlerin ilgilendiği bilgisayar oyunları da toplumsal cinsiyet ideolojisini yansıtmaktadır. Kan'ın (2011) tespitlerine göre bu oyunlarda kadın ve erkek karakterler, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine uygun resmedilmekte; kadın karakterler, ikincil, bağımlı, edilgen ve seyirlik bir nesne olarak gösterilirken erkekler güçlü, aktif, savaşçı, etken bir özne imgesiyle temsil edilmektedir.

Çocuklukta inşa edilen cinsiyet rolleri, yetişkinlikte de yine dizi ve sinema filmleri üzerinden pekiştirilmeye devam etmektedir. Türkiye'de yayımlanan dizilerdeki ailenin sunumunu inceleyen Erdal (2010); kadın ve erkek arasında eşitliğe yönelik bazı kodlar -baba ya da koca rolündeki erkeğin kadına saygılı, ilgili, şefkatli olması, çocuklarla ilgilenmeye çalışması gibi- yer alsa da bunların, baskın nitelik taşımadığını ortaya koymuştur. Kadının, ev merkezli olması, çocuklarla ilgilenmesi ve kocasına itaatkâr

53 Reklamlardaki toplumsal cinsiyet rolleri, bunların sergilenişi ve inşası üzerine Türkiye'de önemli sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu konuda ayrıca Uğurlu (2003), Mengü (2004) ve Tekvar'ın (2006) çalışmalarına da bakılabilir.

54 Çizgi filmlerdeki bu karakterler, aynı tüketim endüstrisinin bir uzantısı olarak oyuncak sektöründe de yer almaktadır. Oyuncaklardaki toplumsal cinsiyet üzerine İçke'nin (2013) çalışmasına bakılabilir.

davranması; babanın ise dışarıda çalışan konumunda yer alması, bu dizilerde sıkça rastlanan bulgulardır.

Ataman (2002), 1980 sonrası 20 sinema filmindeki toplumsal cinsiyet rollerini incelemiş; modern, kentli ve meslek sahibi kadınlara rastlansa da başroldeki kadınların, erkeklere göre daha düşük statülü mesleklerde sunulduğunu tespit etmiştir. İncelenen filmlerde, ev içi-dışı işler ve çocuk bakımında geleneksel rollerin sergilendiği, fakat bu rolleri, çalışan ve eğitimli kentli kadınların çok fazla üstlenmediği; cinsiyet rolleri değişimlerinin özellikle kentli, eğitimli, genç ve modern kesimde oluştuğu, kırsalı temsil eden oyuncularda geleneksel rol sunumlarının devam ettiği görülmüştür.[55]

Toplumsal cinsiyetin hem aşılanması ve sürdürülmesi hem de yansıtması açısından televizyondaki evlilik programları da önemli veriler sunmaktadır. Eren (2012), *Esra Erol'da Evlen Benimle* adlı programın bir aylık dönemini, popüler kültür ve toplumsal cinsiyet bağlamında incelemiş; bu programın, cinsiyet stereotiplerini yeniden üreterek toplumsal cinsiyet rollerini meşrulaştırdığını ortaya koymuştur. Kadının, erkekten yaşça küçük olması ve yuvayı çekip çevirmesi gerektiği, duygusallığı, çalışmasına gerek olmadığı; erkeğin ise güçlü ve dayanıklı olması, kadına sahip çıkması gerektiği gibi birçok klişe, program süresince tekrar edilmektedir.

Gelin Evi adlı evlilik programının (14 bölüm) söylem analizini yapan ve toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl sunulduğu inceleyen Vargel-Pehlivan (2016); erkeklerle konuşmalarda evde işbölümü yapmaktan hiç söz edilmediğini, ev işlerinin kadının sorumluluğunda olduğunun birçok kez vurgulandığını belirtmektedir. Erkeklerden beklenti, romantik olma, özel günleri hatırlama, çiçek alma; kadınlardan ise annelik, becerikli eş / gelin olma gibi konular üzerinden dile gelmektedir.[56]

Teknolojik gelişmelerle ve internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte sosyal medya da kitle iletişim araçları içinde önemli bir etki ve güç kazanmıştır. Dolayısıyla cinsiyet rollerinin

55 Televizyon dizilerindeki toplumsal cinsiyet rollerinin sunumu üzerine ayrıca İmançer'in (2000) çalışmasına bakılabilir.

56 Televizyondaki kadın programlarında toplumsal cinsiyet rolleri üzerine ayrıca Özgür'ün (2010) tez çalışmasına bakılabilir.

inşası ve yerleşmesinde, sosyal medya da belirleyici bir potansiyele sahiptir. Hem toplumsal cinsiyet algısı hem de inşası üzerine Şimşek'in (2011) sunduğu veriler, bu konuda dikkat çekicidir. Kadın ve erkeklerin, toplumsal cinsiyet konusuyla ilgili düşüncelerini ifade ettiği *itiraf.com* adlı internet sitesinin incelendiği bu çalışmada, ataerkilliğin hâkim olduğu, fakat sorgulanarak bir dönüşüm geçirdiği de görülmüştür. Siteye yapılan itirafların analizlerinde, evlilik kurumunun bireylerin statü kazanmasında önem taşıdığı, erkeklerin evin geçimini sağlamakla yükümlü tutulduğu, üniversite mezunu olan hatta çalışan kadınların bile maddi durumu iyi bir erkekle evlenip ev kadını olmayı hayal ettiği gözlemlenmiştir. Aldatmanın, erkeğin doğasında bulunduğu belirtilmekte, çapkın erkeklere gıpta edilmekte, hatta duygusallık içermeyen ilişkiler aldatmadan sayılmamaktadır. Aldatma konusunda muhalif söylem genellikle kadınlara ait olsa da pek çok kadın da aldatma itirafında bulunmakta, bu duruma sebep olarak da eşin ilgisizliği ya da intikam alma isteği gösterilmektedir. Kadınların muhalif söylem geliştirdiği ve en fazla eleştirdiği konulardan biri, namus konusundaki tüm yaptırımların kadına uygulanması, erkeklerin ise sürekli aklanmasıdır. Bakire olmayan kadınların gelinlik giymeyi ve düğünü hak etmediği, boşanmış kadının başkasının artığı olduğu gibi itiraflar, ataerkilliğin namus ve bekâret anlayışını yansıtmakta, kadınların bir kısmı da bu sözleri onaylayarak hâkim söyleme katkı sağlamaktadır.

Toplumsal cinsiyet rollerinin aşılanmasında dilin etkisi

Cinsiyet rollerinin öğrenilmesi ve benimsenmesinde birçok davranış biçimi etkili olmakla birlikte kültürün her bir unsuruyla sıkı bir bağ ve ilişki içinde olan dil de etkili bir işlevselliğe sahiptir. Coates'in (2013) belirttiği gibi çocuklar, dil edinim süreçlerinde sadece dilin gramerini değil, aynı zamanda farklı bağlamlarda nasıl konuşmaları gerektiğini, kendi cinsiyetlerine uygun konuşma biçimlerini de öğrenmektedir. Cinsiyetlerine uygun olarak edindikleri davranışlar ve dilsel biçimler, onları bir cinsiyet grubuna üye yaptığı gibi bir cinsiyet kimliği de kazandırmaktadır. Dolayısıyla bir dili öğrenmek, o kültürdeki cinsiyet temelinde belirlenmiş rolleri de öğrenmek demektir.

Dil, toplumsallaşma sürecinin önemli bir parçasıdır ve çocuklar içinde bulundukları kültürün onayladığı toplumsal cinsiyet rollerini, büyük ölçüde dilin kullanımıyla kazanırlar. Çocukların dil edinimi üzerine yapılan araştırmalar da toplumsallaşmanın dil yoluyla hangi biçimlerde gerçekleştiğini göstermektedir. Bunlar; çocuklara kendi kimliklerini tanımlayabilecekleri dilsel modellerin sunulması, çocuklara cinsiyetlerine göre değişebilen bir üslupla konuşulması, kız ve erkekler hakkında farklı önyargıların olması (kız bebeklerden daha fazla sözel yetenek beklemek gibi), aynı dilsel üsluba çocuğun cinsiyetine göre farklı karşılıkların verilmesi gibi çeşitli iletişim biçimleridir (Coates, 2013: 169).

Toplumsal cinsiyet rollerinin kazanılmasında, dil edinim süreci belirleyici bir etkiye sahip olduğu gibi toplumun kadın ve erkeklerin dil kullanımına yönelik farklı yaptırımları, bu rollerin pekişmesini ve hayat boyu devam ettirilmesini sağlar. Lakoff'un (1975) açıkladığı gibi geleneksel toplumlarda erkek, cinsiyetine uygun görülen dili öğrenip konuştuğunda, kendine bir yer edinmesi, saygı ve güç kazanması, dinlenmesi ve ciddiye alınması, argo ya da kötü şakalarla dostluklar kazanması çok kolay gerçekleşir ve yadırganmaz. Fakat kadınlar için aynı durum söz konusu değildir; kadın, kendine uygun görülen dili konuşamazsa -geleneksel toplumlarda- *ölü*dür ve hem erkekler hem de kadınlar tarafından dişiliğin geleneksel davranışlarına sahip olmadığı için dışlanır (s. 60-61).

Kamusal Alanda Kadın ve Feminist Hareketler

Kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklar; toplumsal müdahaleler, yönlendirmeler ve etiketlemelerle pekişmekte, böylelikle kadın ve erkek rolleri kazanılmaktadır. İnşa edilen bu toplumsal cinsiyet rolleri, aynı zamanda ekonomik, bilimsel, kültürel ve politik hayatta çeşitli eşitsizliklere sebep olmaktadır. Bu eşitsizlik, tarih boyunca, büyük ölçüde kadının aleyhine bir seyir göstermiştir. Kadın, kamusal alanda kendine yeterince yer edinememiş; siyasette, yönetimde, ekonomide kendini gösterememiştir. Feminizm, kadının kamusal alandan dışlanmasının, cinsiyet eşitsizliklerinin yaşanmasına karşı bir tepki hareketidir.

Bu bölümde feminist hareketlere kısaca değinilmiş; feminist teorilerin mantığını daha iyi kavrayabilmek için dünyada ve Türkiye'de kadının konumu değerlendirilmiştir.

Dünyada Kadın

> "Düşsel planda kadın son derece önemlidir; gerçek yaşamda ise tümüyle önemsiz. Şiiri bir baştan öbür başa kaplar; tarihte hiç görülmez. Kurmaca yazında kralların ve fatihlerin yaşamlarına hükmeder; gerçek yaşamda ailesinin parmağına bir yüzük geçirdiği herhangi bir oğlanın kölesidir. Kurmaca yazında en esin dolu sözler, en derin düşünceler onun dudaklarından dökülür; günlük yaşamda hemen hemen hiç okuyup yazamaz ve kocasının malıdır."
>
> (Virginia Woolf, Kendine Ait Bir Oda)

Dünya tarihinde kadın ve erkeklerin toplumsal konumu ve ilişki biçimlerini anlamaya yönelik en önemli ipuçlarından biri, tarih öncesi çağlara ait heykelciklerdir.

Neolitik Çağ (M.Ö. 10.000-5.500) öncesine ait heykelciklerin çoğunluğu, cinsel özellikleri belirgin kadın figürleridir. Bu dönemde soyun devamında kadının rolü bilinirken erkeğinki belirsizdir. Soyun devamındaki bu rol nedeniyle Anglosakson antropologları, bu dönemlerde kadının erkekten daha üstün ya da onunla eşit bir statüde bulunduğunu kabul ederler. İklim koşullarının değişmesi ve ilk neolitik devrimin gerçekleşmesiyle tarımcılık başlamış; cinsellikleri belirgin taş ya da fildişinden yapılmış kadın heykelciklerinin yerini, genellikle kilden yapılmış -doğurgan ana ve üretken toprak eşleşmesi mantığıyla- Ana Tanrıça[57] heykelcikleri almıştır. Orta neolitik çağda (M.Ö. 6.000-3.000), yerleşik düzene geçilmesi -dolayısıyla mülkiyet kavramının gelişmesi- ve erkeklerin üremedeki rollerinin anlaşılmasıyla kadının toplumsal konumunda bozulmalar yaşanmış, anaerkilliğin ekonomik temelleri yıkılmış, kadın doğurgan üretici-hizmetçi rolüne indirgenmiştir. Ana Tanrıça heykelcikleri azalırken erkekleri temsil eden heykelcikler, erkeklik simgesi fallusun kilden yapılmış ya da taşa kazınmış örnekleri çoğalmıştır (Michel, 1993: 20-25).

Ataerkil toplumların oluşmasıyla birlikte hem özel hem de kamusal alanda erkek iktidarı güç kazanmıştır. Tarım toplumlarından teknoloji toplumlarına uzanan geniş süreçte dahi kadının konumu çok da değişmemiş, kadın kamusal alandan, bilgi

57 Héritier'e (2016) göre bu heykelcikler -analığın sembolü olmasına ve doğurganlığın gücünü vurgulamasına rağmen- kadınların ya da annelerin, erkekler üzerindeki güçlerinin bir ifadesi değildir (s. 27).

ve eğitimden uzaklaştırılmıştır. Oysa Millett'ın (1987) vurguladığı gibi bilgi, insana güç verir; güçlü olmak da bilgili olmaya yol açar. Ataerkil düzende kadının bağımlı olmasındaki en önemli etkenlerden biri, onun bilgisiz bırakılmasıdır (s. 75). Mesela 11. yüzyıl sonundaki Gregoryen devrim ile yapılan reformlardan biri de kadınları kilise bünyesindeki yüksek görevlerinden uzaklaştırmaktır. Manastırların kültür ve eğitimdeki yeri zayıflayınca, kültürel canlılık katedraller çevresinde oluşturulan okullara ve üniversitelere kaydırılmış, eğitim kurumları kızlara kapatıldığı için kadınlar manastırlardaki eğitimle yetinmek zorunda kalmış; erkeklerle aralarındaki eğitim farkı da açılmıştır (Michel, 1993: 37).

Kadın; sadece eğitimden, siyasetten, ticaretten uzaklaştırılmamış; toplumun belirli yaptırımlarının dışında davranan bazı kadınlar, şiddet ve ölüm gibi çeşitli cezalara maruz kalmıştır. Michel'in (1993) ifadesiyle 13. yüzyıldan itibaren, Engizisyon döneminde büyücü olmakla suçlanan on binlerce kadın yakılmış; erkeklerin cinsel gücünü, kadınların doğurganlık yeteneklerini ve imanı yok etmekle suçlanmıştır (s. 41-42). Toplumda ikincilleştirilen, ataerkil sistemin edilgen bireylerine dönüştürülen birçok kadın, kendine çizilen sınırları bir kader gibi yaşasa da hak ve eşitlik taleplerini dile getiren kadınlar da olmuştur.

Kadınla erkek arasındaki farkların, doğadan değil, iki cinse verilen farklı eğitimden kaynaklandığı ve kızların eğitildikleri takdirde toplum tarafından onlara yasaklanan tüm rolleri üstlenebilecekleri 14. yüzyıldan beri dile getirilmiştir. Böylelikle, Fransa'da 14. yüzyılda Christine de Pisan, İngiltere'de 17. yüzyılda Mary Astell ve 18. yüzyılda Mary Wollstonecraft feminist düşüncenin öncüleri olmuştur (Michel, 1993: 85). MaryWollstonecraft, 1792'de yayımlanan *Kadın Haklarının Korunması* adlı kitabında, kadın ve erkeğin eşit olduğunu, sadece erkekler gibi eğitilmedikleri için geri kaldıklarını iddia etmiş ve kadınların temel haklarının korunmasını talep etmiştir. ABD'de, kadın hareketinin tanınmış isimlerinden Elizabeth Cady Stanton öncülüğünde ilk kadın hakları antlaşması 1848'de açıklanmış; eşit oy hakkının yanı sıra çocuklar üzerinde velayet, mülkiyet, çalışma ve gelir elde etme, boşanma ve doğum kontrolü hakkı gibi konularda bir gündem oluşmuştur (Sancar, 2014: 36-37).

18 ve 19. yüzyılda ivme kazanan kadın hareketleri meyvelerini vermeye başlamış; Avustralya'da 1902, Finlandiya'da 1906,

Norveç'te 1913, İngiltere'de 1918, Belçika ve Hollanda'da 1919, Amerika'da 1920, Türkiye'de 1930 yılında kadınlar oy kullanma haklarını elde etmiştir. Fransa'da 1914'te bu yönde bir kanun çıkarılsa da Senato tarafından reddedilmiş, ancak 1944'te kadınlar eşit oy hakkına kavuşmuştur (Perrot, 2016: 176). Cinsiyet eşitliği sağlanması ve kadınların haklarını elde etmesine yönelik tüm bu çaba ve kazanımlara rağmen 1930'ların ortalarında dahi -İskandinav ülkeleri hariç- Avrupa'da kadınlar, kendi mülkleri, gelirleri, çocukları ve evlilikleri üzerinde yasal olarak söz sahibi olamamıştır (Sancar, 2014: 41).

Günümüz dünyasında, kadın-erkek eşitliğine yönelik yasalar, dünyanın birçok ülkesinde çıkartılmış olsa ve kamusal alanda kadın istihdamı artsa da kadın hâlâ bulunması gerektiği noktada değildir. Dünyanın farklı coğrafyalarında kadınlar, kamusal alanlardan dışlanmakta, çeşitli siyasi ve sosyal haklardan yoksun bırakılmakta, zekâ ve yeteneklerini ev işlerinde ve çocuk bakımında göstermeleri beklenmektedir. Üstelik eve ait alanlarda yapılan her iş, görülmeyen ve değeri olmayan işler olup ev kadınları çalışmayan grubunda yer almaktadır.

Dünya Ekonomik Forumu'nun -ekonomi, eğitim, politika ve sağlık gibi dört temel gösterge kapsamında- erkek ve kadınlar arasındaki cinsiyet ayrımına dair 2017 tarihli *Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu*; eşitsizliğin ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın vahim gerçekliğini belgelemektedir. 144 ülkenin değerlendirildiği bu araştırmada, hiçbir ülke cinsiyet eşitsizliğini gideremiştir. Eşitlik açısından en üstte İzlanda, Finlandiya, Norveç, İsveç gibi İskandinav ülkeleri; en altta ise Yemen, Pakistan, Suriye yer almaktadır[58] (World Economic Forum, 2017).

Türkiye'de Kadın

> "Emekli albayın karısı bocalıyor. Henüz her noktada ve her yerde bocalıyor o. Doğduğu yerle Anadolu Kulübü arasında, şimdi giyindikleriyle dün çıkardıkları arasında, küçük kentle büyük kent arasında, görmediği Kore ile görmediği Amerika arasında, paşalarla işadamları arasında, tırnakları boyamakla iyi boyamamak arasında, kocasına kul olmakla onu kendine kul etmek arasında bocalıyor."
>
> (Adalet Ağaoğlu, Bir Düğün Gecesi)

58 Türkiye, cinsiyet eşitsizliği uçurumu yönünden 131. sırada bulunmaktadır.

Türk kadının eğitim, ekonomi, hukuk ve politika gibi alanlarda çeşitli haklar elde etmesi, erkeklerle eşit statüde bu alanlara katılabilmesi, 19. yüzyılda ivme kazanmıştır.

Tanzimat döneminde kadınlara eğitim kurumlarının kapısı açılmış, ilk kez 1842'de -Tıp Fakültesi bünyesinde- kadınlara hemşirelik eğitimi verilmeye başlanmış, 1858'de Kız Rüştiyeleri (ortaokul) ile eğitim yaygınlaşmıştır (Çaha, 1996: 88). 1869'dan sonra İstanbul'da yaygınlaşan *Kız Sanayi Mektepleri*, kızların kamusal eğitimini ilk kez orta ve alt sınıflara kadar yayılmasını sağlamıştır (Sancar, 2014: 218). 1870'te Dârülmuallimât (Kız Öğretmen Okulları) ile kadınlardan bir eğitim ordusu oluşturulmaya çalışılmış; Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasası olan Kanunu-i Esasi (1876) ile kadın-erkek tüm nüfusun, ilkokul eğitimi alması zorunlu kılınmıştır (Çaha, 1996: 89).

Sancar (2014); Tanzimat reformları ve Meşrutiyet hareketleriyle oluşan özgürleşme ortamını ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan modernleşme sürecini *erken modernleşme dönemi* (1870-1935) olarak adlandırır. Bu dönemde dergi, gazete gibi modern kamusal araçlar ve romanlar, modernleşme sürecinde önemli roller üstlenmiştir. Aydın kesim, bu yazılı metinler aracılığıyla yeni toplum, aile ve insan tahayyüllerini dile getirmiş; hayallerindeki toplumun kadın ve aile tipleri konusunda da yazmış, kadınların eğitilmesinin ve modernleştirilmesinin yollarını aramış ve kamusal tartışma ortamı yaratmışlardır (s. 81-85). İkinci Meşrutiyet döneminde kadın yazarların sayısı artmakla birlikte çeşitli kitap ve dergilerde; kadın hakları, ev idaresi, çalışma hayatı ve istihdam, aile, sağlık, cinsellik gibi konularda daha fazla metin yazılmıştır (Schick, 2014: 219).

Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin, Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, Halide Edip gibi yazarlar; yeni Türk kadını ve Türk ailesinin nasıl olması gerektiği hakkında fikirler ileri sürmüş, bu görüşlerin hayata geçirilmesi konusunda etkili olmuştur.[59] Şair Nigâr (1862-1918), Fatma Aliye[60] (1862-1936), Emine

59 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında, Osmanlı evlilik töreleri (dört kadına kadar evlenebilme, cariyeler edinebilme, kadınları tek taraflı boşayabilme gibi) ve kadınların mağduriyetleri konusunda yükselen protesto seslerinin çoğu, dönemin orta ve üst sınıftaki aydın erkeklerine aittir (Kandiyoti, 2015: 189-190).

60 Fatma Aliye'yi en çok destekleyenlerden biri olan Ahmed Midhat Efendi, kadın sorunlarıyla ilgilenen ilk Osmanlılardan olmuş; roman, hikâye,

Semiye (1868-1944), Halide Edip (1882-1964) ve Nezihe Muhittin (1889-1958); bu döneme damgasını vuran kadınlardır. *Şüküfezar* (1886), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895), *Demet* (1908), *Mehasin* (1908), *Kadın* (1908), *Kadınlar Dünyası* (1913) gibi kadın dergileri yayımlanmaya başlamış; bu dergilerde kadınların siyasi hakları, eğitimlerinin geliştirilmesi, çalışma talepleri gibi konular dile getirilmiştir (Sancar, 2014: 91-95).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte -özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün çabalarıyla- kadın hakları ve cinsiyetlerin eşitliği[61] konusuna daha bir dikkat çekilmiş; kadınların eğitim olanakları ve kamusal alanda istihdamları yasal yollarla ivme kazanmıştır.[62]

İsviçre Medeni Kanunu'ndan esinlenerek hazırlanan Türk Medeni Kanunu'nun 1926'da kabul edilmesiyle çokeşlilik yasaklanmış,[63] kadın ve erkeklere boşanma, çocukların velayeti konularında eşit haklar tanınmış; 1930'da yerel; 1934'te ise genel seçimlerde kadınlara oy kullanma hakkı verilmiştir[64] (Kandiyoti, 2015: 74). Cumhuriyet'le birlikte ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda geniş yer edinen Türk kadını; bankalardan eğitim kurumlarına, özel teşebbüsten parlamentoya kadar her alanda var olmaya başlamıştır (Çaha, 1996: 126).

1980'lerin ortalarından itibaren Türkiye'de gelişen ve Batı'daki feminizmden etkilenen hareketler, kadınların yeni haklar ve özgürlükler kazanmalarını sağlasa da (Sancar, 2014: 301-302) cinsiyetler arasında hâlâ dikkat çekici eşitsizlikler bulunmaktadır. Aşağıdaki resmî veriler, bu durumu açık bir şekilde göstermektedir.

deneme türündeki eserlerinde Osmanlı kadınlarının yaşam şartlarının ıslah edilmesi gerektiğini savunmuştur (Schick, 2014: 239-240).

61 Atatürk'ün evlatlık olarak kız çocuklarını tercih etmesi, aynı zamanda güçlü bir sembolik değer de taşımaktadır (Kandiyoti, 2015: 233).

62 Yine de bu dönemde Türk kadınları, modern toplumun inşasında özellikle aile ve annelik odaklı işlevler üstlenmiş; bu işlevler ile bağdaşan mesleklere -öğretmenlik, hastabakıcılık, ebelik- yönelik eğitimleri, bir devlet politikası olarak desteklenmiştir (Sancar, 2014).

63 Kadınların birden fazla koca edinemediği düşünüldüğünde Kandiyoti'nin (2015) ifadesiyle yasaklananın, *çok karılılık* olduğu söylenebilir. Resmî olarak söz konusu haklar Türk kadınına tanınsa da kırsal alanlarda -resmî nikâh dışında- çok karılılığa, erkeklerin dilediğince boşanmasına, küçük yaştaki kız çocuklarıyla evlenilmesine uzun süre rastlanmıştır (s. 77).

64 Türk kadınlarına 1930'da yerel, 1934'te de genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı, birçok Batı ülkesinden önce tanınmıştır (KSGM, 2017).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından hazırlanan 6 ve üstü yaş gruplarının eğitim düzeyini gösteren 2015 verileri, eğitim düzeyi ve okur-yazarlık açısından kadınların aleyhine bir görünüm sunmaktadır. Tablo 1'de Türkiye'de kadının eğitim oranının erkeklere kıyasla düşük olduğu, hatta okur-yazar olmayan kadın sayısının yaklaşık 2 milyonu bulduğu görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye'de kadın ve erkeklerin eğitim düzeyi (2015)

Eğitim düzeyi	Toplam	Erkek	Kadın
Okuma yazma bilmeyen	2.644.144	452.277	2.191.867
Sadece okur-yazar	8.697.753	3.689.832	5.007.921
İlkokul mezunu	19.825.078	8.903.202	10.921.876
İlköğretim mezunu	10.690.444	5.314.047	4.009.122
Ortaokul veya dengi okul mezunu	7.269.584	4.130.893	3.138.691
Lise veya dengi okul mezunu	12.990.847	7.436.617	5.554.230
Yüksekokul veya fakülte mezunu	8.340.145	4.606.778	3.733.367
Yüksek lisans mezunu	641.210	372.049	269.161
Doktora mezunu	168.211	100.940	67.271
Bilinmeyen	597.642	297.439	300.203
Toplam	**70.497.783**	**35.304.074**	**35.193.709**

Kaynak: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM), 2017

Eğitim düzeyi önemli olduğu gibi -cinsiyet ayrımları açısından- eğitimin türü ve niteliği de ayrı bir değer taşımaktadır. 2015-2016 öğretim yılında üniversitede okuyan öğrencilerin yaklaşık %46'sı kadın olsa da bu kadınların %68,6'sı eğitim; %63'ü sağlık ve %63,3'ü el sanatları alanlarında yoğunlaşmaktadır. Üniversitede okuyan erkek öğrencilerin ise yaklaşık %78,2'sinin mühendislik; %67'sinin mimarlık ve inşaat; %69'unun veterinerlik gibi alanlarda eğitim görmesi (KSGM, 2017), meslekler ve işbölümüne dair cinsiyet rollerinin açık bir göstergesidir.

Eğitim düzeyi ve çeşidiyle bağlantılı bir biçimde, Türkiye'de kadın istihdam oranı düşük olduğu gibi belirli mesleklerde yine erkek hâkimiyeti söz konusudur.

KSGM'nin[65] (2017) çeşitli kurum ve kuruluşlardan elde ettiği son verilere göre kamuda istihdam edilen personelin yaklaşık

65 Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

%37'si kadın, %63'ü erkektir. Üst düzey yöneticiliklerde, uzmanlık gerektiren mesleklerde erkeklerin temsil düzeyi kadınlara göre çok yüksektir, dolayısıyla dikey toplumsal cinsiyet ayrımcılığı[66] dikkat çekicidir. Mesela Dışişleri Bakanlığı 2016 verilerine göre büyükelçilerin %98,2'si, başkonsolosların %98,7'si; İçişleri Bakanlığı 2017 verilerine göre ise -2 kadın vali, 8 vali yardımcısı, 12 kaymakam dışında- mülki idare amirlerinin çoğunluğu erkektir. Üniversitelerde erkek profesörler %69,5; doçentler %62,9; yardımcı doçentler %58,4 oranında olduğu gibi erkek rektör oranı da yaklaşık %91'dir. Mimarların yaklaşık %56'sı; avukatların %58'i; hâkim ve savcıların %68'i; emniyet amirlerinin %92'si; başkomiserlerin %93'ü; polislerin %94'ü erkektir.

Feminist Teoriler

> "Kadınlar yüzyıllardır, erkek görüntüsünü gerçek boyutlarının iki katında gösterebilen enfes bir güce sahip büyülü birer ayna görevini yerine getirmişlerdi."
>
> (Virginia Woolf, Kendine Ait Bir Oda)

Kadınların ezildikleri ve dolayısıyla haksızlığa uğradıklarını ve bu haksızlığın doğal olmaktan öte kültürel bir olgu olduğunu vurgulayan feminist bilinç; kadın-erkek arasındaki bu dengesizliğin farkına varılması ve düzeltilmesi yönündeki mücadeleye ve bu mücadelenin örgütlenmesine yönelik çalışır (Berktay, 2015: 89).

Kadın hareketleri; amaçları, gösterilen mücadele ve kazanılan haklar açısından değerlendirildiğinde üç farklı dalga içerisinde ele alınmaktadır. Özellikle Amerika ve Avrupa'da şekillenen *birinci dalga kadın hareketi* (1848-1920)[67]; kadınları aile, annelik

66 Erkek ve kadınların farklı meslek gruplarında yoğunlaşması -öğretmen, hemşire, sekreterlik gibi mesleklerde kadın; emniyet ve ordu teşkilatında erkek çoğunluğun bulunması- *yatay toplumsal cinsiyet ayrımcılığı* olarak adlandırılır. *Dikey toplumsal cinsiyet ayrımcılığı* ise aynı meslekteki kadın ve erkeklerin, derece ve makamlara göre yoğunlaşmasını ifade etmektedir. Türkiye'de ilkokul öğretmenlerinin çoğu kadın olmasına rağmen okul müdürlerinin erkek olması dikey toplumsal cinsiyet ayrımcılığına bir örnektir (Günindi-Ersöz, 2016).

67 Birçok feminist ve tarihçi, 1920 yılını birinci dalga feminizmin sonu saysa da feminizm 1920'de ölüp 1960'ta yeniden ortaya çıkmamıştır. 1920'ler ve 1930'larda feminist eylemler devam etmiş; geçmişteki kuramlar, pratiğe geçirilmiştir (Donovan, 2015: 123).

gibi özel alanlarla sınırlayıp kamusal alanlardan dışlayan eşitsiz konuma karşı mücadele etmiş, cinsiyet eşitliği talep etmekle birlikte kadınları bedensel, estetik ve cinsel cazibeye indirgeyen eril bakışı eleştirerek cinsel tahakküme karşı çıkmıştır (Sancar, 2014: 37-38). Bu dalga, seçme-seçilme ve eğitim hakkı öncelikli olmak üzere kadının her iş alanında çalışabilmesi, evlilik ve boşanma gibi aile hukuku alanında yasal reformlar sağlanması konusunda mücadeleleri kapsamaktadır (Günindi-Ersöz, 2016: 57).

İkinci dalga feminizm (1960-1990); kadının ikincilleştirilmesinin esas alanı olarak aileyi görmüş; siyaset, eğitim ve istihdam alanlarındaki eşitlik talepleriyle yetinmeyerek (Bora, 2014: 40) sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri görünür kılmaya çalışmıştır. Erkeklerin kadınlara uyguladıkları ekonomik, politik ya da ev içi iktidarı vurgulamış; aile içi ya da cinsel şiddet, kamusal alanda eşit ve özgürce var olma, kadın bedeni üzerindeki -reklamlarda, güzellik yarışmalarında dile gelen- söylemler üzerinde yoğunlaşmıştır. *Üçüncü dalga feminizm*de (1990 ve sonrası); şiddet, cinsellik ve kadının güçlendirilmesi gibi konular üzerinde durulmuştur (Günindi-Ersöz, 2016: 57-59).

Feminist hareketler temelde bu üç dalga ile sınıflandırıldığı gibi dikkat çektikleri konular, savundukları ilkeler ve mücadele yöntemleri açısından kendi içinde çeşitlilik göstermektedir. Feminizmin çeşitli kollarından en önemlileri; *liberal feminizm, Marksist feminizm,*[68] *radikal feminizm* ve *postmodern feminizm*dir.

Liberal Feminizm

18. yüzyıl liberal feminist düşüncenin en bilinen ismi olan Mary Wollstonecraft'ın, 3 Ocak 1792'de yayımlanan *A Vindication of the Rights of Women* (Kadın Haklarının bir Savunusu) adlı eseri, aynı zamanda feminist teori tarihindeki ilk en önemli çalışmadır (Donovan, 2015: 21; Ecevit, 2011: 13). Kadınların cinsiyetlerinden dolayı haksızlığa uğradıklarına inanan liberal feminizm; eşit insan hakları, eğitimde, yasal haklarda ve politik süreçlere katılım

68 Marksist feminizm, ilgili literatürde *sosyalist feminizm* başlığı altında da değerlendirilmektedir. Ramazanoğlu (1998), sosyalist feminizm teriminin politik olarak daha belirsiz olduğunu, çünkü kadınların tarih boyunca ezilme derecelerinin, Marx'ın sosyal analiz yöntemiyle daha geniş bir çerçevede incelendiğini dile getirir (s. 35).

konusunda fırsat eşitliğini savunur ve bu doğrultuda örgütlenir (Ramazanoğlu, 1998: 29).

19. ve 20. yüzyılda, kadınların eşit haklar elde etmesi yönünde mücadele eden ve bu konuda önemli rol oynayan liberal feministler; erkek ve kadınların aynı zihinsel ve akılcı yeteneklere sahip olduklarını, ontolojik açıdan özdeş bulunduklarını, dolayısıyla her iki cinse de eşit haklar sağlanması, hayatın her alanında ayrımcılığın kalkması gerektiğini savunurlar. Buna bağlı olarak da kadınların özellikle eleştirel düşünme yeteneklerini geliştirebilmeleri ve kamusal alana girebilmeleri için eğitim görmelerini vurgularlar. Kadınların kamusal alana girmesini engelleyen, onları eve hapseden uygulamaların ve yasaların kaldırılması; kadınlara yapılan ayrımcılığın önüne geçecek -özellikle oy kullanma hakkı gibi- yasaların çıkarılması ve kadınlara çalışma yaşamında haklar verilmesi için çalışırlar (Donovan, 2015: 33-35; Ecevit, 2011: 13, Berktay, 2015: 42-43).

19. yüzyıl liberal feminist teorinin geliştirilmesinde etkili olan felsefecilerden biri olan John Stuart Mill; insan haklarının yalnız erkekler tarafından kullanılmasını yanlış bulur, kadınların kendilerine belirlenmiş ve sınırlandırılmış alanların dışına çıkmaları gerektiğini[69] dile getirir. 1869'da yayımlanan *The Subjection of Women* (Kadınların Boyun Eğmişliği) adlı kitabında; kadınların bütün saygın mesleklere girebilmeleri, öğretim kurumlarından faydalanabilmeleri ve kocanın karısının üzerindeki otoritesinin sınırlandırılması gerektiğini savunur (Donovan, 2015: 60-63, Ecevit, 2011: 13).

Liberal feminizmde ekonomik bağımsızlık önemlidir, çünkü kadının ekonomik özgürlüğü, onun söz ve hareket özgürlüğünü getirecektir. Hayatını kazanan kadın, kendi geleceği hakkında da söz sahibi olacak, erkeğe maddi bağlılıktan kurtulacak ve kendi hayatını belirleme konusunda güç kazanacaktır (Çaha, 1996: 149).

69 Mill, *yuva*daki kadın-erkek ilişkisinin, kadının ezildiği başlıca alan olduğunu söyler ve kadınların evlilikteki konumunu tiranlık olarak adlandırır (Donovan, 2015: 64). Benzer fikirlere, Emma Goldman'ın yazılarında da rastlamak mümkündür. Evlilik ve Aşk (1911) adlı denemesinde, evliliğin kadını hem bireysel hem de toplumsal anlamda bağımlılığa, asalaklığa ve işlevsizliğe mahkûm ettiğini; evlilikte erkeğin ekonomik, kadının da özel hayat, özsaygı ve özgürlük bağlamında kelepçelendiğini belirtir (Goldman, 2006: 22-23).

Marksist Feminizm

Marksist (sosyalist) feminizm, kadının konumunu açıklamak için yalnızca toplumsal cinsiyet üzerine odaklanmaz, kadınların sınıfsal ve ekonomik koşullarını da çözümlemelerine dâhil eder. Kadınların ücretli işlere yönelmesi konusunda, liberal feminizmle ortak fikirde olmakla birlikte aynı zamanda emek pazarının yeniden yapılanması (Van Zoonen, 1997: 310); toplumsal cinsiyete, sınıfa, ırka dayalı baskı ve tahakküm ideolojilerinin açığa çıkarılması ve değiştirilmesi gerektiğini savunur (Steeves, 1994: 154).

Marksist feminizmde, kadını ezen sadece ataerki değil, aynı zamanda kapitalizm olduğundan her ikisine yönelik bir mücadele anlayışı söz konusudur. Dolayısıyla Steevens'ın (1994) vurguladığı gibi kapitalizm koşullarının sebep olduğu sınıfsal yaptırımların, kadınlar üzerindeki baskıda temel bir etken olduğuna dikkat çekilir (s. 125), fakat kadınların boyun eğmesinin kapitalizmin yükselişine bağlanması, Marksist teorinin en önemli eksiğidir. Çünkü bu mantık, kapitalizm öncesi toplumlarda ya da Sovyetler Birliği, Küba, Çin gibi sosyalist devrim yaşayan ülkelerde kadınların ezilmesini açıklamaz (Donovan, 2015: 159).

Radikal Feminizm

Radikal feminist kuram, 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında, daha çok New York ve Boston'da, medeni hakları savunan ve savaş karşıtı olan, bu amaçlarla politik etkinliklere katılan kadınlar tarafından geliştirilmiştir (Donovan, 2015: 265).

Kadının erkekle aynı, fakat eşit olmadığını ileri süren liberal feminizm, kadınların eşitlik kazanmaları için çaba gösterirken; *radikal feminizm*, kadınların ve erkeklerin farklı olduğunu, farklı kültür ve üsluplara sahip bulunduklarını, kadınların enerjilerini diğer kadınlarla birlikte kendilerine baskı uygulayanlara karşı mücadelede kullanmaları gerektiğini savunur (Van Zoonen, 1997: 313; Donovan, 2015: 266). Radikal feministler,[70] erkeklerin sahip olup denetlediği ve fiziksel bir egemenlik kurduğu bir dünya düzeninde; kadınları, ezilen bir kızkardeşlik olarak tanımlamış (Ramazanoğlu, 1998: 32) ve *ataerki* kavramına dikkat

70 Radikal feminist kuramın en önemli temsilcileri; Kate Millett, Shulamith Firestone, Ti-Grace Atkinson, Mary Daly gibi yazarlardır (Donovan, 2015: 272).

çekmişlerdir. Ataerki, erkeklerin kadınları tahakküm altına alması, kadınlara zulüm yapması sonucunda ortaya çıkmaktadır (Van Zoonen, 1997: 307).

Radikal feministler, cinsiyetler arasında doğuştan gelen biyolojik farklılıklar olduğuna itiraz etmeseler de bu farklılıklara yüklenen anlamları sorgulamışlardır. Kadının biyolojik olarak anne olabilmesinin değil de bu kapasitenin kontrol edilmesinin bir sorun olduğuna dikkat çekerler (Ecevit, 2011: 15). Shulamith Firestone, kadınların baskı altına alınışının temelinde, ekonomiden ziyade biyolojik yapı olduğunu; ataerkilliğin ve cinsiyete dayalı işbölümünün nedeninin, kadının üreme işlevinden kaynaklandığı ileri sürer. Dolayısıyla feminist devrimin önemli hedeflerinden birinin de biyolojik aile diktatörlüğünü sona erdirmek olduğuna inanır (Donovan, 2015: 277).

Radikal feminizmin vurgu yaptığı konulardan biri de dil ve medyadır. Erkek egemen söylem içinde kadınların kendi dillerini ve üsluplarını oluşturmaları gerektiğini savunurlar.[71]

Postmodern Feminizm

Liberal, radikal, Marksist feministlerin genel kadın tanımlarını eleştiren postmodern feministler; çoğulculuğa, farklılığa ve çeşitliliğe dikkat çekmiştir. Hakikat değil hakikatler, doğru değil doğrular olduğunun; kadınların etnik, dinî ve ekonomik gerçekliklerine göre ayrı ayrı yorumlanması gerektiğinin altını çizmişlerdir (Başak, 2013: 232). Dolayısıyla 1980'lerdeki feminist araştırmalar; tek bir kadınlık olmadığını vurgulayarak yaş, toplumsal sınıf, etnik köken gibi değişkenler bağlamında farklı kadınlık deneyimlerinin önemine odaklanmıştır (Sancar, 2016: 27). Cinsel kimliği, erkek ve kadın kategorisiyle sınıflandırmanın toplumsal bir yapılandırma ve şartlandırmadan kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.

Postmodern feministler, sadece toplumsal cinsiyetin değil biyolojik cinsiyetin de toplum tarafından yaratıldığını, anatomik bir kader olmadığını savunmuştur. Bu akımın temsilcilerinden olan Judith Butler; *Queer Kuramı*'nın öncülerinden olmuş

71 Gerçeklik dil yoluyla kurulduğu içindir ki Mary Daly, dilin radikal biçimde yıkılması ya da yapısının çözülmesi gerektiğine inanır ve özellikle *cadı, kocakarı, kız kurusu, şirret kadın* gibi olumsuz ifadelerin geleneksel tanımlarını tersine çevirir (Donovan, 2015: 288).

ve *queer*[72] kavramı, heteroseksüel anlayışın dayattığı ikili kimlik (kadın-erkek) rejiminde öteki olarak görülenleri (heteroseksüel olmayanları) ve bu kişilerin eşit haklara sahip olmak için verdikleri mücadeleyi anlatmak için kullanılmıştır. J. Butler, feminist kuramlarda yaygın olan kadın ve erkek ikiliği temelindeki kimlik sabitleştirmelerini ve genellemelerini reddetmiş; bu sabit kimliklere karşı akışkan kimlikleri önermiştir (Ecevit, 2011: 22-24). Butler'in kuramına göre toplumsal cinsiyet, bir sistem ya da uyulması gereken kurallar bütünü değil, gerçekleşmesi bireylerin yapmasına bağlı bir *fiil*dir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, insanların neyi yaptıklarıyla, farklı davranışlarıyla değişebilen bir durumdur (Sancar, 2016: 183).[73]

Yukarıda ana hatlarıyla açıklanan feminist kuramlar; temelde kadının toplumdaki ikincil konumuna odaklanıp kadın ve erkekler arasındaki ilişkileri sorgulamak ve kadın haklarına yönelik çözümler üretmekle birlikte birbirini eleştirdikleri yönler de içermektedir. Mesela Ramazanoğlu'nun (1998) ifade ettiği gibi farklı etnik gruplara ve coğrafyalara ait kadınlar; radikal ve Marksist feminizmi, kadınlar arasındaki ırksal ve etnik farklılıklara önem vermedikleri ve onlara gereken ilgiyi göstermedikleri için eleştirmişlerdir. Liberal feministler, erkek-egemen iktidarı dönüştürmek yerine onu paylaşmaya yöneldikleri için radikal feministler tarafından eleştirildikleri gibi radikal feministler de erkeklerin kadın özgürlük hareketine katılımlarını reddettikleri ve erkeklere gereğinden fazla saldırgan davrandıkları için liberal feministler tarafından suçlanmıştır (s.36-37).

Erkeklik Çalışmaları

Toplumsal cinsiyet araştırmaları; ataerkil anlayış bağlamında daha çok kadın merkezli ilerleme göstermekle birlikte özellikle 1970'lerin sonundan itibaren erkeklik kavramı da cinsiyet tartışmalarında yer edinmiştir. Tıpkı kadınlık gibi erkekliğin de kültürel bir kurgu olduğu anlayışına dayanan erkeklik araştırmalarında,

72 "Tuhaf, kuşkulu, eşcinsel" gibi anlamlarda bir hakaret ifadesi olarak kullanılan *queer* kavramına; eşcinsellik, lezbiyenlik, transseksüellik, travestilik, biseksüellik gibi cinsel davranışları onaylamak ve bunları sahiplenmek amacıyla farklı bir işlev de yüklenmektedir (Mathieu, 2015: 82).

73 Daha ayrıntılı bilgi için bk. Butler (2014).

eril iktidarın inşası, içselleştirilmesi ve temsili sorgulanmış; toplumsal rol ve sorumlulukların sadece kadını değil, erkeği de şekillendirip mağdur duruma soktuğu, erkeğin de çeşitli eşitsizliklere maruz kaldığı vurgusu önem kazanmıştır. Bu çalışmalarda erkeklerin kendi aralarındaki iktidar eşitsizlikleri de ayrıca dikkate alınmıştır.

1970'lerde başlayan erkek özgürlük hareketleri içinde *pro-feminist erkekler* ortaya çıkmış ve kendi deneyimlerini sorgulayarak politik eleştiriler geliştirmişlerdir. Egemen erkeklik normlarına uygun davranma zorunluluğunun ve erkeklerin de tıpkı kadınlar gibi egemen erkek değerlerinin mağduru olmasının tartışılmasıyla *değişen erkeklik* ya da *farklı erkeklik* gibi kavramlar sorgulanmıştır. 1980'lerde gelişen erkek özgürlük hareketiyle egemen erkeklik değerlerine ve davranışlarına uymadan da normal erkekler olarak var olunabileceği, erkeklerin değiştiği ve geleneksel erkeklik hattının dışına çıkmanın olanaklı olduğu iddia edilmiştir. *Hegomonik erkeklik*[74] ve *farklı erkeklikler* ayrımı üzerinden tartışmalar ilerlemiş; erkekliğin, sınırları tanımlanmış bir olgu olmadığı, aksine karmaşık bir yapı olarak görülmesi gerektiği düşüncesi güç kazanmış, bu bakış açısının etkisiyle siyahların erkekliği, maço erkeklik, gay erkekliği, orta sınıf erkekliği gibi kavramlar değerlendirilmiştir (Sancar, 2016: 29-30).

Toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden nasıl ki kadınlık inşa ediliyorsa, ideal erkeklik de toplum tarafından üretilir. Erkeğin fiziksel anlamı; bedenin şeklini, tavır ve alışkanlıkları, belirli fiziksel becerileri, imajın sunuluş biçimini içerir ve bunların hiçbiri de XY kromozomlarının bir sonucu değildir. Erkekliğin fiziksel anlamı, toplumsal olarak belirlenir ve gelişir (Connell, 1998: 122-123). Mesela Barutçu (2013); *sünnet, ilk cinsellik deneyimi, askerlik, iş sahibi olma, evlenme* gibi durumların, Türkiye'de eril iktidarın kazanılmasındaki temel süreçler olduğunu vurgulamaktadır.

74 Hegemonik erkeklik, "iktidarı elinde tutan erkeklerin sahip olduğu erkeklik imgesi" olarak tanımlanabilir ve "genç, kentli, beyaz, heteroseksüel, tam zamanlı bir iş sahibi, makul ölçülerde dindar, en az bir spor dalıyla uğraşan" gibi erkek temsilleriyle biçimlenir (Sancar, 2016: 30). Connell'a (1998) göre hegemonik erkeklik, kadınlarla ilgili olduğu kadar, ikincil konumdaki çeşitli erkeklik biçimleriyle de inşa edilmektedir ve bu farklı erkeklik biçimleri arasındaki etkileşim, ataerkil toplumsal düzenin ve onun işleyişinin ayrılmaz bir parçasıdır (s. 248).

Barutçu'nun tespitlerine göre sünnet, çocukluktan erkekliğe adım atmak, erkeklik inşasına sağlam bir temel oluşturmak biçiminde de anlamlandırılır. İlk cinsel deneyim de erkeğin *milli olma*sı şeklinde algılanır ve erkekliğin inşasının her aşamasında cinsel başarıya değer atfedilir. Bir erkeğin, erkeklik inşasını tamamlaması ve hegemonik erkeklikten pay alması; önemli ölçüde belli bir yaşa geldiğinde heteroseksüel bir ilişki yaşamasına ve bu ilişkiyi devam ettirmesine bağlıdır. Askerlik de erkeğin, toplumsal hayatta karşılaşacağı zorlukların üstesinden gelmesinde, savaşçı bir kimlik kazanmasında önemli bir etken olarak görülmekte ve erkeklik inşasına katkı sunmaktadır. Meslek ve iş sahibi olmak, ekmeğini kazanmak, evini geçindirmek da erkeklik algısı üzerinde önemli rollere sahiptir. Aynı şekilde evlenmek, çocuk sahibi olmak da egemen erkeklik normlarını yerine getirmenin şartlarındandır.

Erkeklik odaklı toplumsal cinsiyet çalışmalarına, eril iktidarın inşası temel teşkil etmekle birlikte, bu konudaki araştırmalar; erkeklik biçimleri, kitle iletişim araçlarında sunulan erkek temsilleri ve imgeleri, aile reisi ve babalık kavramları, çeşitli kamusal mekânlardaki erkeklik kimliği, kahraman ve anti-kahraman erkek modelleri gibi çeşitli konuları kapsayan geniş bir alanda gerçekleşmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CİNSİYET VE DİL

> "Her bir hayat biçiminin içinde, harita ve kod yumak hâlindedir. Onları ayrı ayrı düşünebiliriz ancak pratikte birbirinden ayıramayız. Şeylerin isimleri arasında yapılan ayrımlar onların niteliklerindeki -ve dolayısıyla kullanımlarındaki ve onlara karşı tutumuzdaki- farklılığı algılamamızı yansıtır; ancak nitelik farklarını tanımamız onlara karşı tutumumuzdaki ve tutumumuzun nedeni olan beklentilerimizdeki farklılığı yansıtır."
>
> (Zygmunt Bauman, Sosyolojik Düşünmek)

Dilde cinsiyetin ifade edilmesi -terminolojik açıdan- *dilbilgisel cinsiyet* (grammatical gender), *sözlüksel cinsiyet* (lexical gender), *gönderimsel cinsiyet* (referential gender) ve *toplumsal cinsiyet* (social gender) olmak üzere dört kategoride gerçekleşir (Hellinger and Bußmann, 2001; 6).

Dilbilgisel cinsiyet (grammatical gender); temelde isim türündeki kelimeleri sınıflandırma mantığına dayanır ve dilbilgisel cinsiyete sahip dillerde isimler, genellikle *eril* (masculine), *dişil* (feminine) ve *yansız* (neuter) olmak üzere üç kategoride değerlendirilir. Almanca, Fransızca, İspanyolca, Portekizce, Rusça, Arapça gibi dillerde dilbilgisel cinsiyet bulunurken; Türkçe, Korece, Japonca, İngilizce, Farsça gibi dillerde bulunmaz.

Dilbilgisel cinsiyet genellikle *tanımlık* (article) ve *sıfatlar*la (adjective) belirlenmektedir. Fransızcadaki *une étudiante très intelligente* (dişil) ve *un étudiant très intelligent* (erkek) "çok zeki bir öğrenci" ifadelerinde görüldüğü gibi kişinin cinsiyeti, tanımlık (*une/un*) ve sıfatlarla (*intelligent / intelligente*) gösterilmiştir. Bu ayrım bazı Slav dillerinde geçmiş zaman ve koşul fiillerinin yapısında da göze çarpar. Polonya dilinde *przyjechal* "o (erkek) ulaştı"; *przyjechala* ise "o (kadın) ulaştı" demektir (Trudgill, 2000: 62). Kelimelerdeki dilbigisel cinsiyet ayrımı, her dilde aynı değildir.

Mesela *masa* kavramı Almancada (der Tisch) eril; Fransızcada ise (la table) dişildir (Aksan, 1995: 249). Fransızca ve İtalyancada *ay* (*Fr.* lune, İt. luna) dişil, *güneş* (İt. sole, *Fr.* soleil) eril; fakat Almancada *ay* (mond) eril, *güneş* (sonne) dişildir. Üstelik Almancada bazı cinsiyet atıflarını anlamak daha zordur. *Bıçak* (messer) yansız, *çatal* (gabel) dişil ve *kaşık* (löffel) erildir (Edwards, 2009: 126). Hatta bazen aynı kavram için kullanılan iki kelimenin, iki farklı cinsiyet taşıdığı da görülmektedir. Rusçada *patates* anlamına gelen kelimelerden *kartofel* eril; *kartoşka* ise dişildir (Kerimoğlu ve Doğan, 2015: 148).

Biyolojik cinsiyet ile dilbilgisel cinsiyet arasındaki ilişki üzerine çeşitli tartışmalar bulunsa da -bazı istisnalar dışında- bir ismin cinsiyetiyle gönderimde bulunduğu kişi arasında herhangi bir anlam bağı bulunmaz; cinsiyet, yalnızca bir dilbilgisi kategorisidir. Sadece zamirlerin sınıflandırmasında, cinsiyete dayalı bir anlam temeli vardır, fakat bu durum, cinsiyetin her koşulda mutlaka biyolojik cinsiyetle ilgili olduğunu göstermez (Lyons, 1983: 256).[75] Dolayısıyla dillerdeki bu cinsiyet ayrımı, kimi dillerde varlığın canlılığı, hareketli ya da insan olup olmaması gibi özelliklerden de kaynaklanabilmektedir. Mesela Mali'de konuşulan bir Afrika dili olan Supyire; *insanlar, büyük şeyler, küçük şeyler, topluluklar* ve *sıvılar* olmak üzere beş cinse sahiptir (Deutscher, 2013: 201). Ayrıca biçim, doku, renk, yenilebilme gibi herhangi bir doğal özellik de cinsiyet kategorisinin ölçütü olabilir (Lyons,

75 Dillerdeki cinsiyet mantığını genel bir kuralda toplamaktansa her topluluğu kendi sosyolojik ve etnografik gerçekliği içinde düşünüp anlamak gerektiğini ileri süren Budda (1945), bazı temel eğilimlere dikkat çeker. Bunlardan birincisi; ilkel toplumlarda bir işlemi, görev ya da enerji kavramını ifade eden kelimelerin, hısımlık ya da soy kökeni açısından baba tarafına dayandırıldığı yerlerde eril; anne soyuna dayandırıldığında ise dişil sayılmasıdır. İkinci eğilim ise toplumdaki çeşitli toplumsal sınıflardan kaynaklanmaktadır. Mesela Cava dilinde üst sınıfın söylediği kelimeler eril, ötekiler dişil ya da yansız sayılmıştır. Başka bir yaygın kural da bazı toplumlarda kadın ve erkeklerin, bazı kavramları farklı kelimelerle belirtmesi gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Fakat bu genel eğilimlerin hiçbiri, dillerdeki cinsiyet ayrımını bütünüyle açıklamakta yeterli bulunmadığı gibi bir toplumda geçerli olan sebep, diğer toplum(lar)da hiçbir etki yaratmamış da olabilir (s. 397-399). İstisnai başka bir sebep de genellikle geçmiş zamanlarda söz konusu mesleği hangi cinsiyetin yaptığına dayanabilmektedir. Almancada *avcı* (der Jäger), *balıkçı* (der Fischer) kelimeleri eril iken *çamaşırcı* (die Wäscherin, die Waschfrau) dişildir (Napolnova, 2013: 3264).

1983: 256). Swahili gibi Bantu dillerinde sayısı onu bulan cinsiyet çeşidi vardır. Yine bir Avustralya dili olan Ngan'gityemerri, on beş farklı cinse sahiptir. Sonuçta dilbilgisel cinsiyet; kadınlar ve erkeklere dair olabileceği gibi "hayvanlar, mineraller, bitkiler" sınıfına ait bir kümelendirme mantığından da kaynaklanabilmektedir. (Deutscher, 2013: 201).

Altay dil ailesinde bulunan Türkçede dilbilgisel / yapısal cinsiyet bulunmazken *aziz-azize, merhum-merhume, prens-prenses, aktör-aktris, imparator-imparatoriçe* örneklerinde olduğu gibi alıntı kelime çiftlerinde dilbilgisel cinsiyet izlerine rastlanır.[76]

Sözlüksel cinsiyet, biyolojik cinsiyet farklılığını sözlüksel boyutta ifade eder; *anne, baba, kız, erkek* örneklerinde olduğu gibi sözlükbirimlerin tanımında, kadın ya da erkek cinsiyetinde olmaya dair açıklamalar bulunur. Anlamı ve tanımında cinsiyet vurgusu içeren sözlükbirimlerin bulunması; toplumların varlıkları adlandırmada, biyolojik cinsiyeti de gözeten kültürel bir hassasiyet göstermelerine, yakın anlamsal çerçevede yer alan kavramlar arasında ince ayrımlar çizme dikkatine bağlanabilir.

Türkçede sözlüksel cinsiyetin görünümlerine *amca, hala, dayı, teyze, kayın, görümce* gibi akrabalık; *öküz-inek, aygır-kısrak, horoz-tavuk* gibi bazı hayvan adlarında rastlamak mümkündür. Elbette bu durum sadece Türkçeye özgü değildir. Trudgill'ın (2000) vurguladığı gibi cinsiyete göre algılama ve tanımlama, dillere de yansımakta ve bu anlam ayrımı, dünya dillerinde *kadın-erkek, kız-oğlan, erkek evlat* (son) *-kız evlat* (girl) gibi kelime çiftlerinde, evrensel bir anlamlandırma ayrımı olarak görülmektedir (s. 61).

Gönderimsel cinsiyet, özel kişi adları ya da İngilizcedeki *he* (erkek), *she* (kadın) kişi zamirleri gibi kadın ya da erkeğe gönderimde bulunan ya da cinsiyeti ima eden dil birimlerini ifade eder (Hellinger and Bußmann, 2001: 8-9). Her iki cinsiyet için de kullanılan Yüksel, Doğa, Ümit gibi özel adlar dışında; Zeynep, Yağmur, İpek, Ayşe gibi isimler kadın; Hakkı, Ferhat, Mehmet, Kaya gibi isimler de erkek cinsiyetine gönderimde bulunur. Gönderimsel

76 Çubukçu, Eşme ve İlerten (2009); Türkçe Sözlük'teki (TDK, 2005) kadın ve erkeği ifade eden sözlükbirimleri inceledikleri çalışmada, 41 sözcüğün dişil türetme ekleriyle oluştuğunu tespit etmişlerdir. Bu alıntı sözcüklerin 21'i Arapça, 12'si Fransızca, 5'i Slav dilleri kökenlidir (s. 209).

cinsiyetin mantığı da her dilde aynı değildir. Örneğin İngilizce, teklik 3. kişi zamirinin kullanımında *he, she* gibi cinsiyet ayrımı gözetirken; Türkçede kadın ya da erkek için sadece *o* zamiri kullanılır.

Toplumsal cinsiyet; çeşitli davranışları, fiziksel görünüme dair kimi özellikleri, meslek adlarını ifade eden bazı kelimelerin, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kadın ve erkek için farklı kullanılmasını ya da anlamlandırılmasını ifade eder; toplumun kadına ve erkeğe uygun gördüğü rol ve davranış modellerinden beslenerek dilde örtük bir biçimde var olur. *Toplumsal cinsiyet*; kültürel niteliklerinden dolayı -örtülü ya da doğrudan- sözvarlığı düzeyinden sözdizimine kadar dilleri etkileyebilmektedir. Mesela Türkçede *fettan, cilveli, hamarat, iffetli, nazlı* kelimeleri ne dilbilgisel ne de sözlüksel cinsiyet içerir, fakat bu kelimeler -kitabın beşinci bölümünde de tartışıldığı üzere- kadın toplumsal cinsiyetine sahiptir.

Toplumsal Cinsiyet ve Dil

Kişinin kültürü, eğitim düzeyi, mesleği, cinsiyeti, yaşadığı coğrafi çevre; dil kullanımını önemli ölçüde etkilediği ve farklılaştırdığı gibi kişiye yönelik dil tavırlarında da belirgin bir role sahiptir. Çünkü Trudgill'ın (2000) vurguladığı gibi dil, toplumsal bir olgudur; dolayısıyla toplumsal tutum ve davranışlarla da yakından ilgilidir. Kadın ve erkekler, toplumsal açıdan farklı oldukları için toplum onlara farklı roller verir ve bu rollere uygun farklı davranışlar bekler. Dil, bu sosyal gerçeği tam olarak yansıtır (s. 79-80). Toplumdaki cinsiyet kaynaklı ayrımlar; dilde de karşılığını bulur ve gerek dil kullanımında gerek dilsel ifadelerin anlamlandırılmasında cinsiyetlere göre değişiklikler görülür.

Cinsiyet ve dil ilişkisine yönelik toplumdilbilimi araştırmaları; (1) kadın ve erkeklerin dil kullanımlarını, (2) cinsiyetler adına toplum tarafından belirlenmiş dilsel yapıları ve (3) cinsiyetlerin iletişimde gözlenen dilsel özelliklerini değerlendiren çalışmalar olmak üzere üç farklı grupta toplanmaktadır (König, 1992: 26; Büyükkantarcıoğlu, 2002: 291).

Toplumsal cinsiyet ve dil ilişkisi bu üç başlık altında ana hatlarıyla değerlendirilmiştir.

Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı

> "Kelimelere herkes kendine göre bir anlam, bir değer veriyor galiba. Bu değerler aynı olmadıkça iki kişi iki ayrı dil konuşuyorlarmış gibi olmuyor mu?"
>
> (Yusuf Atılgan, Aylak Adam)

Kadın ve erkeklerin dil kullanımları üzerine tartışmalar, 17. yüzyılda başlamıştır. Avrupalılar, Antiller'e ilk vardıklarında ve Karayip yerlileri ile iletişime geçtiklerinde kadınların ve erkeklerin konuşmalarında bazı ayrımlar olduğunu tespit etmişlerdir. Karayipli kadın ve erkekler aynı dili kullanıyor olsa da bazı kelimelerin, her iki cinsiyet arasında farklılık göstermesi dikkat çekmiştir. Bu durumu açıklayabilmek için çeşitli teoriler ileri sürülmüştür. Bir teoriye göre, Karayipliler yaşadıkları bölgeye yerleşmeden önce orada Arawak kabilesi yaşamaktadır ve Karayip yerlileri, Arawak kabilesinin tüm erkeklerini öldürmüş, oraya yerleşerek -nüfuslarını arttırmak için- Arawak kadınlarıyla birlikte yaşamaya başlamıştır. Böylelikle de iki dil grubu karışmış, kadınlar ve erkeklerin kendi kabile dillerine bağlı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu istila teorisinin bilimselliği şüpheli ve tartışmaya açıktır. Otto Jespersen, bu durumu daha akla yatkın bir biçimde izah etmiş; dil kullanımındaki cinsiyete dayalı farklılıkların, tabulara dayanabileceğini ileri sürmüştür. Kadınlar ve erkekler için kullanımı yasak kelimeler ve sesler bulunduğunu, böylelikle cinsiyete dayalı telaffuz ve sözvarlığı farklılığının gelişip keskinleştiğini dile getirmiştir. Örneğin Zulu kabilesinde de bu türlü tabu kelimeler vardır. Kadınların, kayınpederlerinin ya da onun erkek kardeşlerinin adını söylemeleri yasaktır, eğer bu tabuyu yıkarlarsa öldürülmeleri bile söz konusudur. Belli başlı seslerin telaffuz edilmesinde de aynı yasağı görebilmekteyiz. Kadınlar /z/ sesini söylemezler, "su" anlamındaki *amanzi* yerine, *amandabi* derler.[77] Fakat tabu kelimeler üzerinden bu tür sınıflandırmalara

77 1930'larda yapılan bir araştırmada, Loisiana'daki Amerikan yerlilerinin konuştuğu Koasati dilinde de göze çarpan cinsiyet farklılıkları bulunmuştur. Teklik 3. kişi zamirini, kadınların *kã*; erkeklerin ise *ka:s* şeklinde söylediği görülmüştür. Bu kullanım daha çok söyleyişe dairdir ve çocuklar yanlış söylediğinde onlara müdahale edilir. Koasati kabilesi in ileri gelenleri bu durumu; kadınların iç kültüre bağlı olduklarını, dillerini erkekler kadar değiştirmediklerini, erkekler daha dışa dönük ve değişken olduğu için

gitmek zordur ve bu gibi örnekler, cinsiyete dayalı dil farklılıklarını açıklamada yeterli değildir (Trudgill, 2000: 66-67).

Nedeni tabu olsun ya da olmasın, çeşitli dilsel, kültürel ve psikolojik nedenlere bağlı olarak çeşitli toplumlarda, kadın ve erkeklerin kullandığı kelimeler ve ekler arasında farklılıklar gözlemlenmiştir. Holmes (2013), Kuzey Amerika yerlilerince konuşulan Yana dilinde *geyik* (deer) için kadınların *ba*; erkeklerin *ba-na, kişi* (person) için kadınların *yaa*; erkeklerin *yaa-na* biçimini kullandıklarını belirtir. Çok yaygın olmasa da geleneksel standart Japoncada da bazı benzer örnekler görülür. Mesela *baba* (father) için kadınlar *otoosan*; erkekler *oyaji, mide* (stomach) için kadınlar *onaka*; erkekler *hara* kelimesini kullanır (s. 161). Bolivya'da konuşulan Chiquito dilinde kadınların, "erkek kardeşim" ifadesi için *ichibausi*; erkeklerin *tsaruki*ya da "babam" ifadesi için kadınların *ishupu*; erkeklerin ise *ijai* kelimesini kullanmalarında olduğu gibi bu durum, akrabalık ilişkilerinden de kaynaklanabilir. Bir kızın erkek kardeşiyle ilişkisi, erkeğinkinden farklı olabilir, dolayısıyla da değişik kelimeler gündeme gelebilir. Bu tür farklılıkları; sosyal ve dinî tabuların dilbilimsel sonuçlar doğurmasıyla ya da bazı durumlarda, kadınların kelime formlarının erkeklerinkinden daha eski ve dilsel yapılarının erkeklerden daha muhafazakâr olduğu gibi gerçekliklerde de açıklamak mümkündür (Edwards, 2009: 133).

Bazı kelime biçimlerinin ve telaffuzlarının, cinsiyetlere göre farklılaşmasına yönelik bu tür tespitler önemli olmakla birlikte toplumdilbiliminde kadın ve erkeklerin dilsel özelliklerinin bilimsel olarak incelenmesi William Labov'la başlamıştır. Cinsiyetin, toplumdilbilimi araştırmalarındaki önemini ilk fark eden Labov, Martha's Vineyard ve Newyork'ta (1966), bölgesel sesletim çalışmaları yapmış ve bu çalışmalarda sesletim özelliklerini cinsiyet, yaş, toplumsal tabaka ve durumsal bağlam açısından incelemiştir (Wodak and Benke, 1998; Büyükkantarcıoğlu, 2002: 290). W. Labov tarafından bütün sınıflardaki ve yaştaki kadınların, erkeklerden daha standart bir dil kullandığı vurgulanmış, fakat kadınların neden standart dili daha çok kullandığı, bu durumun sadece prestij hassasiyetiyle mi ilgili olduğu gibi bazı sorular tam olarak yanıtlanamamıştır (Wodak and Benke, 1998).

---

dillerinde de sapmalar oluştuğunu, kadınların dillerinin aslına daha bağlı olduğunu ileri sürerek açıklamışlardır (Trudgill, 2000: 67-68).

W. Labov'un yanı sıra Peter Trudgill da belirli dil seslerinin, toplumsal sınıflara ve cinsiyete göre telaffuzunu araştırmış; cinsiyet değişkenindeki dilsel farklılıklar üzerine Labov'la benzer sonuçlara varmıştır.

Trudgill; 1970'li yıllarda Norwich'te gerçekleştirdiği çalışmada, kelime sonundaki *-ing*ekinin vurgusunu toplumsal sınıflara göre değerlendirmiş, erkeklerin kelime sonundaki *–g* sesini söylememe oranının, kadınlara göre -tüm toplumsal sınıflarda- daha fazla olduğunu tespit etmiştir. Kadınlar, dilbilgisi kuralları ve telaffuz yönünden, standarda daha yakın bir dil kullanmaktadır. İngiltere ve Amerika'da yapılan araştırmaların yanı sıra Avustralya, Güney Afrika ve Yeni Zelanda gibi ülkelerdeki çalışmalar da -toplumsal sınıf, etnik grup ve yaş hesaba katıldığında- kadınların standart dile daha bağlı olduğunu, dilbilimsel açıdan erkeklerden daha prestijli bir dil kullandığını göstermektedir (Trudgill, 2000: 70).

Labov ve Trudgill'ın çalışmaları, önemli veriler sunmakla birlikte dil ve cinsiyet üzerine sistemli araştırmaların ana güzergâhını, Robin Lakoff çizmiştir.

R. Lakoff'un 1973 tarihli *Toplumdaki Dil* (Language in Society) adlı makalesi, bir başlangıç çizgisidir ve sonraki çalışmaların ana hatlarını, 1975'te yayımlanan üç kitap belirlemiştir. Robin Lakoff'un *Language and Woman's Place* (Dil ve Kadının Yeri), Mary Ritchie Keys'in *Male / Female Language* (Erkek ve Kadın Dili) ve Barrie Thorne ile Nancy Henley'in yayıma hazırladığı *Language and Sex: Difference and Dominance* (Dil ve Cinsiyet: Farklılık ve Tahakküm); kadın dili konusundaki araştırmalara ivme kazandıran öncü çalışmalardır. Bu erken dönem dil ve cinsiyet çalışmaları; daha çok kadın ve erkeklerin konuşmalarındaki farklılıklara, özellikle de kadınların konuşma biçimlerini açıklamaya[78], kadın ve erkek arasındaki sosyal eşitsizliğin ortaya çıkması ve sürdürülmesinde dilin rolünü tanımlamaya yöneliktir. Dilin, cinsiyetler arasındaki eşitsizliğin korunması ve sürdürülmesindeki rolüne

78 Toplumsal cinsiyet çalışmaları; siyaset, sosyoloji, dilbilimi gibi alanlarda erkekten ziyade daha fazla kadın odaklı bir gelişme göstermektedir. 18. yüzyılda başlayan kadın hareketleriyle birlikte kadının toplumsal ve siyasi konumunun sorgulanması, cinsiyet çalışmalarına ivme kazandırmıştır. Kamusal alandaki erkek iktidarı, kadının siyasi, sosyal, ekonomik sistem içindeki ikincil ve mağdur konumu; bu çalışmaların kadın odaklı ilerlemesinde etkili olmuştur, denebilir.

dikkat çeken en önemli isim, R. Lakoff'tur (Kendall and Tannen, 2015: 640).

Lakoff, cinsiyete bağlı farklı dilsel biçimlere kapsamlı bir şekilde değinmiş ve bu farklılıkların; erkek konuşucuların sosyal güçleri, kadınların ise yetiştirilme tarzı ve güçsüzlüğü ile ilgili olduğunu iddia etmiştir. Lakoff'un çalışması -günümüzde eleştirilse ve bir ölçüde güncelliğini yitirse de- dil kullanımında cinsiyet farklılıklarına dikkat çekmesi ve bu durumu, erkek ve kadınların toplumsal güçleriyle ilgi kurarak değerlendirmesi açısından toplum-dilbiliminde önemli bir yere sahiptir. 1975'ten beri de Lakoff'un açtığı yoldan, kadın diline ait çeşitli dilsel veriler tespit edilmekte ve tartışılmaktadır (Crawford, 1995: 23; Coates, 2007: 62). Bu çalışmalar -ana hatlarıyla- *eksiklik yaklaşımı* (deficit approach), *güç yaklaşımı* (dominance approach), *farklılık yaklaşımı* (difference approach) ve *toplumsal yapılandırmacılık yaklaşımı* (social constructionist approach) altında sınıflandırılmaktadır.

Eksiklik yaklaşımı, bu sahadaki erken dönem çalışmalarının bakış açısına dayanmaktadır. Lakoff'un (1975) kadın diline yönelik tespitleri -eklenti sorularının (tag questions), kaçamak ifadelerin (hedges), kibar bir dilin kullanılması, italik konuşulması (talking in italic), abartılı tonlamalar (exaggerated intonation contours) vb.- güçsüzlük ve güvensizlikle bağlantı kurularak açıklanmaktadır. Dolayısıyla, erkek dilinin kurallarıyla karşılaştırıldığında kadın dili, yetersiz ve eksiktir. *Güç yaklaşımı*, kadın ve erkeklerin konuşmalarındaki dilbilimsel farklılıkları, kadınların baskı altında tutulmasına ve toplumda ikincil duruma itilmesine bağlayarak açıklar. Bu modeli kullanan araştırmacılar, erkeğin baskınlığının (gücünün), dilbilimsel konuşmalara nasıl hükmettiğini göstermeye çalışırlar (Coates, 2007: 65-66).

Bu çalışmalar, her ne kadar tek bir cinsiyet modeli alınarak yürütülmüş olsa da bağlama duyarlı olunması ve toplumun güç yapısının göz önünde bulundurulmasından dolayı önemlidir (Wodak ve Benke, 1998). Üçüncü yaklaşım, özellikle Deborah Tannen'in 1990 ve 1991'de vurgu yaptığı farklılık teorisidir. *Farklılık yaklaşımı*, kadınların ve erkeklerin ayrı alt kültürlere sahip olduğu fikrini vurgular. Kadının dili eksiklik içermediği gibi kadınlar, erkeklerden daha değişik deneyim ve psikolojiye sahip oldukları için dilleri de farklılık göstermektedir. Bu teoriye göre

çocuklukta aynı cinsiyet grubunda oynamak ve yetişkinlikte aynı cinsiyetteki arkadaş gruplarında yer almak; kadın ve erkeklerin ayrı alt-kültür normlarına sahip olmalarında, farklı davranış ve konuşma biçimlerinin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Mesela kadınlar kendi ilişkilerinde samimiyet, eşitlik, onay ve destek beklerken; erkekler daha fazla statü ve bağımsızlık arzusu duymaktadır. Bu yüzden kadın ve erkekler, birbirleriyle iletişim kurmaya çabaladıklarında farklı üsluplar ve yanlış anlaşılmalar ortaya çıkabilmektedir (Tannen, 1997; Wareing, 1999: 79-80).

Dördüncü ve en yeni yaklaşım *toplumsal yapılandırmacılık* olarak bilinir. Toplumsal cinsiyet kimliği; bir kategoriden ziyade toplumsal bir yapı olarak görülür ve diğer kimlik kategorileri ile bütünleştirilmiş, dolaylı olarak geliştirilmiş bir kimlik grubu olarak tanımlanır. Bu betimleme, tek bir model olmayan cinsiyet yaklaşımını ima eder. Cinsiyet rolleri; üretilen, çoğaltılan ve hayata geçirilen toplumsal cinsiyet aktiviteleri olarak görülür. Toplumsal cinsiyet; tamamlanmış sabit bir kavram değildir, etkileşim ve iletişim süreçlerinde aktif bir şekilde üretilir. Fakat bilinmelidir ki bu dört yaklaşımın kalıplaşmış sınırları da yoktur (Coates, 2007: 65-66; Wodak and Benke, 1998).

Kadın ve erkek diline yönelik tespitler

R. Lakoff'un, cinsiyetlerin farklı dil kullanımları üzerine kapsamlı ilk verileri ortaya koymasıyla birlikte, kadın ve erkeklere özgü dilsel biçimler yaklaşık kırk yıldır incelenip tartışılmaktadır. Lakoff'a (1975) göre kadın ve erkek dilinin temel özellikleri şöyledir:

1) Duvarın, *leylak rengi* olduğunun belirtilmesi, kadın diline özgü bir kullanım olduğu gibi erkekler renk konusunda fazla ayrıntıya girmezler, çünkü bu tür ayırıcı ifadeler kullanmayı gereksiz ve önemsiz bulurlar. Leylak rengi ifadesinin bir erkek tarafından kullanılması, erkeğin ya bir kadını taklit ettiği ya da onun homoseksüel olduğu izlenimi uyandırır.

2) Kadınlar *eklenti soruları*nı (tag questions) erkeklere oranla daha sık kullanırlar. Ne tam bir bildirim ne de soru ifade eden bu cümleler, kişinin söylediğinden emin olmadığı ve karşıdakinden onay beklediği durumlarda ortaya çıkar. "Burası çok sıcak, değil mi?" cümlesini örnek veren Lakoff'a göre bu tarz cümleleri kuran kişi, sözünü ettiği durumdan ya şüphelidir ya da karşıdakinden

onay beklemektedir. Bir kişinin bu tip cümleleri kurmasının altında, konuştuğu kişiyle çatışma yaşamama isteği yer alır. Aynı zamanda karşısındakine, fikrinden emin olmadığı, onay beklediği mesajını da iletmektedir.

3) Kadının dili kibardır. Kadınlar, emir cümlelerinden ziyade "Kapıyı kapatmayacak mısın?" örneğinde olduğu gibi kararı karşıdakine bırakan nazik ve yumuşak bir dille konuşur. "Teşekkür ederim, lütfen" gibi ifadelere daha sık başvururlar. Bu tür nazik ve yumuşak ifadeler, kadınlara çocukluklarından itibaren öğretilir.[79]

4) Kadınlar konuşmalarında, *yani, bilirsin, işte* gibi kaçamak, geçiştirici, dolaylı, konuşmayı dolduran ifadeler (hedges) kullanırlar. Bu *kaçamak cevaplar*, kadınların yeterince özgüven taşımadığını, söylediklerinden emin olmadığını düşündürtmektedir.

5) Kadınlar *italik* konuşurlar. Karşılarındakilere gönderdikleri mesaj, yeterince ciddiye alınmıyormuşçasına ses tonunu aşırı kullanarak cümlelerine ikinci kez mesaj yüklemektedirler. Bu durumdaki kadın, ifadelerinin çok da ciddiye alınmadığı düşüncesiyle belirsizlik ve tereddüt yaşamakta, bu yüzden duygusunu ses tonuna aşırı derecede katmaktadır.

6) Farklı coğrafyalarda istisnaları olsa da kadınlar, düzgün ve mükemmele yakın bir şekilde dilbilgisi kurallarına uyma eğilimi göstermektedir.

7) Kadınlar *çok* (so) kelimesini erkeklere göre daha fazla kullanır. "I like him *so* much." cümlesindeki *so* zarfı -"I like him *very* much." (ondan çok hoşlanıyorum) cümlesindeki *very* (çok) ile kıyaslandığında- daha yoğun, daha sert çokluk anlamı içermektedir.[80]

8) Bazı kelimeler, kadın ve erkeklerin kullanması yönünde yansız bir anlama sahipken *büyüleyici, çok güzel* gibi kadına özgü ifadeler vardır. Bir saç şekline tepki olarak kadın, "Ne hoş olmuş!" diyebilirken toplum erkekten aynı değerlendirmeyi, farklı söylemesini bekler.[81]

79 Edwards'ın (2009) ifadesiyle, kadınların konuşmalarında daha fazla kibarlık ve standart dil özelliklerinin bulunması, kadınların kolaylaştırıcı ve destekleyici isteklerini ortaya koyar; kendilerine olan güvensizliklerini değil. Erkekler ve kadınlar, farklı sosyalleşmeler içinde bulundukları için dili çocukluklarından itibaren farklı amaçlar için kullanırlar (s. 137).

80 M.R. Key'in 1972'deki çalışmasının sonucuna göre de kadınlar, vurguyu arttırmak için *so* "çok" gibi azlık-çokluk zarflarını fazla kullanmaktadır (Carli, 1990: 942).

81 Crawford (1995), kadın ve erkek dili üzerine yapılan çalışmalara dair önemli bir konuya vurgu yapmaktadır. Bu tür araştırmalarda, hangi kadının ve

Lakoff'un tespit ettiği bu nitelikleri, çeşitli açılardan eleştiren dilbilimciler de olmuştur. Crawford'a (1995) göre *eklenti soruları*nı, söylediğinden emin olmak isteyen, onay bekleyen herkes kullanabilir. Hatta akademik konferanslarda, mesleki bağlamda gelişen konuşmalarda, erkekler bu tip cümleleri kadınlardan daha fazla kullanabilmektedir (s. 27-28). Aslında bu yapıdaki sorular edimbilimsel açıdan değerlendirildiğinde, Edwards'ın (2009) altını çizdiği gibi konuşmada daha rahatlatıcı bir sohbet ortamı sunmaya (işinizi yeni değiştirdiniz, değil mi?) ya da eleştirileri yumuşatmaya (yaptığın biraz aptalcaydı, değil mi?) yarayabilir (s. 136).[82] Zaten Lakoff da (1975) bu dilsel niteliklerin, sadece kadın olmaktan kaynaklandığını belirtmez; literatürdeki değerlendirmelere paralel bazı açıklamalar getirir ve güçsüzlük ile dil kullanımı ilişkisine dikkat çeker. Ona göre kadın, bu dilsel nitelikleri erkeklere göre daha fazla kullanmaktadır, çünkü toplum, kadını öyle bir dil kullanmaya yönlendirmektedir. Kadın dili özelliklerinin, tüm kadınlar için geçerli olmadığını; bu özelliklerin, daha fazla güce ve toplumsal statüye sahip olan akademisyen kadınlarda daha az görüldüğünü belirtmektedir (s. 57).

O'Barr ve Atkins (1980) -Lakoff'un kadın diline yönelik bu tespitlerini test etmek için- 1974 yılında, Kuzey Carolina'da, 30 ay boyunca kaydettikleri 150 saatlik ceza mahkemesi kayıtlarını incelemiş, duruşmalarda kadın ve erkeklerin dil kullanımlarını değerlendirmiştir. Lakoff'un kadınlara atfettiği dil kullanım özelliklerine, güçsüz durumdaki hem kadınlar hem erkekler tarafından başvurulduğunu; yüksek eğitimli ve statüsü güçlü kadınların,

hangi erkeğin dilinden söz edilmektedir; toplumsal sınıf, yaş, etnik gruplar, kültür gibi değişkenler, ne kadar göz önünde bulundurulmaktadır gibi sorulara dikkat çeker. Dolayısıyla kadınları ve erkekleri bir potada değerlendirmekten, cinsiyetlerin arka planındaki toplumsal ve bireysel gerçeklikleri göz ardı etmekten kaçınmak gerekmektedir (s. 6-8).

82 *Eklenti sorularının* kullanımı, sadece özgüven eksikliği ve onay isteği ile ilişkilendirilemez; dil dışı ve dil içi bağlamlarda bu tip sorular, farklı işlevlere sahiptir. Mesela bir babanın 3 yaşındaki kızına kullandığı "Şimdi oyuncakları topluyoruz, değil mi?" ya da "Kıyafetlerimi katlamalıyım, değil mi? gibi ifadeler; cinsiyet ya da iktidar ilişkisinden bağımsız, pragmatik amaçlarla kurulmuştur. Cümleyi kuran, bir erkek olduğu gibi aynı zamanda çocuğu karşısında iktidar sahibi de olan bir babadır. Fakat bu bağlamda eklenti soruları, bir onaylanma amacından ziyade *belirli bir davranışa yönlendirme* ya da *bir davranış konusunda örnek olma* gibi farklı edimsel işlevler taşımaktadır.

Lakoff'un belirttiği dilsel formları çok az; düşük statülü ya da işsiz erkeklerin ise daha fazla kullandığını gözlemlemişler ve bu özellikleri, *kadın dili* değil *güçsüzün dili* olarak adlandırmak gerektiğini savunmuşlardır.

Lakoff'un kadın ve erkek diline dair tespit ettiği farklılıklar, yapılan değişik araştırmalarla çeşitlenmiş ya da yukarıda belirtildiği gibi bazı dilsel özelliklerin, sadece kadınlara özgü olmadığı ortaya konmuştur. Fakat şunu da unutmamak gerekir ki kadın ve erkeklerin dil kullanımı zamanla değişebilir; toplumsal ve kültürel iklime, dil içi ve dil dışı bağlamlara göre dilsel biçimlerin hem kendisi hem anlamlandırılması farklılık gösterebilir. Bu yüzden kadınların ve erkeklerin dil kullanımlarını, değişmez ve statik düşünmemek; kadın ve erkek dili arasında mutlak ayrımlarda bulunmamak gerekir.

Mesela, Palomares ve Lee (2010), kadınların çeşitli web sitelerindeki söylemlerinin, bağlama ve uygun durumlara göre değiştiğini tespit etmişlerdir. *Kadın(sı) avatar*[83] kullanırken daha özür dileyici ve tereddütlü davranan kadınlar, *erkek(si) avatar* kullanırken aynı tavrı göstermemiştir. Çevrimiçi bağlam söyleminden elde edilen bu veriler; kadınların ve erkeklerin, biyolojik cinsiyetlerinden ziyade, kültürel olarak ayırt edici olan toplumsal cinsiyete bağlı konuşma eğilimi gösterdiklerini desteklemektedir (Kendall ve Tannen, 2015: 654). Aslında kadınlar, cinsiyet kimliğine yönelik önyargılar bağlamında, değişken dilsel davranışlar sergileyebilmekte; yani biyolojik cinsiyet, kişilerin dil kullanımının kaderini çizmemektedir. Kişinin dil kullanımı, aynı zamanda çeşitli bağlamlara göre değişen bir davranış biçimidir. Hangi ortamda, kiminle, ne niyetle, ne tür bir tecrübe birikimiyle konuşulduğu; nasıl ki dilsel ifadeleri ve bunların anlamlandırılmasını etkiliyorsa, cinsiyete yönelik önyargılar da ifadede ve anlamlandırmada benzer bir güce sahiptir.

İletişim ortamı ve kişiler arası mesafe de kadın ve erkeklerin dil kullanımlarında önemli bir değişkendir. *İş yeri* (mesafeli) ve *aile* (tanışık) ortamı gibi farklı mekânlar bağlamında, hitap biçimlerinin kullanımını araştıran Bayyurt (2000); aile ortamında kadın ve erkeklerin benzer hitap biçimlerinden ve zamirlerden (sen / siz) yararlandığını, fakat kamusal alanda kadınların daha

83 *Avatar*, internet forumlarında ya da bilgisayar oyunlarında kişiyi simgeleyen nesne ya da resim anlamına gelmektedir.

dikkatli, mesafeli ve saygıdeğer bir dil kullandığını tespit etmiştir. Kadınlar -statüsü ne olursa olsun- arasında tanışıklık ve dayanışma olmayan bir erkekle iletişime geçtiğinde araya mesafe koymak amacıyla daha çok saygın hitap biçimlerini kullanmaktadır.

Çeşitli çalışmalar, kadınların daha saygın ve kibar bir dil kullandığını ortaya koymakla birlikte çeşitli dilsel biçimleri, kibarlık stratejisi bağlamında yorumlamak da mümkündür. Ercan ve Yağcıoğlu (2007), kadın ve erkek yazarların; kibarlık, dolaylılık, yumuşatma ve belirsizlik işlevindeki *kaçınma stratejileri*ni (olasılık belirten kelimeler ve edilgen fiiller kullanma, bilgi kaynağını bulanıklaştırma, önermeyi bir varsayım ya da söylenti olarak sunma vb.), gazete köşe yazılarında kullanma eğilimini değerlendirmiştir. Çalışma sonucunda, kadın yazarların *kaçınma* kullanma oranının, erkek yazarlara oranla daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Fakat bu durum, kadınların kendilerine ya da bilgilerine güvensizlik olarak değil; aksine bir kibarlık stratejisi olarak yorumlanmıştır (s. 13).

Kadın ve erkeklerin dil kullanımını, belirli ifadeler, dilbilgisel özellikler, içerik ve anlatım yönünden değerlendiren çeşitli Türkçe çalışmalar da bulunmaktadır.

Özçalışkan (1994), Türk kültüründe kadın ve erkeklerin küfür kullanımı üzerine yürüttüğü çalışmasında; erkeklerin, kadınlardan daha fazla küfür kullandıklarını, kadınların ağır küfürler yerine ağız bozukluğu denebilecek ifadeleri tercih ettiklerini, özellikle kadınlar açısından *tanıdıklık / yakınlık ilişkisi*nin küfür kullanımını etkilediğini belirtir. Türk filmleri ve dizilerindeki kadın ve erkek karakterlerin argo, küfür gibi düşük prestijli dil kullanımını araştıran Doğruöz ve Güneş (2000); erkeklerin, kadınlara göre daha düşük prestijli bir dil kullandıklarını tespit etmiştir.

Ağaçsaban (1989), lise öğrencilerinin "Balık ağa girdikten sonra aklı başına gelir." sözünü açıkladıkları kompozisyonlarını cinsiyet değişkeninde değerlendirmiş, aynı toplumsal tabakadan olmalarına rağmen kız öğrencilerin; öznel ifadeleri, soyut adları, edilgen eylemleri, sıfatları ve yardımcı eylemleri, kişi ve işaret zamirlerini; erkeklerin de nesnel ifadeleri, somut adları daha fazla kullandığını tespit etmiştir.

Çolak (2003), 14-18 yaş arasındaki öğrencilerin *hayat* konusunda yazdıkları kompozisyonlardan hareketle, kız öğrencilerin

-aynı sosyoekonomik koşullardaki erkeklere göre- standart dilin kurallarına daha fazla uyduklarını; yazım kurallarına daha çok dikkat ettiklerini, yazılarında daha az anlatım bozukluğu bulunduğunu, daha çok ve çeşitli kelime kullandıklarını ortaya koymuştur.

13-14 yaş aralığındaki öğrencilerin, *ideal arkadaş* ve *küresel ısınma* konulu yazılarındaki cinsiyete bağlı dil kullanım farkları üzerine bir tez çalışması yürüten Baş (2009); kızların daha fazla niteleme sıfatı, soru ifadeleri ve duygusal-öznel bir dil kullanma eğiliminde olduklarını, erkeklerde yazım hatalarının daha fazla görüldüğünü tespit etmiştir.

Kadınlar ve Erkeklerden Söz Edilirken Kullanılan Dil

> "Nice genç kızın, kadının yaşamını köreltmiş, canlılığını, yaşama coşkusunu, yeteneklerini boğup atmış bu 'Hanımlık-Hanfendilik' kavramının yalnızca erkeklerin yararına uydurulmuş ama onlar için bile son derece sıkıcı, kapalı, soluk alıp vermez bir tanım olduğu yazık ki bugün bile anlaşılamadı."
>
> (İnci Aral, Ölü Erkek Kuşlar)

Dil ve cinsiyet ilişkisi temelinde gerçekleştirilen dilbilim çalışmalarında, toplumsal cinsiyetin sözvarlığındaki yansımaları da değerlendirilir; kadın ve erkek için kullanılan dilsel biçimler ve bunların cinsiyete göre farklı anlamlandırılması tartışılır. Dillerin sözvarlığında, deyimlerden atasözlerine dek, daha çok kadın ve erkek için kullanılan ya da cinsiyete göre anlamı farklı yorumlanan ifadeler bulunmaktadır. Büyükkantarcıoğlu'nun (2006) belirttiği gibi cinsiyet farklılıklarını vurgulayan bu dilsel yapılar, hem değer yargılarını aşılamakta hem de dil-içi-kimlik denilebilecek bir çerçeve oluşturmaktadır (s. 75).

Bu cinsiyetçi ifadeler, özellikle meslek adlarının kullanımında göze çarpmaktadır. Mesela *polis, asker, yazar, pilot* kelimeleri, genellikle erkeği çağrıştırdığı için bu adlardan önce *kadın* ifadesi özellikle kullanılır.[84] Lakoff'un (1975) vurguladığı ve cinsiyet-dil ilişkisine yönelik birçok çalışmada tartışıldığı üzere, İngilizcede "bekâr genç kız" için *Miss*, "evli kadın" için *Mrs.* olmak üzere iki

84 Bu tür cinsiyet vurguları, birçok dilde görülmektedir. Mesela İngilizcede rastlanan *kadın doktor, kadın profesör, kadın cerrah* ya da *erkek hemşire* gibi ifadeler; bazı mesleklerin sadece erkekler ya da kadınlara uygun görüldüğünü ima eder (Wareing, 1999: 70).

ayrı unvan kullanılırken; "evli" ya da "bekâr erkek" için sadece *Mr.* sıfatına başvurulur. Bu tür sıfatlarda erkeğin medeni durumunun değerlendirilmediği, fakat kadınınkine dikkat edildiği görülmektedir. Sadece belirli kelimelerin kullanımında değil, aynı dilsel ifadenin yorumlanmasında da cinsiyete göre ayrımcılığa rastlanmaktadır. İngilizcede bir erkek için "O profesyoneldir." denildiğinde, o kişinin *uzman*, işinde *profesyonel* olduğu anlamı çıkar, fakat aynı cümle bir kadın için söylendiğinde o kadının *hayat kadını* olduğu anlaşılabilir. Çincede "O adam işe çıktı." dendiğinde, cümlede ne söyleniyorsa doğrudan o düşünülür, fakat aynı dilbilgisel yapıya rağmen cümle bir kadın için söylendiğinde, onun *hayat kadını* olduğu sanılabilir. Çünkü toplum, kadının çinselliğine erkeğe göre daha fazla vurgu yapmaktadır (s. 30-36).

Dil; toplumun hayat felsefesinden, değerlerinden, kadına ve erkeğe bakış açısından bağımsız olmadığı için toplumsal cinsiyetin izlerini, bir dilin en kadim ve kalıcı unsurlarından olan atasözleri ve deyimlerde de görebilmekteyiz. Bu tür kalıplaşmış söz birliklerinde kadınları, güçsüz, aciz ve bir erkeğin sahiplenmesine muhtaç kişiler; erkeği ise güç, irade ve otorite sahibi varlıklar olarak sunan ifadelere rastlamak mümkündür.

Mesela *erkek gibi kadın* ifadesi, güç ve mertlik açısından kadına bir iltifat gibi görünmekle birlikte bu vurgu, erkeğin davranış biçimi üzerinden dile gelmektedir. Fakat *kadın gibi erkek* dendiğinde, bir aşağılama söz konusu olabileceği gibi *karı kılıklı, kadın gibi gülmek* deyimlerinde erkeğin aşağılanması ya da hakarete uğraması da kadın cinsiyeti üzerinden gerçekleşir. *Adam ol-, adamdan say-, sözünün eri, erkeklik öldü mü, erkeklik sende kalsın* gibi deyimlerde yetkinleşme, değer görme, cesaret, dürüstlük gibi kavramlar *erkeklik* üzerinden ifade bulurken; *karı gibi, karılık et-* gibi deyimlerde döneklik ve korkaklık, *kadınlık* üzerinden anlatılır.[85]

Günindi-Ersöz (2010), Türk atasözleri ve deyimlerini toplumsal cinsiyet rolleri açısından incelediği çalışmasında; kadının *alınan* ve erkeğin *alan* durumunda olduğuna (kız al-, kız ver-, gelin git-), kadınlardan hamaratlık, fedakârlık ve itaatkârlık

85 Aynı zamanda, *saçı uzun aklı kısa, kaşık düşmanı* gibi kadına yönelik ifadeler, kadın adına oluşturulmuş toplumsal ideolojileri yansıtır (Büyükkantarcıoğlu, 2002: 292).

beklendiğine (yuvayı yapan dişi kuştur, aşı pişiren yağ olur, gelinin yüzü ağ olur) dair ifadeler tespit etmiştir. Almanca ve Türkçedeki *kadın* konulu deyimleri karşılaştıran Aktaş (2008); kadın ile ilgili Türkçede 141, Almancada ise 119 deyim bulunduğunu, iki toplum arasındaki kültür farkına rağmen birçok deyimde kadının *iffet*ine ve *namus*una vurgu yapıldığını, kadını olumsuz değerlendiren deyim sayısının Türkçede 45, Almancada ise 24 olduğunu ortaya koymuştur. Geleneksel kadın ve erkek rollerini ifade etmesi açısından atasözleri ve deyimlerde cinsiyetçi unsurların bulunması, elbette ki Türk toplumunda kadının aşağılandığı ya da değersizleştirildiği anlamına gelmez. Bu noktada önemli olan, cinsiyetçi zihniyetin dilde yansımasını bulmuş olmasıdır.

Tarihî dönemlere ve günümüze ait metinler üzerinden Türkçedeki kadınla ilgili sözvarlığını tasnif eden ve kadına yönelik algıyı değerlendiren Güner (2018); kadınla ilgili olumsuz yargıların daha çok güvenilmezlik, vefasızlık, korkaklık, güçsüzlük, akıl yönünden yetersizlik, çok ve boş konuşma gibi niteliklere vurgu yaptığını tespit etmiştir. Olumlu rol ve beklentiler ise hanımlık, terbiyelilik, utangaçlık, incelik, anaçlık, beceriklilik, evcimenlik, tatlı dillilik ve güler yüzlülük kavramlarını içermektedir. Ayrıca kadınla ilgili sözvarlığında evlilik ve cinsellik, annelik, güzellik ve giyim-kuşam içerikli sözler; diğer kavram alanlarına göre daha fazla bulunmaktadır.

Aynı davranış ve yaşam biçiminin, kadın ve erkekler için farklı ifade edilmesi de dile yansıyan ayrımcılığın bir başka yönüdür. Eşini ya da sevgilisini aldatan, aynı anda birden fazla kişiyle ilişki yaşayan kadın ya da erkekler; aslında aynı sadakatsizliği göstermekte, içerik olarak aynı eylemi gerçekleştirmektedir. Fakat bu durumdaki kadın, *ahlaksız, orta malı, hafifmeşrep* gibi ifadelerle aşağılanırken; erkek *çapkın, hızlı, uçarı* gibi ifadelerle daha hoşgörüyle -hatta iltifatla- karşılanır.[86]

Anadolu ağızlarında da benzer önyargıları ifade eden sözvarlığına rastlanmaktadır. Ahlaki kurallara aykırı davranış biçimleri, kadını küçültücü ve aşağılayıcı kelimelerle adlandırılmakla birlikte bu konudaki erkeğe yönelik sözvarlığının, sayıca daha az olduğu

86 Üstelik dillerde bazı olumsuz ifadeler vardır ki bunların erkek için karşılıkları bulunmaz. Mesela König'in (1992) belirttiği gibi kadınlar için kullanılan *kahpe, kaltak, evde kalmış* gibi sözlerin, Türkçede erkek için tam karşılıkları yoktur (s. 26).

dikkat çekmektedir (Pilancı, 2002). *Çapaklı* "ahlaksız kadın", *çiltik* "düşen kadın", *kantik* "hoppa kadın", *gayuk* "açık saçık giyinen kadın", *coştal* "kırıtarak yürüyen kadın" gibi hoş karşılanmayan davranışları ifade eden 137 olumsuz; *atlı gibi* "hamarat kadın", *köyveni* "evine iyi bakan kadın", *avratlık* "iyi ev kadını" gibi olumlu nitelik ifade eden 18 kelime bulunmaktadır (Uçar, 2013).

Toplumsal cinsiyet rollerinin, çok açık bir şekilde ifade bulduğu dilsel unsurlardan biri de kişi adlarıdır. Bu tür özel adlar, cinsiyete dayalı rol ve sorumlulukları yansıttığı gibi aynı zamanda toplumsal cinsiyetin inşası ve yerleşmesinde de ayrı bir işleve sahiptir. Doğan'ın (2011) vurguladığı gibi erkek adlarına, kahramanlık ve yiğitlik (Alpaslan, Yiğit, Hakan, Savaş), madenler ve sert cisimler (Kaya, Çelik, Demir), yırtıcı hayvanlar (Aslan, Doğan, Şahin) daha çok ilham verirken; kadın adlarına, kıymetli taşlar (Elmas, İnci), çiçek ve bitkiler (Gül, Gonca, Yasemin), avlanan hayvanlar (Ceylan, Ahu) kaynaklık etmektedir (s. 96). Aynı zamanda kadın isimlerinde sevgi, kibarlık, iyilik, duygusallık, güzellik (Melek, Hanım, Nezaket, Duygu, Nazlı, Sevinç, Sevcan) vurgusu daha fazladır.

Toplumdaki cinsiyetçi bakış açısının dildeki bir diğer yansıması da soyadlarıdır. Mesela Türkiye'de, *Ağaoğlu, Eroğlu, Hatipoğlu, Saraçoğlu, İmamoğlu*[87] gibi soyadlarına rastlanırken *Ağakızı, Erkızı, Hatipkızı* gibi soyadlarının görülmemesinin en önemli sebeplerinden biri; erkeği hem soy hem de toplumsal iktidar açısından merkeze koyan geleneksel anlayıştır.

Kadın ve erkekler, toplumsal açıdan eşit olmadıkları için kadınlara atıfta bulunan bazı kelimelerin, zamanla -anlamsal açıdan- olumsuz yönde değiştiği de görülmektedir. Mesela İngilizcede asalet unvanları olan ve sözlüksel cinsiyet içeren *baronet / dame* kelime çiftindeki olumsuz değişim dikkat çekicidir. Günümüzde *baronet* erkekler için soyluluk anlamını korurken; *dame* -özellikle Amerikan toplumunda- "hatun, karı" gibi kadını aşağılayıcı bir ifade olarak kullanılmaktadır. Benzer şekilde *sir*, saygı ifadesi içeren bir unvan olarak erkekler için kullanılırken; *madame* "madam" genelevde çalışan kadın anlamına da gelmektedir. *King* "kral" kelimesi anlamını korurken; *queen* "kraliçe" cinsel çağrışımlar

87 Eski Türkçede *oğlan* kelimesi, "kız ve erkek çocuk" anlamı taşısa da 17. yüzyıldan itibaren sadece "erkek çocuk" için kullanılmıştır ve Soyadı Kanunu da 1934'te kabul edilmiştir.

kazanmıştır. *Wizard* "sihirbaz" bir erkek için olumlu çağrışımlara sahipken; *witch* "cadı" kadın için aynı yüceltici anlamlar taşımaz (Romaine, 2000: 111-112).

Benzer şekilde Türkçede de bazı dişi hayvan adlarının, olumsuz ve aşağılayıcı; hayvanın erkeğini ifade edenlerin ise olumlu ve yüceltici yan anlamlar kazandığı görülür. Mesela *kancık* "hayvanlarda dişi" kelimesinin yan anlamı "dönek, güvenilmez" iken; *tosun* "danalıktan yeni çıkmış genç boğa" kelimesinin yan anlamı "sağlıklı, tıknaz delikanlı" ya da *koç* "damızlık erkek koyun" kelimesinin ikinci anlamı "sağlıklı, gürbüz, genç erkek"tir (TDK, 2011).

Cinsiyetçi ifadelerin, çeşitli resmî yaptırımlarla dilden kaldırılması, toplumsal cinsiyet ayrımlarını ve eşitsizliklerini giderme yönünden fazla karşılığı olmayan hamlelerdir. Çünkü Lakoff'un (1975) da değindiği gibi toplumun kadına bakış açısı ve onu değerlendirişi değişmedikçe bu tür dilsel yaptırımlar fazla anlam ifade etmez. Dil ve toplumsal hayat iç içedir, birlikte değişirler; kadına bakış açısı değiştikçe dilsel değişimler de doğal olarak yaşanacaktır (s. 41)[88].

Cinsiyetler Arası İletişimde Görülen Dilsel Özellikler

> "...sevdiği erkek kendisine bir şeyler açıklamaya kalkmıştı hep, termometre ya da barometre nasıl çalışır, betonarme nasıl üretilir, bira nasıl, nedir füzeyi hareket ettiren, uçak nasıl uçar, eskiden Cezayir'deki durum nasıldı, şimdi nasıl. Ve o da gözlerini çocuklar gibi iri iri açarak anlatılanları hep dinler gibi yapmıştı, aklı hep başka yerde, aklı sevdiği erkekte, aklı sevdiği erkeğe karşı gönlünde beslediği duygularda, saatlerce geride ya da saatlerce ilerideydi."
>
> (Ingeborg Bachmann, Otuzuncu Yaş-Bütün Öyküler)

Aynı iletişim ortamında, aynı yaşta olsalar dahi kadın ve erkeklerin, dilsel verileri farklı yorumladığı ya da farklı amaçlar için kullandığı görülebilmektedir. Kadın ve erkeklerin dil kullanımında sözvarlığı ve üslup açısından farklar olabilir, fakat

88 Şunu da unutmamak gerekir ki bazen yaptırım gücü uygulamak da gerekebilir. *On beşinde kız, ya erde gerek ya yerde* atasözünün, ilkokul öğrencilerine yönelik atasözleri kitabında yer alması; hem çocuğa bu sözün açıklanmasında yaşanacak güçlük ve çelişkiler hem de çocuğun zihnine bu tür bir felsefenin sokulması anlamında sakınca oluşturabilir.

Crawford'un (1995) vurguladığı gibi bu farklar iletişim açısından problem değildir. Asıl problem, kadın ve erkeklerin aynı dilsel biçimlere yüklediği farklı anlam ve değerlerdir. Bu tür farklı yorumlamalar, yanlış anlamalara yol açabilmektedir (s. 47).

Kadın ve erkek konuşmalarında, yanlış anlamaya sebep olabilecek yorum farklılıklarını, Maltz ve Borker (1997) beş maddede toplamaktadır:

1) Konuşmalarda sorulan sorular, kadın ve erkek açısından farklı değerlendirilmektedir. Kadın için soru sormak, konuşmayı devam ettiren, geliştiren bir unsurken erkek bilgi isteği doğrultusunda soru sorulduğunu düşünmektedir.

2) Konuşma esnasında konunun bütünlüğü, daha önceki söylenenlerle bağlantılı konuşmak kadın için önemliyken erkeklerde daha önce söylenenleri görmezden gelme eğilimi vardır.

3) Kadın konuşma esnasında söz kesmeyi olumsuz bir yaklaşım olarak görürken erkek söz kesmeyi diyaloğun akışını organize etmek olarak görür.

4) Kadın bir konuyu alır, geliştirir ve yumuşak bir şekilde başka konulara geçebilir. Erkekse bir konu bitmeden diğerine geçmez.

5) Kadın, birbiriyle ilgili sorun ve tecrübeleri paylaşmaya yönelik bir eğilim gösterirken erkek kendisinden çözüm istendiğinde paylaşıma girmektedir (s. 212- 213).

Kültürel farklılıkların, iletişimde ve dilsel verileri anlamlandırmada önemli roller taşıdığını ileri süren John Gumperz'in (Discourse Strategies, 1982) kuramını esas alan Maltz ve Borker; kadın ve erkeklerin farklı alt kültürlere sahip olduğunu, dolayısıyla birbirleriyle iletişimde kullandıkları dilsel verilerin de farklı işlevler üstlenebildiğini savunurlar. Bu yüzden karşılıklı konuşmalarda verilen dönütler de kadın ve erkeklerde bazen farklı anlamlandırmalara sebep olabilmektedir. Mesela konuşan bir kimseyi dinleyenin, başını öne doğru sallaması ya da "hım, hı" gibi kısa karşılıklar vermesi, kadın ve erkek açısından farklı anlaşılmaktadır. Kadınlar bu tür tepkileri "Seni dinliyorum, lütfen devam et." anlamında yorumlarken; erkekler, "Sana tamamen katılıyorum." ya da en azından "Belli bir noktaya kadar fikirlerine katılıyorum." olarak değerlendirmektedir. Dönütlerin farklı yorumlanması, iletişimde de farklı anlamalara sebep olmaktadır. Bir kadın konuşurken erkek bu tepkileri vermezse, kadın kendisinin dinlenilmediğini; erkek

konuşurken kadın bu davranışları göstermediğinde de kadının kendisiyle aynı görüşleri paylaşmadığını düşünebilir. Tüm bunlar ise yanlış anlaşılmalara sebep olmaktadır (Maltz ve Borker, 1997: 202).

Fishman (1983), üç çiftin, kendi evlerindeki doğal konuşmalarını kaydeder ve bant kayıtlarının analizi sonucunda, karşılıklı konuşma etkileşimini sürdürmek için gerekli olan dilsel destek performansını, kadınların daha fazla kullandığını tespit eder. Yani kadınlar; karşıdaki kişiyi dinlediğine dair "hımm, ha, hı" gibi ünlemleri ve "Bu ilginç!" gibi konuşmayı teşvik edici ilişki sözlerini daha sık kullanmış, daha fazla soru sormuşken; erkekler, bu durumun aksine, kadınların başlattıkları konuşmalara dönüt verme, yanıtlama ya da açıklama yapma gibi dilsel-iletişimsel davranışlara daha az yatkınlık göstermiştir. Bu verilerden hareketle Fishman, kadınların bu tür özel konuşmalarındaki destekleyici iletişim rollerinin, kamusal alandaki cinsiyete dayalı güç hiyerarşisini yansıttığını ve yeniden ürettiğini iddia etmiştir.[89]

Bu araştırmalar; kadınların, erkeklerden daha fazla art-iletişim desteği sağladığını göstermekle kalmamış, ayrıca kadınların bu dilsel tavırla -iletişime destek sağlayan dönütleri, ince ve ayarlanmış bir duyarlılıkla kullanmalarından dolayı- karşı tarafa gerçekten de dinlendikleri duygusunu verdiklerini de ortaya koymuştur (Wareing, 1999: 77).

Kadınların karşılıklı konuşmalarda kullandığı bu dil davranışlarına Türkiye'de yapılan çalışmalarda da rastlanmaktadır. Kadınların kendi aralarındaki sohbetlerini analiz eden Şimşek (2006), konuşmayı tamamlayan ifadelere başvurulduğunu; "evet, hımm, tabii" gibi karşılıklar verildiğini; yeni bir konu açmak ya da mevcut konuyu geliştirmek gibi amaçlarla soru ifadelerinin kullanıldığını; konuşan kişinin bazı ifadelerinin -onay, destek ya da konuya dikkat etme işlevinde- bazen tekrarlandığını tespit etmiştir.

Kadın ve erkek iletişiminde gözlemlenen bir başka iletişim unsuru da karşıdakinin sözünü kesme eğilimidir. Zimmerman ve West'in 1975'teki araştırmaları, karşıdakinin sözünü kesmenin %96 oranında erkekler tarafından yapıldığını, aynı cinsiyetteki

89 Thorne ve Henley'in 1975'teki araştırmalarına göre de kadınlar, konuşmayı pekiştirmek için "ya, öyle mi, hımm" gibi ifadelerle daha fazla dönüt vermektedir (Carli, 1990: 942).

gruplarda ise bu oranın eşit olduğunu göstermiştir (Crawford, 1995: 41-42). Bu araştırmaya benzer şekilde Baysal (1997), dört kadın ve dört erkekten oluşan, aynı eğitim seviyesindeki evli çiftlerin karşılıklı konuşmalarını kaydetmiş ve erkek konuşmacıların daha fazla oranda (%60) karşıdakinin sözünü kestiğini tespit etmiştir.

Söz kesme davranışının, sosyolojik ve psikolojik birden fazla sebebi olsa da bu araştırmalar, erkeklerin kendilerine iletişimde otorite atfettiklerini, söz hakkını kendilerinde gördüklerini de ima etmektedir, fakat bu noktada, sadece cinsiyet değil, kişiler arasındaki statü ve güç farkı da dil davranışlarının sergilenmesinde ayrı bir önem taşımaktadır. Kollock, Blumstein ve Schwartz'a (1985) göre her iki cinsiyetin kendi arasında da baskın, güçlü olan taraf, karşı tarafın sözünü kesme eğilimi göstermektedir. (1) Karışık, (2) sadece kadın, (3) sadece erkeklerden oluşan ve farklı güç dengelerinin bulunduğu üç ayrı gruptan elde edilen veriler sonucunda; söz kesme ya da konuşmayı pekiştiren geri dönütler kullanma gibi dil davranışlarının, cinsiyetle değil daha çok güç ve iktidarla ilgili olduğu ortaya konmuştur (s. 40-45).[90]

Cinsiyetler arasındaki iletişimde, hangi cinsiyetin daha çok konuştuğu konusu da toplumdilbilimi çalışmalarında önemli bir yer tutar. İnsanların algısında, kadınların daha çok konuştuğuna dair bir izlenim bulunsa da yapılan çalışmalar, aslında öyle olmadığını göstermektedir.[91] Dale Spender; 1989'da, 16 kadın ve 16 erkekten oluşan bir grubun konuşmasını kaydeder, sonrasında katılımcılara *dengeli ve eşit* konuşup konuşmadıklarını sorar. Kadınlardan 15'i eşit, biri de kendisinin fazla konuştuğunu söyler. Erkeklerden de 12 kişi eşit, 4 kişi de az konuştuğunu belirtir. Kayıtların analizi yapılır. Eşit konuştuğunu söyleyen kadınların sohbetteki payları %8 ve %38 arasında değişmektedir. Erkeklerden iki kişi %75 ve %67 arasında konuşmuştur ve bu iki kişi de az konuştuğunu söyleyen erkeklerdir. Kendisinin çok konuştuğunu düşünen kadın da sadece %35 oranında konuşmuştur (Crawford,

90 Ayrıca bu tür farklılıklar, kadın ve erkeklerin kişilik özelliklerinden, çeşitli durumlarda kadınlardan daha fazla sosyal ve duygusal yönelim beklenmesinden de kaynaklanabilmektedir (Carli, 1990: 943; Crawford, 1995: 14).

91 İş yeri, sınıf, televizyon tartışma programları gibi farklı toplumsal bağlamlarda ve cinsiyet yönünden karışık gruplarda yapılan çalışmalarda, erkeklerin kadınlardan daha çok konuştuğu görülebilmektedir (Wareing, 1999: 75; Coates, 2007: 64).

1995: 42- 43). Çalışma sonucu, iki önemli durumu gözler önüne sermektedir. Bunlardan birincisi, erkeklerin daha çok konuşmuş olması, ikincisi ve belki de daha önemlisi, her iki cinsiyetin de kadının konuşma oranını abartılı bir biçimde algılamasıdır.

Hangi cinsiyetin daha çok konuştuğu, tıpkı söz kesme eğiliminde olduğu gibi elbette konuşma grubu içindeki güç ve statü ilişkisiyle de bağlantılıdır. Aynı zamanda hangi amaçla, hangi ortamda, ne niyetle, hangi konuda konuşulduğu da sözün niceliğini belirleyen önemli değişkenlerdir. Tannen'in (1997) belirttiği üzere kadın için konuşmak; ilişkileri bir arada tutan, yakınlaştıran, paylaşımı destekleyen en etkili güçtür. Erkekler de mevki, spor, politika söz konusu olduğunda, etkileme gereği duydukları topluluklar içinde çok konuşurlar. Erkekler evde sessizdir, eşleri onların konuşmamalarından, paylaşmamalarından şikâyetçidir, çünkü evde kendilerini kanıtlayacakları bir durum, sözlü gösterilerle etkileyecekleri bir kimse yoktur (s. 68-69).

Cinsiyetler arası iletişimde, dilsel verilerin hem kullanımı hem de bunlara yüklenen değerler değişebildiği gibi bazı araştırmalar, konuşma üslubunun da kadın ve erkekler arasında farklı etkilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Carli (1990), kadın ve erkeklerin çeşitli konular üzerine tartışmalarını sağladığı iki farklı araştırmada, *çekingen* ve *iddiasız* konuşan kadınların, erkekleri fazla kadınları ise daha az; *iddialı* ve *özgüvenli* konuşan kadınların da, erkekleri az, kadınları ise daha fazla etkilediğini tespit etmiştir. Aynı zamanda, *çekingen* ve *tereddütlü* dil kullanan erkeklerin, erkek ve kadın konuşmacıları birbirine çok yakın değerlerde; aksine *iddialı* ve *özgüvenli* konuşan erkeklerin de kadınları daha fazla etkilediği görülmüştür (s. 946-948).

Yukarıda bazı özellikleri açıklanan dilsel davranışlar; çocukluktan itibaren toplumsallaşma aşamasında öğrenilir ve bu öğrenme sürecinde, çocuklukta kurulan cinsiyet grupları, bu gruplardaki oyunlar ve bunların oynanış biçimleri de önemli etkilere sahiptir. Janet Lever'in, 1976'da, okul çağındaki kız ve erkeklerin davranışlarına yönelik yaptığı araştırmaya göre cinsiyetlerine uygun davranışları ve dilsel formları, büyüklerden çok yaşıtlarından öğrenen ve bir alt-kültür oluşturan çocuklar, kendi cinsiyet gruplarında farklı iletişim usulleri de geliştirmektedirler. Kız çocukları konuşarak (1) gizlilik ve eşitliğe dayalı ilişkiler kurmayı

ve bunu sürdürmeyi, (2) karşı tarafı kabul edilebilir bir şekilde eleştirmeyi, (3) diğer kızların konuşmalarını doğru yorumlamayı öğrenmektedirler. Kız çocuklarının arkadaşlıkları, konuşma üzerinden ilerler ve gelişir; destek vermeyi ve karşı tarafa söz hakkı sunmayı önemserler. Çocukların davranışlarını gözlemleyerek yapılan bu tür araştırmalar, erkek çocukların da konuşma ile (1) güçlü kişinin kim olduğunu belirlemeyi, (2) bir çevre oluşturmayı ve onu korumayı, (3) bir topluluk önünde kendini ifade etmeyi öğrendiklerini göstermiştir. Erkeklerin konuşmalarında güç unsuru dikkat çekmektedir (Maltz ve Borker, 1997: 204- 207).

Ayrıca Tannen (1997), erkek çocuklarının oyun gruplarında bir hiyerarşi olduğunu ve genellikle diğer çocukları yöneten bir liderleri bulunduğunu belirtir. Kazananlar ve kaybedenler, erkek çocukların gruplarında önemli olduğu gibi kendi becerileriyle övündükleri ve hangi konuda kimin iyi olduğunu tartıştıkları görülür. Emir verici cümleler kullanırlar. Kız çocuklarının gruplarında ise esas olan arkadaşlık, yakınlık ve sevilmektir. Oyunların sırayla oynanması, grup içi eşitlik önemli olmakla birlikte emir verici cümleler kullanmazlar ve tercihlerini öneri olarak belirtirler (s. 30-31).

Toplumsal cinsiyet ve dil ilişkisine yönelik bu bölümde tartışılan konular, daha farklı ve güncel çalışmalarla desteklenerek geliştirilmeye müsaittir. Fakat yukarıdaki üç alt başlık altında ana hatlarıyla dile getirilen bilgi ve araştırmaların gösterdiği gibi cinsiyete dayalı dilsel farklılıklarda, biyolojik cinsiyetten ziyade toplumsal cinsiyet daha belirleyici bir güç konumundadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇEDE KELİMELERİN TOPLUMSAL CİNSİYETİ

Türkçede sözlüksel cinsiyet içeren *damat, gelin, kavalye, köçek* gibi kelimeler bulunmakla birlikte toplumsal cinsiyet tutumlarını, kadın ve erkeğe yönelik rol ve beklentileri yansıtan bir sözvarlığı da mevcuttur. Toplumsal yargılar ve yönlendirmeler, ahlaki ve geleneksel değerler; dildeki cinsiyetçiliği büyük ölçüde etkilemekte ve bu anlayışın izleri çeşitli dilsel biçimlerde görülmektedir.

Dilde *toplumsal cinsiyet*, dilbilgisel bir yapı kategorisi değildir, fakat çeşitli davranış biçimlerini, fiziksel özellikleri, meslek adlarını ifade eden bazı kelimeler; toplumun kadın ve erkeklere yakıştırdığı rol ve sorumluluklar bağlamında toplumsal cinsiyete sahiptir. Mesela *işveli, narin, kokoş, sekreter, dadı* kelimeleri; sözlüksel cinsiyet taşımaz, fakat -bu araştırmanın sonuçlarında da görüleceği üzere- söz konusu davranış biçimleri ya da meslekler, kadına yakıştırıldığı için bu sözlükbirimler, örtük bir biçimde toplumsal cinsiyet içerir. Aynı şekilde *general, kasap, toraman, karizmatik, bıçkın, hovarda* gibi sözlükbirimlerin tanımında erkeğe dair bir açıklama bulunmaz, fakat bu kelimeler de toplumsal önyargılar dolayısıyla erkek toplumsal cinsiyetine sahiptir.

Kitabın bu bölümünde, Türkçedeki 552 kelimenin toplumsal cinsiyeti araştırılmış ve sonuçlar tartışılmıştır. Araştırmanın amaç, yöntem ve verilerine geçmeden önce Türkçede kelimelerin cinsiyeti üzerine yapılan çeşitli çalışmalara da (Braun, 2000; Güden, 2006; Doğan, 2011; Kerimoğlu ve Doğan, 2015) değinmek gerekir.

Braun'un (2000) araştırmasında, nitel ve nicel araştırma yöntemleri kullanılmış; çeşitli gazeteler ve edebî eserlerin taranması, anket uygulaması ve mülakatlar yapılmasıyla Türkçedeki bazı isim ve sıfatların, aslında belirli cinsiyetler için kullanıldığı gösterilmiştir. Cinsiyet kategorisi bulunmayan dillerde kişilerin cinsiyeti nasıl

ifade edilir, sorusundan hareket eden Braun; Türkçede cinsiyetin dilsel ifade yollarını ve dilin semantik boyutunda nasıl varlık bulduğunu incelemiştir.

Braun'un araştırmasında katılımcılar, 1995-1997 yılları arasında, Ankara'da okuyan üniversite öğrencilerinden (78 kadın, 52 erkek) seçilmiştir. *Temizlikçi, memur, tezgâhtar, eş, köylü, öğretmen, yolcu, taksi şoförü* gibi cinsiyeti araştırılan 22 kelimenin bulunduğu bir liste öğrencilere verilmiş ve kelimelerin daha çok hangi cinsiyete yönelik hitap terimleri olduğu sorulmuştur. Aynı zamanda bir başka anketle, *kahveye git-, televizyon izle-* gibi fiillerin öznelerinden hareketle, kadına ve erkeğe uygun görülen davranış biçimleri araştırılmıştır. Bu çalışmayla, Türk toplumunun inanç ve düşüncesine, sosyo-kültürel faktörlere bağlı olarak cinsiyet önyargılarının bulunduğu, dolayısıyla Türkçenin *gizli cinsiyet* (covert gender) içeren ifadelere sahip olduğu ortaya konmuştur. *Polis* (%98), *işportacı* (%94), *kuyumcu* (%93), *taksi şoförü* (%82), *postacı* (%76), *köylü* (%72), *memur* (%69), *kişi* (%68), *birisi* (%68), *yolcu* (%66) kelimelerinin daha çok erkeklere; *temizlikçi* (%96), *sekreter (%94), tezgâhtar* (%65), *misafir* (%46) kelimelerinin de daha çok kadınlara yönelik yorumlandığı görülmüştür (Braun, 1997; Braun, 2000; Braun, 2001).

Braun'un araştırması; Türkçedeki gizli cinsiyeti tespitte ilk olması ve bilimsel verileri bakımından önem taşımakla birlikte, *Türkçede Kelimelerin Toplumsal Cinsiyeti* adlı projenin sonuçları, bazı yönlerden söz konusu çalışmadan ayrılmaktadır. Bu kitapta, Türkçe kelimelerdeki toplumsal cinsiyet; meslek adlarını, fiziksel görünümleri, çeşitli davranışları ifade eden 552 kelime çerçevesinde ve yaş, cinsiyet, yaşanılan bölge, eğitim seviyesi gibi değişkenler bağlamında ele alınmıştır.

Doğan'ın (2011) çalışmasında ise Türkçe Sözlük'teki (TDK, 2005) cinsiyet ifade eden kelimeler tespit edilmiştir, fakat bu tasnif tam olarak toplumsal cinsiyet odaklı değildir. Erillik ve dişillik belirtmesi yönünden sınıflandırılan 302 kelimenin bir kısmı *dayı, teyze, abla* gibi sözlüksel cinsiyet içeren kelimelerdir. Ayrıca Doğan'ın sınıflandırmasında *çember sakallı, sünnetli, sezaryenli* gibi cinsiyetlerin biyolojik yapısına bağlı nitelikleri ifade eden; *yemenili, duvaklı* gibi sadece kadın ya da erkeğin kullandığı kıyafetleri giyinmiş olmayı anlatan; *nonoş, yiğit, ahretlik, odalık* gibi

Türkçe Sözlük'teki tanımında -yan anlamlar da dâhil- varlığın biyolojik cinsiyeti açıklanan kelimeler de yer almaktadır.[92]

Güden (2006), Türkçedeki cinsiyetçiliğin ölçüsü ve niteliği üzerine yürüttüğü çalışmasında, Cumhuriyet ve Vakit gazetesindeki köşe yazılarını, cinsiyetçi ifadeler yönünden incelemiş; Türkçedeki cinsiyetçi ifadelerin, kadını ikincilleştirdiği ve ötekileştirdiği sonucuna varmıştır. *Kadın, erkek, bacı, er, kız, oğlan* gibi kelimelere yüklenen olumlu ve olumsuz anlamlar değerlendirilmiş; *başbakan, doktor, sekreter, hemşire* gibi meslek adlarının kullanımındaki cinsiyet ayrımı yorumlanmıştır.

Kerimoğlu ve Doğan (2015), Türkçe kelimelerdeki cinsiyet çağrışımlarını araştırmış, 58'i kız 42'si erkek üniversite öğrencisine bir anket uygulamıştır. Ankette giyim, müzik aletleri, zaman, bitkiler, meslekler, mimari yapılar, spor dalları, hayvanlar, organlar, edebî türler, ülkeler, renkler, iller, elementler, hastalıklar gibi çeşitli alanlara ait 317 kelimenin; *eril, dişil* ve *nötr* seçeneklerinden hangisini çağrıştırdığı sorulmuştur. Araştırma sonucunda, 317 kelimeden 128'inin eril, 86'sının dişil ve 99'unun nötr olarak işaretlendiği tespit edilmiştir. Bazı kelimelerin, önemli bir oranda eril *-gömlek* (%88), *davul* (%92), *fırtına* (%79), *kurt* (%88), *dağ* (%78), *makale* (%69), *kamyon* (%97), *çekiç* (%89), *Hakkâri* (%73) *vb.*- ya da dişil *-etek* (%98), *ilkbahar* (%87), *çiçek* (%96), *yağmur* (%84), *kelebek* (%92), *saç* (%85), *altın* (%80), *su* (%79), *İzmir* (%69) vb.- olduğu görülmüştür.[93]

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Türkçede Kelimelerin Toplumsal Cinsiyeti adlı araştırmanın konusu, Türkçede toplumsal cinsiyet içeren isim ve sıfatların belirlenmesidir. Bu çalışmada, çeşitli meslekleri, iş ve uzmanlık alanlarını; davranışsal, karakteristik, zihinsel-bilişsel nitelikleri; fiziksel özellikleri ya da fiziksel görünümle ifadesini bulan tavır biçimlerini anlatan 552 kelimenin toplumsal cinsiyet değerini ve

92 Bu kitapta toplumsal cinsiyeti değerlendirilen 552 kelime ile Doğan'ı nıflandırmasındaki kelimelerin sadece 33'ü ortaktır.

93 Söz konusu çalışma, Türkçede kelimelerin çağrışıma dayalı bir cinsiyet içerdiğini göstermesi açısından önemli olmakla birlikte kelimelerin toplumsal cinsiyetini belirlemeye yönelik değildir. Kerimoğlu ve Doğan'ın (2015) değerlendirdiği kelimeler ile bu bölümde incelenen kelimelerin sadece 23'ü ortaktır.

bu değerlerin *cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, yaşanılan bölge, meslek* değişkenlerine göre farklılıklarını tespit etmek amaçlanmıştır.

Araştırma Ölçeği

Toplumsal cinsiyeti araştırılan kelimeler belirlenirken Türkçe Sözlük (TDK, 2011) taranmış, bu sözlükteki madde başları ve anlam açıklamaları esas alınmıştır. Sözlükbirimlerin tümünde toplumsal cinsiyet bulunmayacağı açıktır. Çünkü kültürel, sosyolojik ve sosyo-psikolojik süreçlerle oluşan toplumsal cinsiyetin, bir dilin sözvarlığındaki *bardak, ağaç, mum, yalnızlık* gibi her bir kavramı etkileyeceği iddia edilemez. Ayrıca fiiller de araştırma ölçeğinde yer almamıştır. Çünkü *doğur-, emzir-, âdet ol-* gibi -biyolojik sebeplerle- özneleri sadece kadın olabilen ya da *araba sür-, ağla-, savaş-* gibi öznelerine toplumsal cinsiyet algısı yüklenebilen fiillerin, kendileri değil; olası özneleri cinsiyet içerme niteliğine sahiptir. Fiillerin olası öznelerinden hareketle Türkçede toplumsal cinsiyet üzerine başka bir araştırma yapmak mümkündür; fakat bu çalışma, kelimelerin bizzat kendisindeki cinsiyeti belirlemekle sınırlandırılmıştır. İsim türündeki kelimelerin seçiminde ise aşağıdaki ölçütler göz önünde bulundurulmuştur:

1. TS'deki (TDK, 2011) anlam açıklamalarında, biyolojik cinsiyetten söz edilen *cadaloz, çengi, hala, metres, mert, servi boylu, sürtük* gibi kelimeler,

2. *Adamlık, anaç, babacan* gibi biyolojik cinsiyeti ifade eden kelimelerden türetilen isimler ya da *dağ adamı, babayiğit* gibi bu kelimelerle kurulmuş birleşikler,

3. *Sakallı, sezaryenli* gibi cinsiyetlerin biyolojik yapısına bağlı nitelikleri ve *takkeli, peçeli, duvaklı* gibi sadece kadın ya da erkeğin kullandığı kıyafetleri giyinmiş olmayı ifade eden kelimeler,

4. *Arif, aziz* gibi Türkiye İstatistik Kurumu (2012a, 2012b) verilerine göre -kullanılma sıklığı açısından- 1950'den beri ilk 100'de yer alan özel kız ya da erkek adı da olan isimler,[94]

5. *Kalburcu, sepetçi, trampetçi* gibi fazla yaygın olmayan meslek adları,

94 Bu tür kelimelerin, özel isme bağlı bir cinsiyet çağrışımı yapacağı düşünülmüştür.

6. Biçimbirimlerinin herhangi bir ögesi erillik ifade eden ve Türkçede kadın için ayrı adlandırması olmayan *asilzade, antrenör, boksör* gibi kelimeler, hedef listede *yer almamış*tır.

7. Belirli meslek alanlarında -*müdür* gibi- kademeyi ifade eden kelimelere yer verilmiş, fakat yönetim kademesindeki alt bölümleri gösteren -*tapu müdürü* gibi- sözler liste dışı bırakılmıştır. Ayrıca askerî rütbeleri gösteren kelimelerin tümü değil; toplumsal cinsiyeti temsil etmesi açısından -*başçavuş, general* gibi- bazıları seçilmiştir.

8. Biçimsel karşıtlık içeren kelime çiftlerinden -ölçekte ve verilerde kalabalığı önlemek amacıyla- sadece birine yer verilmiştir. Örneğin *becerikli* listede yer alırken *beceriksiz* -eğer aldığı ekle farklı bir anlam kazanmamışsa- ayrıca araştırılmamıştır.

9. Aralarında yakın anlamlılık ilişkisi olan *cesur, cesaretli, yürekli*; *çenesi düşük, çenebaz, çençen* veya *taş kalpli, katı kalpli* gibi sözlükbirimlerin tümü alınmayıp içlerinden biri -davranış biçimlerine dair toplumsal cinsiyeti temsil etmesi açısından- hedef listede bulundurulmuştur.

Hedef listeye alınan kelimelerin güvenilirlik ve veri kapasitesi açısından test edilmesi amacıyla bir ön çalışma gerçekleştirilmiştir. Çünkü nicel araştırmalarda başarı sağlayan koşullardan biri *kararlılık güvenilirliği*dir ve ölçüm aracının güvenilirliği, aynı insan grubuna tekrar uygulandığında aynı sonuçlara ulaşmakla ölçülmektedir (Neuman, 2007: 277; Arıkan, 2011: 97; Balcı, 2004: 100). Bu araştırmanın pilot aşamasında, 10 kişiye anketler, 15 gün aralıkla tekrar doldurtulmuş ve her iki uygulamada da birbirine çok yakın sonuçlar elde edilmiştir.

Toplumsal cinsiyet içerdiği varsayılan hedef kelimeler; (1) meslekleri, iş ve uzmanlık alanlarını (244 kelime), (2) davranışsal, karakteristik-zihinsel-bilişsel nitelikleri (242 kelime) ve (3) fiziksel özellikleri ya da fiziksel görünümle ifadesini bulan tavır biçimlerini (82 kelime) belirtenler olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır.

Toplamda listede 568 kelime yer alsa da bunların 16'sı *güvenlik ögesi*dir. Anketleri değerlendiren katılımcıların, hedef kelimeleri okuyup anlayarak mı yoksa rastgele mi doldurduklarını test etmek amacıyla *güvenlik ögeleri* (safe item) olarak düşünülen ve sözlük tanımında biyolojik cinsiyet içeren kelimelere listede yer verilmiştir. Örneğin *kral* kelimesinin erkek cinsiyeti için kullanıldığı çok açıktır. Katılımcının bu kelimeyi *erkek* olarak işaretlememesi

durumunda, katılımcının doldurduğu anketin güvenilirliği azalacaktır. Bu tür özensiz ve rastgele doldurulmuş anketleri tespit etmek amacıyla güvenlik ögeleri kullanılmıştır.

Yanıtların tutarlılığını test edebilmek amacıyla sözlüksel cinsiyet içeren *aktör, aktris, imam, konsomatris, kral, fingirdek, kahpe, kılıbık, şuh, delikanlı, kara yağız, sakallı* kelimeleri listeye dâhil edildiği gibi *cesur, kalender, cazibeli* ve *eli yüzü düzgün* kelimelerine de listenin farklı yerlerinde iki kez yer verilmiş; bu kelimeler güvenlik ögesi olarak düşünülmüştür.

Yöntem

Türkçede Kelimelerin Toplumsal Cinsiyeti adlı projede, hedef listeyi oluşturan -güvenlik ögeleri dışında- 552 kelimenin toplumsal cinsiyete hangi derecede sahip olduğu ve kelimelerdeki toplumsal cinsiyetin çeşitli değişkenlere göre ne ölçüde farklılaştığı araştırılmıştır. Çalışmada (1) tarama araştırması ve (2) içerik analizi olmak üzere iki teknik uygulanmıştır.[95] Kitabın bu bölümünde, 2014-2016 yılları arasında gerçekleştirilen tarama araştırmasında elde edilen veriler sunulacak ve tartışılacaktır.

Tarama araştırması

Birçok değişkeni ölçen, birden fazla hipotezi test eden, değişkenler arasındaki ilintiyi, istatistik yoluyla değerlendiren tekniğe tarama araştırması denmektedir (Neuman, 2007: 400). *Tarama araştırmasıyla,* hedef kelimelerin toplumsal cinsiyeti var mıdır, kelimelerdeki toplumsal cinsiyet hangi değişkenlere bağlı olarak ne ölçüde değişmektedir, soruları yanıtlanmıştır.

Tarama araştırmasında kullanılmak üzere (1) *kişisel bilgiler* ve (2) *Türkçede kelimelerin toplumsal cinsiyeti* olmak üzere iki bölümden oluşan bir anket hazırlanmıştır. *Kişisel bilgiler ölçeğ*inde yaş, cinsiyet, eğitim durumu, yaşanılan bölge, sahip olunan meslek, aylık gelir, kitap okuma sıklığı gibi bilgileri derlemeye yönelik 10 soru bulunmaktadır.

Türkçede kelimelerin toplumsal cinsiyeti ölçeği hedef listeyi oluşturan kelimelerden ve bunların puanlanmasından oluşmaktadır. *Aşağıdaki kelimelerin hangi cinsiyeti ifade ettiğini düşünüyorsunuz, kelime size hangi cinsiyeti çağrıştırıyor,* başlıklı sütun

95 Araştırmanın içerik analizi sonuçlarını görmek için Çolak'ın (2018) *Türk Edebiyatında Kelimelerin Toplumsal Cinsiyeti* adlı makalesine bakılabilir.

altında hedef kelimeler sıralanmış ve her bir kelime -daha hassas ölçümler sağlanması amacıyla- *sadece kadın* (1) ile *sadece erkek* (5) arasında sıralanan 5'li Likert ölçeği ile derecelendirilmiştir.[96] Katılımcılar, kendilerince uygun gördükleri seçeneği X işareti ile belirtmişlerdir.

Evren ve Örneklem

Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan kadın ve erkekler, tarama araştırmasının evrenini oluşturmaktadır. Örneklem çapının belirlenebilmesi için %3 hata payı ve %95 güven düzeyi dikkate alınmış hesaplanan gerekli *örneklem çapı* 1067 olarak belirlenmiştir.

Araştırmada kadın ve erkek katılımcıların, birbirine yakın sayıda yer almasına ve her bir cinsiyet grubunda -öğrenim durumu, yaş ve yaşanılan bölge değişkenlerine göre- alt grupların bulunmasına dikkat edilmiştir. Bu ilkelere bağlı olarak tarama araştırmasında 18-74 yaş aralığında ve farklı cinsiyet, meslek, eğitim düzeyinde 1067 kişi, katılımcı olarak yer almıştır. Katılımcıların, 591'i kadın; 476'sı erkektir. Kadın katılımcılar sayıca fazla olmakla birlikte bu fark verileri etkileyecek oranda değildir.

Şekil 1'de görüldüğü üzere bu araştırmada farklı yaş gruplarından katılımcılar yer almıştır. 60-74 yaş aralığında katılımcı sayısının az olması dikkat çekse de bu durum, Türkiye nüfusunun yaş gruplarına göre dağılımı ile uyum göstermektedir. Ayrıca tüm yaş gruplarının yaş ortalamasının 35,1 olması da tarama araştırmalarında hedeflenen ortalama açısından büyük önem taşımaktadır.

Şekil 1. Ankete katılanların yaş grupları bakımından dağılımları

96 Ölçekteki yanıt seçenekleri ve puan değerleri şu şekildedir: sadece kadın (1), daha çok kadın (2), her ikisi de (3), daha çok erkek (4), sadece erkek (5).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (2012c) *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları* esas alınarak bölgelere göre nüfus dağılımı, yaklaşık olarak hesaplanmış; anketlerden 320'sinin Marmara; 170'inin İç Anadolu; 106'sının Karadeniz; 138'sinin Akdeniz; 138'inin Ege; 90'ının Doğu Anadolu ve 106'sının Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde uygulanması, eşit dağılım sağlamak için uygun görülmüştür. Ayrıca katılımcının söz konusu bölgede en az 10 yıldır yaşıyor olmasına dikkat edilmiştir. Bu doğrultuda, her bölgeyi temsilen ve bölgedeki çeşitliliği yansıtması açısından birbirine komşu olmayan iller seçilmiştir.[97] Tablo 2'de anket uygulanan iller, katılımcıların bu illere dağılımı ve cinsiyeti belirtilmektedir.

Tablo 2. İllere ve cinsiyetlere göre katılımcı sayısı

İl	Cinsiyet		Toplam	Yüzde (%)
	Kadın	Erkek		
Edirne	9	8	17	1,59
Adana	35	35	70	6,56
Kayseri	13	23	36	3,37
Erzurum	21	17	38	3,56
Gaziantep	26	30	56	5,25
İzmir	61	49	110	10,31
Samsun	37	14	51	4,78
İstanbul	141	108	249	23,34
Ankara	84	50	134	12,56
Antalya	33	34	67	6,28
Bursa	36	18	54	5,06
Van	33	19	52	4,87
Diyarbakır	30	20	50	4,69
Denizli	9	19	28	2,62
Trabzon	15	16	31	2,91
Zonguldak	8	16	24	2,25
Toplam	**591**	**476**	**1067**	**100%**

Verilerin İşlenmesi

Her bir ankete sayı verilmiş, 1067 anketin verileri puanlanarak SPSS programına kaydedilmiştir. Kelimelere verilen puanlar

97 7 bölgede uygulanan anket sayısı 1067'nin üzerindedir, fakat güvenlik ögelerinin kontrolü sonucunda, rastgele doldurulduğu anlaşılan ya da yarım bırakılan anketler değerlendirme dışında bırakılmıştır.

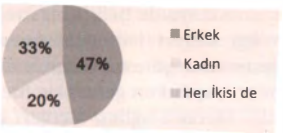
sayısal değil sıralama ölçme düzeyinde olduğundan yapılan analizlerde parametrik olmayan istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. İki grubu kıyaslarken (örn. cinsiyet) *Mann Whitney Testi*, ikiden fazla grubu kıyaslarken ise (örn. yaş grupları) *Kruskal Wallis Testi* uygulanmıştır. Her iki test türü için de sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda kullanılan en yaygın anlamlılık düzeyi olan %5 alınarak gruplar arası farklılık olup olmadığı belirlenmiştir.

Likert ölçekli anket çalışmalarında 1'den 5'e kadar değerler verildiğinde, 1 *olumsuz* (ya da belirli bir özelliği) 5 ise *olumlu* (ya da karşıt özelliği) değeri ifade eder. Arasında kalan değerler ise yakınlık derecesine göre tanımlanır. Bu tarz anket çalışmalarının yorumları yapılırken genellikle medyan ve ortalama değerleri kullanılır. Merkezi eğilim ölçüleri yorumlanırken de *kararsız aralığı* belirlemek, analiz yaparken sonuçların tutarlı olmasını sağlamaktadır. Yapılan birçok çalışmada *kararsız aralığı* araştırmacının belirlediği değerlere göre hesaplanmaktadır. Bu araştırmada, kelimelerdeki toplumsal cinsiyet farkı -değişken grupları arasında- karşılaştırılır ve yorumlanırken farklılıkları daha net görebilmek için ortalama istatistiği tercih edilmiş; 0-2,49 aralığı *kadın*; 3,5-5 aralığı *erkek* olarak değerlendirilmiş, 2,5-3,49 aralığı ise *belirsiz*, yani *cinsiyet ayrımı yoktur* şeklinde yorumlanmıştır.

Likert tipi ölçeklerde, merkezi eğilim ölçüsü olarak *medyan istatistiği* kullanımının daha uygun olduğu ve ortalama istatistiğine göre daha sağlam sonuçlar verdiği de bir gerçektir (Boone ve Boone, 2012). Bu yüzden hedef kelimelerin -değişkenlerden bağımsız- değerlendirilmesinde medyan istatistiğine göre cinsiyet ayrımı yapılmıştır. Örneğin bu araştırmada bulunan *nazik* kelimesinin ortalama değeri 2,42 çıkmasına rağmen en çok tekrar eden değeri 3 olmuştur. Yani 1067 kişinin çoğunluğu, cinsiyet bazında bu kelimenin her iki cinsiyet için de uygun olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde *hâkim* kelimesinin ortalaması 3,61 olarak çıkmıştır. Ancak medyan istatistiği 3 olduğundan *hâkim* kelimesi her iki cinsiyet değerinde kabul edilmiştir. Dolayısıyla çoğunluğun verdiği yanıt, kelimeyi değerlendirme açısından daha doğru olacağından, genel değerlendirmede, ortalama yerine medyan istatistiğine göre cinsiyet ayrımı yapılmıştır.

Türkçede Toplumsal Cinsiyet İçeren Kelimeler

Şekil 2'de görüldüğü gibi toplam 552 kelimenin 261'i (%47) erkek; 107'si (%20) kadına yönelik bir toplumsal cinsiyete sahiptir. Kelimelerin 184'ünde (%33) toplumsal cinsiyet tespit edilememiştir. Bu sonuca göre "Türkçede toplumsal cinsiyet var mıdır?" sorusunun, toplamda 368 kelimede, anlamlı bir biçimde yanıt bulduğu söylenebilir.

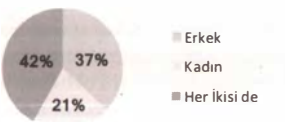

Şekil 2. Toplumsal cinsiyete sahip kelimelerin dağılımı

Üç ayrı kategoride değerlendirilen 552 kelimeden 368'inin toplumsal cinsiyete sahip olması, sayısal açıdan dikkate değer bir veri olmakla birlikte, hangi kategorideki ve içerikteki kelimelerin toplumsal cinsiyet içerdiği daha fazla önem arz etmektedir.

Davranış ve Tutumlar, Zihinsel-Bilişsel Nitelikler

Şekil 3'te görüldüğü üzere bu kategorideki 235 kelimenin 49'u (%21) kadın; 88'i (%37) erkek olarak düşünülmüş; 98 kelimede (%42) ise toplumsal cinsiyet görülmemiştir. %16'lık bir farkla listedeki kelimelerin erkek olarak algılandığı görülse de bu konuda sayısal değerlerden ziyade içerik daha fazla önem taşımaktadır.

Şekil 3. Davranışsal, zihinsel-bilişsel nitelikler kategorisinde kelimelerin cinsiyet dağılımı

Tablo 3'te hangi kelimelere *daha çok kadın*; Tablo 4'te ise *daha çok erkek* cinsiyeti atfedildiği ve bunların ortalama değerleri yer almaktadır.

Tablo 3. Davranışsal-zihinsel nitelikler kategorisinde toplumsal cinsiyeti *kadın* kelimeler

Kelimeler	Ortalama	Kelimeler	Ortalama	Kelimeler	Ortalama
alıngan	2,17	dul	2,13	kırılgan	2,19
ara bozucu	2,29	duygusal	2,14	laf ebesi	2,47
baş tacı	1,92	edepli	2,30	maharetli	1,82
becerikli	2,33	eli çabuk	2,35	melek	1,73
burnu havada	2,33	eli maşalı	1,90	nazlı	1,57
çaçaron	2,33	evcimen	2,53	oynak	1,88
cazgır	1,66	evhamlı	2,11	pimpirikli	2,41
çenesi düşük	1,99	fedakâr	2,34	şirin	2,00
cilveli	1,36	fettan	2,00	şirret	1,85
çirkef	1,96	hamarat	1,58	sivri dilli	2,12
civelek	2,02	hassas	2,08	şen şakrak	2,30
çöpçatan	2,21	hüzünlü	2,37	sulu göz	1,80
dedikoducu	1,91	iffetli	1,63	tatlı dilli	2,32
dilbaz	2,31	işveli	1,60	titiz	2,18
dili uzun	2,07	kalbi kırık	2,33	ürkek	2,49
dırdırcı	1,61	kaprisli	1,98	vırvırcı	1,95
yaygaracı	2,34				

Kadın toplumsal cinsiyetine sahip *baş tacı, dilbaz, edepli, evcimen, fedakâr, iffetli, melek, şirin, tatlı dilli* kelimeleri, olumlu davranış biçimlerini ifade etmekle birlikte -geleneksel cinsiyet rolleriyle uyumlu bir biçimde- kadına atfedilen "ahlak, namus, sevimlilik ve uyumluluk" kavramlarını yansıtmaktadır. Aynı şekilde *becerikli, eli çabuk, hamarat, maharetli, titiz* kelimelerinde görüldüğü gibi kadının, "ev ve el işleri" konusundaki toplumsal rolü, katılımcıların kelimelere yüklediği cinsiyet değerinde de karşılığını bulmuştur. Bora'nın (2014) vurguladığı gibi Türk toplumunda *kadınlık* kavramı; toplumsal sınıf, eğitim durumu, yaş, meslek, kişinin bireysel nitelikleri ve gerçeklikleri gibi değişkenlerden bağımsız olarak esasen "ev" üzerinden tanımlanır ve yeniden üretilir. Kadının ev ve ev işleriyle kurulan ilişkisi ve bu duruma yüklenen değer -kadının ait olduğu sınıfa, statüye, kuşağa ve eğitim düzeyine göre değişmekle birlikte- merkezi bir önem taşır (s. 21).

Tablo 4. Davranışsal-zihinsel nitelikler kategorisinde toplumsal cinsiyeti *erkek* kelimeler

Kelimeler	Ort.	Kelimeler	Ort.	Kelimeler	Ort.	Kelimeler	Ort.
afacan	4,02	çapkın	4,39	hödük	4,38	piç	4,26
ağzı bozuk	3,59	cengâver	4,36	hovarda	4,37	pısırık	3,80
akşamcı	4,36	çok eşli	4,18	ipsiz	4,34	psikopat	4,02
âlemci	4,43	dalavereci	3,89	it kopuk	4,51	rüşvetçi	4,01
âlim	3,83	dalkavuk	4,06	kaba saba	4,27	sahtekâr	3,81
alkolik	4,15	dallama	4,29	kabadayı	4,69	şampiyon	3,70
anarşist	3,68	dangalak	4,00	kahraman	4,16	sapık	4,41
asabi	3,58	delifişek	4,21	kalender	3,59	şarapçı	4,42
aslan yürekli	4,24	devrimci	3,68	kalleş	3,80	sarhoş	4,27
avanak	3,79	dikizci	4,42	katil	3,84	sersem	3,73
avare	3,86	diktatör	4,08	kavat	4,57	serseri	4,31
ayı	4,57	dümenci	3,83	kazma	4,56	sünepe	3,73
aylak	4,15	esrarkeş	4,16	keriz	3,94	taş kalpli	3,69
ayyaş	4,48	fırıldak	3,57	kıro	4,68	transseksüel	3,71
başıboş	3,85	gaddar	3,96	kodaman	4,38	uçkuruna düşkün	4,54
beleşçi	3,74	gece kuşu	3,74	küfürbaz	4,07	ülkücü	4,02
berduş	4,38	gözü dışarıda	3,90	kumarbaz	4,34	üstat	4,05
beş parasız	3,97	gözü kara	3,93	maganda	4,62	yağcı	3,54
bıçkın	4,29	hanzo	4,58	mangal yürekli	4,14	yobaz	3,81
budala	3,61	haylaz	4,01	muhallebi çocuğu	4,38	zalim	3,95
çakal	4,07	hergele	4,44	odun	4,57	zibidi	4,47
cesur	3,77	hırbo	4,57	palavracı	3,67	züppe	4,52

Tablo 4'teki *akşamcı, âlemci, alkolik, ayyaş, berduş, esrarkeş, gece kuşu, kumarbaz, şarapçı, sarhoş* "ev dışındaki eğlence ve zevklere düşkünlüğü, kumar ve içki gibi bağımlılıkları"; *çapkın, çok eşli, dikizci, gözü dışarıda, hovarda, sapık, transseksüel, uçkuruna düşkün* -özellikle cinsel ilişkilerde- "sorumsuzluk, sadakatsizlik veya sapkınlığı"; *çakal, dalavereci, dalkavuk, dümenci, fırıldak, kalleş, kavat, palavracı, piç, rüşvetçi, sahtekâr, yağcı* insan ilişkilerindeki "yalancılık, çıkarcılık, tutarsızlık ve ihaneti"; *ağzı bozuk, asabi, ayı,*

hanzo, hergele, hırbo, hödük, kaba saba, kabadayı, kazma, kıro, küfürbaz, maganda, odun, yobaz "kabalık, görgüsüzlük ve anlayışsızlığı"; *diktatör, gaddar, katil, psikopat, taş kalpli, zalim* "acımasızlık, zalimlik ve hukuksuzluğu" ifade etmektedir ve bu kelimeler, erkek toplumsal cinsiyetinde tespit edilmiştir. Benzer şekilde "kurallara aykırılık ve yaramazlık" içeren *afacan, anarşist, haylaz;* "sorumsuzluk, işe yaramazlık ve yersizlik" ifade eden *avare, aylak, başıboş, beleşçi, beş parasız, ipsiz, it kopuk, serseri, zibidi, züppe* kelimeleri de erkek toplumsal cinsiyetine sahiptir.

Olumsuz içerik ifade eden yukarıdaki kelimelerin, kadına atfedilen "ahlak, namus, sevimlilik ve uyumluluk" kavramlarıyla tezat içermesi; toplumsal cinsiyet rollerindeki çifte standardı da göstermektedir. Erkeğin ahlaki kurallar ve davranışlar konusunda, kadına oranla, toplumda daha az yargılanması ve denetlenmesi; şiddet, kabalık ya da çapkınlığının daha fazla hoş görülmesi; hedef kelimelerin cinsiyete yönelik algısında yansımasını bulmuştur.

Bu kategorideki her iki tabloya dair ayrıca şu sonuçlar da dikkat çekmektedir: *Aslan yürekli, bıçkın, cengâver, cesur, delifişek, devrimci, gözü kara, kahraman, kalender, kodaman, mangal yürekli, ülkücü* gibi "cesaret, güç ve idealizm" içeren kelimeler erkek toplumsal cinsiyetine sahipken; *alıngan, duygusal, evhamlı, hassas, hüzünlü, kalbi kırık, kırılgan, nazlı, pimpirikli, sulu göz, ürkek* gibi "duygusallık, kırılganlık ve güçsüzlük" içeren kelimeler de kadın toplumsal cinsiyetindedir. Bu sonuç, cinsiyet rolleri ile uyum göstermektedir; küçük yaşlardan itibaren kız çocukları, kavgadan, dövüşten uzak durmaları, uysallık ve sakinlik göstermeleri yönünde telkin edilirken erkek çocukları fiziksel güçlerini göstermeleri, ezilmemeleri, kendilerini kanıtlamaları yönünde cesaretlendirilir. Erkek toplumsal cinsiyetindeki *muhallebi çocuğu, pısırık, sünepe* kelimeleri "güçsüzlük ve korkaklık" içerse de bu durumun arkasında -erkekten güç ve cesaret beklenmesine bağlı olarak- aksine davranan erkeği olumsuzlama ve aşağılama anlayışı da söz konusu olabilir.

Erkek kelimelerde olumsuz davranış biçimleri "kabalık, sorumsuzluk, acımasızlık, bencillik, ihanet" odaklı iken kadın kelimelerde bu olumsuzluk; *ara bozucu, burnu havada, cazgır, çaçaron, çenesi düşük, çirkef, dedikoducu, dili uzun, dırdırcı, eli maşalı, fettan, kaprisli, laf ebesi, sivri dilli, şirret, vırvırcı, yaygaracı*

kelimelerinde dikkat çektiği üzere özellikle "sözel yeteneklerle huzursuzluk ve anlaşmazlık çıkarmaya, gereğinden fazla konuşmaya, huysuzluk, kibir ve uyumsuzluğa" yönelik davranış biçimlerini kapsamakta; dolayısıyla -hanımlık, olgunluk ve ağırbaşlılık gibi tutumlarda- toplumsal cinsiyet rollerine aykırı davranan kadının, olumsuz içerikteki etiketlerini yansıtmaktadır.

Yine erkek toplumsal cinsiyetine sahip kelimelerde görülen "kabalık, acımasızlık ve anlayışsızlık" temasının aksine kadına atfedilen kelimelerde -*cilveli, civelek, işveli, oynak, şen şakrak* örneklerinde olduğu gibi- "hoşa gitme, canlı ve neşeli olma" içeriği dikkat çekmektedir. Ayrıca *çöpçatan* ve *dul* kelimelerinin de kadını çağrıştırması; evliliğe giden yolda ve evlilik sonrasında kadın vurgusu içermesi açısından toplumsal cinsiyet rolleriyle uyum göstermektedir.

"Zihinsel zayıflık ve saflık" içeren *avanak, budala, dallama, dangalak, keriz, sersem* ile "yetkinlik ve başarı" içeren *âlim, şampiyon, üstat* gibi erkek toplumsal cinsiyetine sahip iki kelime grubu kendi içinde tutarsızlık sergiliyor gibi görünse de bu durumu; "zekâ ve başarı" konusunda toplumun erkeklere yönelik beklentileri, takdir ya da tekdir bağlamında yargılayıp etiketlemesi ile açıklamak mümkündür.

Fiziksel Özellikler ve Fiziksel Görünümle İfadesini Bulan Tavır Biçimleri

Şekil 4. Fiziksel görünüm ve özellikler kategorisindeki kelimelerin cinsiyet dağılımı

Şekil 4'te fiziksel görünüm ve özellikleri ifade eden 78 kelimeden 39'unun (%50) daha çok kadın; 20'sinin (%26) ise daha çok erkek cinsiyetine uygun görüldüğü anlaşılmaktadır. 19 kelimede (%24) ise kelimelerde toplumsal cinsiyet tespit edilememiştir.

Tablo 5. Fiziksel görünüm ve özellikler kategorisinde toplumsal cinsiyeti *kadın* kelimeler

Kelimeler	Ort.	Kelimeler	Ort.	Kelimeler	Ort.
albenili	1,88	dünya güzeli	1,36	maviş	2,03
alımlı	1,62	etine dolgun	1,94	minyon	1,94
asortik	1,93	güzel	1,93	narin	1,50
badem gözlü	2,31	ince yapılı	1,92	pembe yanaklı	1,78
bakımlı	2,21	kalem kaşlı	1,76	perçemli	1,70
balık etli	1,60	kıpır kıpır	2,18	seksi	1,87
bilezikli	1,38	kırıtkan	1,69	sırma saçlı	1,97
büyüleyici	1,95	kıvrak	1,83	sosyetik	1,95
cazibeli	1,54	kokoş	1,39	suna boylu	2,06
ceylan bakışlı	1,52	körpe	2,17	sürmeli	1,74
cicili bicili	1,45	küpeli	2,08	süslü	1,59
çıtı pıtı	1,44	makyajlı	1,30	tokalı	1,47
çıtkırıldım	1,51	manikürlü	1,44	zarif	1,76

Tablo 5'teki daha çok kadına atfedilen *albenili, alımlı, bakımlı, büyüleyici, cazibeli, dünya güzeli, güzel, seksi* kelimeleri "güzellik ve çekicilik"; *çıtı pıtı, çıtkırıldım, ince yapılı, körpe, minyon, narin, zarif* kelimeleri "incelik ve kırılganlık"; *asortik, bilezikli, sosyetik, cicili biçili, kıpır kıpır, kırıtkan, kıvrak, makyajlı, manikürlü, kokoş, küpeli, sürmeli, süslü, tokalı* kelimeleri de "süslü, bakımlı ve hoşa gider" olmayı ifade etmekte; dolayısıyla bu veriler, toplumsal cinsiyetin fiziksel görünüme dair algısını ve yargısını yansıtmaktadır.

Yine kadın toplumsal cinsiyetine sahip *badem gözlü, balık etli, ceylan bakışlı, etine dolgun, kalem kaşlı, maviş, sırma saçlı, pembe yanaklı, perçemli, suna boylu* kelimeleri; "güzellik" içermekle birlikte çeşitli metaforlarla kadının gözü, eti, kaşı, saçı, boyu, yanağı gibi bedensel unsurlarının vurgulandığı ifadelerdir.

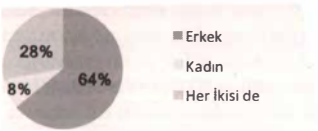
Kadına yönelik fiziksel görünüm vurgusu "güzellik, çekicilik, zarafet" içerirken; Tablo 6'da görüldüğü gibi erkek toplumsal cinsiyetine sahip *at hırsızı, dazlak, göbekli, kel, kepçe kulak, kıllı* kelimeleri de "bakımsızlık ve fiziksel kusur" içeriğine sahiptir. Sadece *fiyakalı* ve *karizmatik* kelimeleri, erkeğin "fiziksel çekiciliğine" yöneliktir. *Boylu boslu, çevik, cüsseli, demirbilek, güçlü kuvvetli, gürbüz, haşmetli, heybetli, iri yarı, kerli ferli, şahin bakışlı, toraman* gibi kelimeler de "güç, kuvvet, dayanıklılık" özelliklerinin, erkeklere daha uygun görüldüğü düşüncesini pekiştirmektedir.

Tablo 6. Fiziksel görünüm ve özellikler kategorisinde toplumsal cinsiyeti *erkek* kelimeler

Kelimeler	Ort.	Kelimeler	Ort.
at hırsızı	4,46	haşmetli	4,06
boylu boslu	3,71	heybetli	4,28
çevik	4,08	iri yarı	4,17
cüsseli	4,40	karizmatik	4,47
dazlak	4,58	kel	4,69
demir bilek	4,63	kepçe kulak	3,76
fiyakalı	4,10	kerli ferli	4,26
göbekli	3,95	küllı	4,43
güçlü kuvvetli	4,39	şahin bakışlı	4,34
gürbüz	3,98	toraman	4,19

Meslekler, İş ve Uzmanlık Alanları

Şekil 5'te meslekleri, çeşitli uzmanlıkları ifade eden kelimelerin büyük oranda erkek toplumsal cinsiyetinde değerlendirildiği dikkat çekmektedir. Bu kategorideki 239 kelimeden 153'ü (%64) erkek, 19'u (%8) kadın ve 67'si (%28) her iki cinsiyete uygun görülmüştür. Bu durumda toplumsal cinsiyetin en fazla meslekler kategorisinde farklılaştığı söylenebilir.

Şekil 5. Meslekler ve uzmanlık alanları kategorisindeki kelimelerin cinsiyet dağılımı

Tablo 7'deki toplumsal cinsiyeti kadın kelimelerden *bulaşıkçı, çamaşırcı, çeyizci, dadı, gündelikçi, masajcı, nakışçı, örgücü, oyacı, temizlikçi* "ev ve el işleri"; *assolist* ve *fotomodel* "moda ve sahne hayatı"; *büyücü* ve *falcı* batıl inanışlar; *ağdacı, manikürcü* de daha çok kadına hizmet sunan alanlarla ilgili görünmektedir. Bu kelimelerin büyük bir kısmı ve aynı tablodaki *hemşire, sekreter* kelimeleri de kadının toplumsal cinsiyet rollerini -mesleki bağlamda- önemli derecede yansıtmaktadır.

Tablo 7. Meslekler ve uzmanlık alanları kategorisinde toplumsal cinsiyeti *kadın* kelimeler

Kelimeler	Ort.	Kelimeler	Ort.	Kelimeler	Ort.	Kelimeler	Ort.
ağdacı	1,43	çeyizci	2,10	hemşire	1,75	örgücü	1,61
assolist	1,81	dadı	1,40	manikürcü	1,48	oyacı	1,42
bulaşıkçı	2,33	falcı	1,79	manita	1,75	sekreter	1,82
büyücü	2,12	fotomodel	2,13	masajcı	2,38	temizlikçi	1,89
çamaşırcı	2,01	gündelikçi	1,79	nakışçı	1,73		

Tablo 8'de yer aldığı üzere bu kategorideki en dikkat çekici husus; kamusal alanı en geniş perspektifte temsil eden meslekle-rin, erkek cinsiyetine daha fazla uygun görülmüş olmasıdır. Hem toplumsal cinsiyet rollerini hem de Türkiye'deki kadın ve erkek-lerin kamusal alandaki gerçekliğini doğrular bir şekilde, yönetici-lik, siyaset ve bürokrasi; eğitim, din, basın ve bilim; tıp ve sağlık; mimarlık ve mühendislik; silahlı kuvvetler, hukuk ve güvenlik; denizcilik, gemicilik ve havacılık; esnaflık, zanaatkârlık ve ticaret; sanat ve gösteri; işçilik; tarım ve hayvancılık alanlarına ait birçok meslek adı erkeklere atfedilmiştir.

Tablo 8. Meslekler ve uzmanlık alanları kategorisinde toplumsal cinsiyeti *erkek* kelimeler

Kelimeler	Ort.	Kelimeler	Ort.	Kelimeler	Ort.	Kelimeler	Ort.
aktar	3,69	baterist	4,10	çöpçü	4,55	gazinocu	4,41
amele	4,43	bekçi	4,56	cumhurbaşkanı	4,20	gemici	4,42
amir	4,02	belediye başkanı	3,87	dağcı	3,76	general	4,65
antikacı	3,83	belgeselci	3,65	değirmenci	4,31	gerilla	4,21
antrenör	4,20	benzinci	4,55	denizci	4,13	gezgin	3,63
arabacı	4,36	berber	4,52	derviş	4,42	golfçu	4,00
armatör	4,08	bilardocu	4,22	dondurmacı	4,09	gümrükçü	4,17
asker	4,64	binbaşı	4,59	dönerci	4,45	güreşçi	4,49
astronot	3,92	bisikletçi	3,92	dövüşçü	4,54	güvenlik görevlisi	3,86
baloncu	4,23	boksör	4,51	elçi	3,67	hafız	3,80
bandocu	3,95	borsacı	3,88	emlakçı	3,83	hakem	4,14

Kelimeler	Ort.	Kelimeler	Ort.	Kelimeler	Ort.	Kelimeler	Ort.
banker	4,13	çalgıcı	3,68	emniyet amiri	4,28	halıcı	3,87
barmen	4,28	cambaz	3,66	eşkıya	4,66	halk ozanı	4,32
başbakan	3,96	çaycı	4,05	esnaf	3,88	halterci	4,30
başbuğ	4,58	cazcı	3,63	fabrikatör	4,28	hamal	4,61
başçavuş	4,63	cellat	4,60	fedai	4,36	hancı	4,49
başkan	3,86	çiftçi	3,97	filozof	3,83	hatip	3,86
basketçi	3,70	çilingir	4,49	futbolcu	4,46	hattat	3,94
başkonsolos	3,99	çoban	4,62	garson	3,73	heykeltıraş	3,63
hırsız	3,86	kasap	4,58	ozan	4,37	soyguncu	4,21
hoca	3,83	kâtip	3,95	paşa	4,75	subay	4,38
hurdacı	4,53	kebapçı	4,47	patron	3,87	sünnetçi	4,75
imalatçı	4,15	komando	4,77	pazarcı	3,93	sütçü	4,04
ırgat	3,85	komiser	4,31	pezevenk	4,78	şoför	4,23
ışıkçı	3,97	korsan	4,52	pilot	4,17	taksici	4,47
işportacı	4,32	lastikçi	4,62	polis	3,76	teknik direktör	4,48
işveren	3,73	lider	3,90	postacı	4,16	terörist	3,88
itfaiyeci	4,53	mafya	4,69	reis	4,60	tornacı	4,66
jandarma	4,68	makinist	4,48	rektör	3,72	tüccar	4,28
jokey	4,34	manav	4,30	saatçi	4,06	ustabaşı	4,40
kaçakçı	4,36	marangoz	4,57	sanayici	4,45	vaiz	4,30
kâhya	4,46	militan	3,96	savaşçı	4,46	vali	4,12
kaleci	4,52	molla	4,27	saz şairi	4,24	veliaht	4,45
kameraman	4,06	muavin	4,38	şef	3,94	vezir	4,67
kapkaççı	4,36	mucit	3,82	semazen	4,36	yankesici	4,32
kaportacı	4,68	müfettiş	3,69	şeyh	4,68	yarbay	4,60
kaptan	4,53	müftü	4,56	simitçi	4,30	yargıç	3,96
karateci	4,01	müsteşar	3,92	siyasetçi	3,66	zurnacı	4,65
karikatürist	3,65						

Tablo 7 ve Tablo 8'deki veriler, meslekler ve işbölümü konusunda sadece Türk insanının algı ve yargılarını göstermemekte aynı zamanda Türkiye'deki gerçekliği de yansıtmaktadır (bk. Türkiye'de Kadın).

Esmer (2012) tarafından hazırlanan Türkiye Değerler Atlası verilerine göre "Ülkede eğer insanlar iş bulamıyorsa, çalışmak kadınlardan çok erkeklerin hakkıdır" ifadesine katılanların oranı %60'tır. Aynı ifadeye katılanların Avrupa ortalamasının %24; hatta İsveç, Danimarka, İzlanda gibi ülkelerde %2 olduğu hesaba katıldığında, Türkiye'de ciddi oranda kadının çalışmasına yönelik cinsiyetçi bir zihniyetin olduğu dikkat çekmektedir. Yine aynı araştırmadaki "Genelde erkekler kadınlardan daha iyi siyasi lider olur." görüşüne katılanların oranı %71'dir (s. 117-120).

Türkçede Toplumsal Cinsiyetin Değişkenlere Göre Dağılımı

Hedef kelimelerdeki toplumsal cinsiyeti çeşitli yönleriyle açıklayabilmek için cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi gibi değişkenleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü Condon'ın (1995) ifade ettiği üzere görme ve algılama, herkes için aynı olmadığı gibi beklentilere, kişinin geçmişine, kültürüne, değerlerine, hedeflerine bağlı olarak değişebilmekte; mesleklere, eğitim düzeyine, sosyoekonomik koşullara ve cinsiyetlere göre farklılıklar göstermektedir. Herhangi bir meslekte yetişmiş olan kişi, o meslekten olmayan kişinin göremediği, işitemediği, hissedemediği şeyleri algılayabilir. Dünyanın algılanması fiziksel duyu organlarından öte toplumsal bünye ile ilgilidir (s. 34-35).

Bu yüzden bu bölümde -katılımcıların cinsiyeti, ait oldukları yaş grupları, yaşadıkları coğrafi bölge, öğrenim durumları ve meslekleri olmak üzere- beş değişkene bağlı olarak hedef kelimelerdeki toplumsal cinsiyet farklılıkları, %5 anlamlılık düzeyine göre değerlendirilmiştir.

*Cinsiyet değişken*inde, kadın ya da erkek katılımcılarda görülen değer farklılıkları, belirli içerikteki kelimelerde de anlam taşımaktadır. Örneğin kadın katılımcılar; "becerikli, edepli, duygusal, özverili, bakımlı, narin olmaya"; erkekler de "cesaretli davranmaya ve kamusal alanlardaki farklı mesleklere" yönelik kelimelerde daha cinsiyetçi bir tavır sergilemiştir. Fakat diğer değişkenlere göre farklılaşmalarda, kelimelerin içeriğine bağlı dikkat çekici dağılımlar yoktur; yani belli içerikteki kelimelerin taşıdığı toplumsal cinsiyet değerleri; belirli bir meslek, yaş, öğrenim ya da yaşanılan bölge grubunda tutarlı bir biçimde yoğunlaşmamıştır. Örneğin *meslek*

*değişken*ine göre anlamlı farklılık gösteren ve "cesaret" ifade eden *cesur, gözü kara, mangal yürekli* kelimelerinde bu tutarsızlık görülebilmektedir. *Cesur* kelimesinde 3,93 değeriyle işçi grubu en fazla cinsiyetçi grup olarak belirir. Fakat *gözü kara* kelimesinde 4,09 değeriyle esnaf; *mangal yürekli* kelimesinde ise 4,25 değeriyle memur grubu daha cinsiyetçidir. Dolayısıyla meslek grubu değişkenine göre, kelimelerin içeriği açısından anlamlı bir kategori oluşturmak zorlaşmaktadır.

*Yaş değişken*inde, birbiriyle içerik açısından tezat oluşturan *yobaz* ve *sempatik* kelimelerinin toplumsal cinsiyet değerleri de bu konuda örnek verilebilir. *Yobaz* ve *sempatik* kelimelerinde en fazla cinsiyetçi grubun 60-74, en az cinsiyetçi grubun ise 18-29 olması, kelimelerin içeriğinden ziyade cinsiyetçi tavırla ilgili görünmektedir. Bu yüzden anlamlı bir değerlendirme yapabilmek için her bir kategorideki kadın ve erkek toplumsal cinsiyetine sahip kelimelerin SPSS programında ortalama değerleri hesaplanmış; bu ortalama değerler, farklı değişken gruplarının ortalamasıyla karşılaştırılmış ve böylelikle farklı gruplar değişkeninde *cinsiyetçilik* tespit edilmeye çalışılmıştır.

Cinsiyet Değişkeninde Kelimelerdeki Toplumsal Cinsiyet

Tablo 9, Tablo 10 ve Tablo 11'de, *katılımcıların cinsiyeti* değişkenine göre toplumsal cinsiyetin %0,5 anlamlılık düzeyine göre farklılık gösterdiği kelimeler listelenmiştir. Tablolardaki veriler yorumlanırken kelimelere ait değer ortalamasının 1'e yaklaşılmasının *kadın toplumsal cinsiyetine*, 5'e yaklaşılmasının da *erkek toplumsal cinsiyetine* karşılık geldiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Değerlendirilen 552 kelimeden 273'ünde, kadın ve erkek katılımcılar arasında farklılık tespit edilmiştir. Bunların 152'si davranışsal-zihinsel nitelikler; 36'sı fiziksel özellikler; 85'i de meslekler kategorisinde yer almaktadır.

Bu bölümde kelimelere dair veriler değerlendirilirken kelimelerin genelde sahip olduğu toplumsal cinsiyet değerinden ziyade katılımcıların biyolojik cinsiyetine bağlı sapmalara dikkat edilmiştir. Mesela araştırma sonucunda *akıllı* kelimesi toplumsal cinsiyete sahip değildir, fakat her bir katılımcı cinsiyet grubu; kelimenin toplumsal cinsiyetine, kendi grubuna daha fazla yaklaşacak ölçüde değer yüklemiştir (kadınlar 2,73; erkekler 3,07).

Başka bir örnekle, *alıngan* kelimesi genelde *kadın toplumsal cinsiyeti*ne sahiptir, fakat kadınlar söz konusu kelimeye *daha fazla kadın* cinsiyeti yüklerken (2,09); erkekler, kadın katılımcılara göre daha az yüklemiştir (2,22). Benzer şekilde *aslan yürekli* kelimesi genelde *erkek toplumsal cinsiyeti*ne sahiptir, fakat bu kelimeyi erkek katılımcılar *daha fazla erkek* toplumsal cinsiyetinde algılamıştır (kadınlar 4,13; erkekler 4,43).

Tablo 9. Davranışsal-zihinsel nitelikler kategorisinde *cinsiyet gruplarına göre* toplumsal cinsiyet

Kelimeler	K. C.*	Ort.**	Kelimeler	K. C.	Ort.	Kelimeler	K. C.	Ort.
adi	Kadın	3,66	beleşçi	Kadın	3,72	dedikoducu	Kadın	2,07
	Erkek	3,49		Erkek	3,90		Erkek	1,74
ağırbaşlı	Kadın	2,61	bencil	Kadın	3,22	deli divane	Kadın	3,20
	Erkek	3,39		Erkek	3,12		Erkek	3,34
akıllı	Kadın	2,73	bilge	Kadın	3,08	deli dolu	Kadın	2,93
	Erkek	3,07		Erkek	3,39		Erkek	3,21
âlim	Kadın	3,65	bilgin	Kadın	3,15	dertli	Kadın	2,69
	Erkek	3,98		Erkek	3,46		Erkek	3,20
alıngan	Kadın	2,09	bilinçli	Kadın	2,69	despot	Kadın	3,20
	Erkek	2,22		Erkek	2,99		Erkek	3,56
arkadaş canlısı	Kadın	2,59	budala	Kadın	3,75	devrimci	Kadın	3,60
	Erkek	2,95		Erkek	3,41		Erkek	3,68
asabi	Kadın	3,44	burnu havada	Kadın	2,41	dik başlı	Kadın	3,08
	Erkek	3,72		Erkek	2,26		Erkek	3,28
asi	Kadın	3,04	çaçaron	Kadın	2,32	dikizci	Kadın	4,55
	Erkek	3,49		Erkek	2,19		Erkek	4,35
âşık	Kadın	2,81	cana yakın	Kadın	2,42	diktatör	Kadın	3,99
	Erkek	3,05		Erkek	2,68		Erkek	4,29
aslan yürekli	Kadın	4,13	candan	Kadın	2,24	dilbaz	Kadın	2,19
	Erkek	4,43		Erkek	2,49		Erkek	2,35
atak	Kadın	3,27	cesur	Kadın	3,54	dönek	Kadın	3,62
	Erkek	3,89		Erkek	3,93		Erkek	3,43
atılgan	Kadın	3,30	çenesi düşük	Kadın	2,07	dul	Kadın	2,11
	Erkek	3,90		Erkek	1,87		Erkek	2,12
avanak	Kadın	3,87	cengâver	Kadın	4,27	dümenci	Kadın	3,89
	Erkek	3,70		Erkek	4,49		Erkek	3,85
aydın	Kadın	3,03	çilekeş	Kadın	2,31	duygusal	Kadın	2,01
	Erkek	3,30		Erkek	3,32		Erkek	2,29

* Katılımcının Cinsiyeti
** Ortalama

Kelimeler	K. C.	Ort.	Kelimeler	K. C.	Ort.	Kelimeler	K. C.	Ort.
ayran gönüllü	Kadın	3,53	çılgın	Kadın	2,99	edepli	Kadın	2,07
	Erkek	3,17		Erkek	3,22		Erkek	2,55
azimli	Kadın	2,73	cingöz	Kadın	3,03	eli çabuk	Kadın	2,07
	Erkek	3,08		Erkek	3,23		Erkek	2,61
bahtsız	Kadın	2,30	çirkef	Kadın	1,82	eli maşalı	Kadın	1,81
	Erkek	2,79		Erkek	2,03		Erkek	1,93
baş tacı	Kadın	1,71	çok eşli	Kadın	4,25	entelektüel	Kadın	3,25
	Erkek	1,98		Erkek	4,07		Erkek	3,26
başarılı	Kadın	2,81	çokbilmiş	Kadın	2,58	eşcinsel	Kadın	3,47
	Erkek	2,99		Erkek	2,63		Erkek	3,41
becerikli	Kadın	2,03	dâhi	Kadın	3,24	esprili	Kadın	3,15
	Erkek	2,63		Erkek	3,56		Erkek	3,42
evcimen	Kadın	2,40	hırslı	Kadın	2,96	kibar	Kadın	2,60
	Erkek	2,60		Erkek	3,22		Erkek	2,85
evhamlı	Kadın	1,99	hödük	Kadın	4,47	kırılgan	Kadın	2,04
	Erkek	2,26		Erkek	4,35		Erkek	2,33
fedakâr	Kadın	2,06	hovarda	Kadın	4,44	kıskanç	Kadın	2,92
	Erkek	2,67		Erkek	4,28		Erkek	2,75
fettan	Kadın	1,89	huysuz	Kadın	2,96	küfürbaz	Kadın	4,12
	Erkek	2,08		Erkek	2,65		Erkek	4,06
gaddar	Kadın	3,89	hüzünlü	Kadın	2,26	kültürlü	Kadın	2,95
	Erkek	4,03		Erkek	2,51		Erkek	3,18
geçimsiz	Kadın	3,14	içe kapanık	Kadın	2,56	kumarbaz	Kadın	4,33
	Erkek	2,95		Erkek	2,74		Erkek	4,35
gizemli	Kadın	2,53	idealist	Kadın	2,86	kurnaz	Kadın	3,27
	Erkek	2,67		Erkek	3,08		Erkek	3,27
gözü dışarıda	Kadın	4,02	iffetli	Kadın	1,55	maceracı	Kadın	3,40
	Erkek	3,73		Erkek	1,64		Erkek	3,56
gözü kara	Kadın	3,68	ikiyüzlü	Kadın	2,99	maharetli	Kadın	1,71
	Erkek	4,16		Erkek	2,81		Erkek	1,89
gururlu	Kadın	2,90	ipsiz	Kadın	4,33	mangal yürekli	Kadın	3,97
	Erkek	3,40		Erkek	4,30		Erkek	4,32
güvenilir	Kadın	2,75	iyimser	Kadın	2,58	melek	Kadın	1,65
	Erkek	3,24		Erkek	2,90		Erkek	1,70
hain	Kadın	3,52	kafadan çatlak	Kadın	2,89	mendebur	Kadın	3,56
	Erkek	3,30		Erkek	2,96		Erkek	3,40
hamarat	Kadın	1,49	kahraman	Kadın	4,04	mümin	Kadın	3,50
	Erkek	1,63		Erkek	4,21		Erkek	3,65

Kelimeler	K. C.	Ort.	Kelimeler	K. C.	Ort.	Kelimeler	K. C.	Ort.
hanzo	Kadın	4,63	kalbi kırık	Kadın	2,29	namuslu	Kadın	2,33
	Erkek	4,55		Erkek	2,38		Erkek	2,51
hassas	Kadın	1,93	kalender	Kadın	3,47	nazik	Kadın	2,41
	Erkek	2,24		Erkek	3,65		Erkek	2,60
hayalperest	Kadın	2,39	kalleş	Kadın	3,97	ödlek	Kadın	3,28
	Erkek	2,74		Erkek	3,75		Erkek	3,64
hayırsız	Kadın	3,67	kanka	Kadın	3,19	odun	Kadın	4,58
	Erkek	3,50		Erkek	3,46		Erkek	4,57
hazır yiyici	Kadın	3,56	kara bahtlı	Kadın	2,22	olgun	Kadın	2,92
	Erkek	3,36		Erkek	2,58		Erkek	3,26
hergele	Kadın	4,48	kazma	Kadın	4,61	otoriter	Kadın	3,32
	Erkek	4,41		Erkek	4,51		Erkek	3,75
hırçın	Kadın	2,90	kederli	Kadın	2,53	patavatsız	Kadın	2,93
	Erkek	3,10		Erkek	3,02		Erkek	3,23
pimpirikli	Kadın	2,19	şen şakrak	Kadın	2,08	ürkek	Kadın	2,43
	Erkek	2,58		Erkek	2,38		Erkek	2,52
psikopat	Kadın	3,86	şom ağızlı	Kadın	2,57	üstat	Kadın	3,94
	Erkek	4,12		Erkek	2,69		Erkek	4,15
saftirik	Kadın	3,00	sulu göz	Kadın	1,72	utangaç	Kadın	2,46
	Erkek	3,25		Erkek	1,83		Erkek	2,70
sapık	Kadın	4,50	sünepe	Kadın	3,87	yaygaracı	Kadın	2,27
	Erkek	4,37		Erkek	3,70		Erkek	2,40
şerefli	Kadın	3,42	taş kalpli	Kadın	3,76	yılışık	Kadın	3,53
	Erkek	3,56		Erkek	3,59		Erkek	3,19
sevecen	Kadın	2,53	tatlı dilli	Kadın	2,23	yufka yürekli	Kadın	2,57
	Erkek	2,73		Erkek	2,41		Erkek	2,82
sevimli	Kadın	2,42	tez canlı	Kadın	2,53	yumuşak başlı	Kadın	2,58
	Erkek	2,51		Erkek	2,91		Erkek	2,90
sıcakkanlı	Kadın	2,52	titiz	Kadın	2,03	zeki	Kadın	2,92
	Erkek	2,76		Erkek	2,28		Erkek	3,21
sinirli	Kadın	3,37	transseksüel	Kadın	3,81	zibidi	Kadın	4,49
	Erkek	3,44		Erkek	3,53		Erkek	4,41
sır küpü	Kadın	2,61	uçkuruna düşkün	Kadın	4,64	züppe	Kadın	4,56
	Erkek	2,92		Erkek	4,58		Erkek	4,45
şirin	Kadın	1,96	ülkücü	Kadın	3,97			
	Erkek	2,04		Erkek	4,07			

Kelimeler içerik yönünden değerlendirildiğinde, "zihinsel ve davranışsal yetkinliği, başarılı ve bazı konularda yetenekli" olmayı (*akıllı, âlim, aydın, azimli, başarılı, baş tacı, becerikli, bilge, bilgin, bilinçli, çokbilmiş, dâhi, dilbaz, eli çabuk, entelektüel, gururlu, hamarat, idealist, iyimser, kültürlü, maharetli, mümin, üstat, zeki*); "ahlaklı ve görgülü olma" açısından olumlu nitelikleri (*ağırbaşlı, edepli, iffetli, kibar, namuslu, nazik, olgun, şerefli, sır küpü, titiz*); duygusal tavır ve nitelikler açısından "incelik ve adanmışlığı (*âşık, deli divane, duygusal, hayalperest, yufka yürekli, yumuşak başlı*) ifade eden kelimeleri, hem kadınlar hem de erkekler, kendi cinsiyetine daha yakın değerlendirmiştir.

İnsan ilişkilerinde "yapıcılık, samimiyet ve olumluluk" ifade eden *arkadaş canlısı, cana yakın, candan, esprili, evcimen, fedakâr, güvenilir, kanka, melek, sevecen, sevimli, sıcakkanlı, şirin, şen şakrak, tatlı dilli*; "kararlılık, cesaret ve güç" vurgusu taşıyan *asi, aslan yürekli, atak, atılgan, cesur, cengâver, devrimci, despot, dik başlı, diktatör, gözü kara, kahraman, kalender, maceracı, mangal yürekli, otoriter* kelimelerini de her bir cinsiyet grubu, kendisine daha fazla yakıştırmıştır.

Duygusal nitelikler ve hayat tecrübesi açısından "güçsüzlük, şanssızlık, eksiklik, yetersizlik" gibi anlam içeriklerine sahip olsa da "ahlak, başarı ve davranış" yönünden olumsuz değerlendirilemeyecek olan *alıngan, bahtsız, çilekeş, dertli, dul, evhamlı, hassas, hüzünlü, içe kapanık, kalbi kırık, kara bahtlı, kederli, kırılgan, ürkek, utangaç, pimpirikli, saftirik, sulu göz, tez canlı* kelimelerini de kadın ve erkekler, kendi cinsiyetlerine daha yakın değerlendirmiştir.

Tablodaki verilere dair en dikkat çekici durum - *asabi, beleşçi, çılgın, cingöz, çirkef, deli dolu, eli maşalı, fettan, gaddar, hırçın, hırslı, kafadan çatlak, kumarbaz, ödlek, patavatsız, psikopat, sinirli, şom ağızlı, yaygaracı* kelimeleri dışında- *adi, avanak, ayran gönüllü, bencil, budala, burnu havada, çaçaron, çenesi düşük, çok eşli, dedikoducu, dikizci, dönek, dümenci, eşcinsel, geçimsiz, gözü dışarıda, hain, hanzo, hayırsız, hazır yiyici, hergele, hödük, hovarda, huysuz, ikiyüzlü, ipsiz, kalleş, kazma, kıskanç, küfürbaz, mendebur, odun, sapık, sünepe, taş kalpli, transseksüel, uçkuruna düşkün, yılışık, zibidi, züppe* kelimelerinde olduğu gibi "ahlaki ve

insani nitelikler" bakımından toplumca kabul görmeyen olumsuz kavram içeriğine sahip kelimeleri, her bir cinsiyet grubunun, diğer cinsiyete daha fazla yakıştırmasıdır.

Tablo 9'da dikkat çeken başka bir durum da cinsiyet gruplarının cinsiyetçi tutumları ile ilgilidir. *Baş tacı, becerikli, dilbaz, eli çabuk, hamarat, maharetli, edepli, iffetli, titiz, duygusal, evhamlı, hassas, alıngan, dul, hüzünlü, kalbi kırık, kırılgan, ürkek, pimpirikli, sulu göz, evcimen, fedakâr, melek, şirin, şen şakrak, tatlı dilli, çirkef, eli maşalı, fettan, yaygaracı* gibi tarama araştırmasının genel sonuçlarında kadın toplumsal cinsiyetine uygun görülen kelimeleri, kadın katılımcılar; *âlim, üstat, aslan yürekli, cesur, cengâver, devrimci, diktatör, gözü kara, kahraman, kalender, mangal yürekli, asabi, beleşçi, gaddar, psikopat* gibi erkek toplumsal cinsiyetine sahip kelimeleri de erkek katılımcılar, kendi cinsiyetlerine daha yakın anlamlandırmıştır.

Burnu havada, çaçaron, çenesi düşük, dedikoducu gibi genelde kadın toplumsal cinsiyetine; *avanak, budala, çok eşli, dikizci, dümenci, gözü dışarıda, hanzo, hergele, hödük, hovarda, ipsiz, kalleş, kazma, küfürbaz, odun, sapık, sünepe, taş kalpli, transseksüel, uçkuruna düşkün, züppe* gibi erkek toplumsal cinsiyetine sahip kelimelere de her bir cinsiyet grubu, diğer gruba göre daha az değer yüklemiştir.

Bu durum iki şekilde yorumlanmaya müsaittir. Birincisi -genelde kadın olan 34 kelimeden 30'una, kadına daha yakın değerler yüklemelerinden dolayı- kadınlar kendilerine atfedilen toplumsal cinsiyet rollerini daha fazla benimsemiştir. Erkekler 15 kelimeyi kendi cinsiyetlerine yaklaştırırken 21 kelimeyi diğer cinsiyete yönelen bir sapma ile değerlendirmiştir. Fakat bu noktada kelimelerin içeriğine dikkat edilirse, ikinci bir yoruma da gitmek mümkündür. Her iki grubun çoğunlukla olumlu davranışsal ve zihinsel nitelikleri içeren kelimeler konusunda toplumsal cinsiyet rollerini benimsediği, fakat erkeklerin olumsuz niteliklerde, kendi cinsiyetlerine yönelik daha keskin ve aşırı bir anlamlandırmaya gitmediği söylenebilir.

Tablo 10. Fiziksel özellikler kategorisinde *cinsiyet gruplarına göre* toplumsal cinsiyet

Kelimeler	K. C.	Ort.	Kelimeler	K. C.	Ort.	Kelimeler	K. C.	Ort.
afili	Kadın	2,72	güler yüzlü	Kadın	2,54	makyajlı	Kadın	1,31
	Erkek	2,93		Erkek	2,75		Erkek	1,26
albenili	Kadın	1,78	havalı	Kadın	2,39	manikürlü	Kadın	1,50
	Erkek	1,92		Erkek	2,47		Erkek	1,32
alımlı	Kadın	1,54	ince yapılı	Kadın	1,87	maviş	Kadın	2,11
	Erkek	1,68		Erkek	2,00		Erkek	1,88
asortik	Kadın	1,80	kambur	Kadın	3,15	narin	Kadın	1,50
	Erkek	2,01		Erkek	3,41		Erkek	1,50
azametli	Kadın	3,28	kara kuru	Kadın	2,76	nur yüzlü	Kadın	2,31
	Erkek	3,46		Erkek	2,81		Erkek	2,45
cicili bicili	Kadın	1,41	karizmatik	Kadın	4,46	perçemli	Kadın	1,61
	Erkek	1,49		Erkek	4,35		Erkek	1,64
çıplak	Kadın	2,62	kerli ferli	Kadın	4,34	şalvarlı	Kadın	2,72
	Erkek	2,45		Erkek	4,20		Erkek	2,91
çıtı pıtı	Kadın	1,44	kilolu	Kadın	3,07	sarışın	Kadın	2,50
	Erkek	1,48		Erkek	3,23		Erkek	2,19
çıtkırıldım	Kadın	1,50	kıpır kıpır	Kadın	2,10	seksi	Kadın	2,01
	Erkek	1,56		Erkek	2,20		Erkek	1,82
esmer	Kadın	3,01	kıvrak	Kadın	1,66	sırma saçlı	Kadın	1,94
	Erkek	2,90		Erkek	1,90		Erkek	2,05
göbekli	Kadın	3,93	körpe	Kadın	2,22	toraman	Kadın	4,29
	Erkek	4,05		Erkek	2,01		Erkek	4,24
gösterişli	Kadın	2,50	küpeli	Kadın	2,27	zarif	Kadın	1,69
	Erkek	2,69		Erkek	1,87		Erkek	1,92

Bu kategorideki 78 kelimenin 36'sında, erkek ve kadın katılımcılar arasında farklılık tespit edilmiştir.

Fiziksel görünüme dair nitelikleri ifade eden bu kategorideki kelimelerin, içeriklerine göre anlamlı bir dağılımı görülemese de cinsiyet değişkenine göre farklılık taşıyan 36 kelimeden 18'inin *kadın*, 4'ünün *erkek* ve 13'ünün de *her ikisi de* seçeneğinde bulunması dikkat çekmektedir. Kelimelerin içeriği açısından tutarlı bir gruplaşma olmasa da "bakımlı, narin, süslü" olmayı ifade eden ve genelde toplumsal cinsiyeti kadın olan 18 kelimeden 12'sine (*albenili, alımlı, asortik, cicili bicili, perçemli, sırma saçlı, zarif, kıpır kıpır, kıvrak, çıtı pıtı, çıtkırıldım, ince yapılı*), kadın grubunun daha fazla kadın toplumsal cinsiyeti yüklemesi

ilginçtir. Bu durum, kadının dış görünüşüyle ilgili olan ve "güzellik, incelik, güzellik" vurgusu taşıyan toplumsal cinsiyet rollerini ne kadar fazla benimsediğini işaret etmektedir. Oysa az sayıda da olsa *karizmatik, kerli ferli, toraman* örneklerinde olduğu gibi genelde erkek toplumsal cinsiyetine sahip kelimelerde erkek katılımcılar cinsiyetçi bir algı ortaya koymamıştır.

Tablo 11. Meslekler kategorisinde *cinsiyet gruplarına göre* toplumsal cinsiyet

Kelimeler	K. C.	Ort.	Kelimeler	K. C.	Ort.	Kelimeler	K. C.	Ort.
amele	Kadın	4,36	fedai	Kadın	4,29	kâhya	Kadın	4,39
	Erkek	4,54		Erkek	4,48		Erkek	4,50
amir	Kadın	4,02	fotomodel	Kadın	2,26	kaleci	Kadın	4,60
	Erkek	4,11		Erkek	1,99		Erkek	4,45
asilzade	Kadın	3,51	futbolcu	Kadın	4,56	kapkaççı	Kadın	4,34
	Erkek	3,67		Erkek	4,43		Erkek	4,42
assolist	Kadın	1,63	gazeteci	Kadın	3,26	kaportacı	Kadın	4,67
	Erkek	1,76		Erkek	3,32		Erkek	4,73
bankacı	Kadın	3,06	gezgin	Kadın	3,56	komando	Kadın	4,77
	Erkek	3,20		Erkek	3,67		Erkek	4,78
banker	Kadın	4,09	gündelikçi	Kadın	1,62	komiser	Kadın	4,35
	Erkek	4,22		Erkek	1,85		Erkek	4,39
başbuğ	Kadın	4,53	güreşçi	Kadın	4,56	lider	Kadın	3,75
	Erkek	4,63		Erkek	4,44		Erkek	4,06
başkan	Kadın	3,78	hacı	Kadın	3,37	makinist	Kadın	4,45
	Erkek	3,90		Erkek	3,71		Erkek	4,49
borsacı	Kadın	3,96	hademe	Kadın	3,40	manita	Kadın	1,92
	Erkek	3,79		Erkek	3,60		Erkek	1,46
çalgıcı	Kadın	3,73	hafız	Kadın	3,61	masajcı	Kadın	2,46
	Erkek	3,60		Erkek	4,07		Erkek	2,24
çantacı	Kadın	3,14	hâkim	Kadın	3,47	mimar	Kadın	3,20
	Erkek	3,33		Erkek	3,72		Erkek	3,22
çaycı	Kadın	3,96	halterci	Kadın	4,39	molla	Kadın	4,27
	Erkek	4,16		Erkek	4,23		Erkek	4,27
cerrah	Kadın	3,50	hatip	Kadın	3,75	müdür	Kadın	3,55
	Erkek	3,66		Erkek	3,94		Erkek	3,81
çeyizci	Kadın	1,96	hekim	Kadın	3,25	müfettiş	Kadın	3,62
	Erkek	2,16		Erkek	3,44		Erkek	3,83
cumhurbaşkanı	Kadın	4,19	hemşire	Kadın	1,80	müftü	Kadın	4,56
	Erkek	4,21		Erkek	1,67		Erkek	4,63

Kelimeler	K. C.	Ort.	Kelimeler	K. C.	Ort.	Kelimeler	K. C.	Ort.
dansçı	Kadın	2,56	hentbolcu	Kadın	3,49	muhabir	Kadın	3,32
	Erkek	2,42		Erkek	3,18		Erkek	3,48
doçent	Kadın	3,33	hoca	Kadın	3,78	muhasebeci	Kadın	3,22
	Erkek	3,38		Erkek	3,93		Erkek	3,42
doktor	Kadın	3,14	hukukçu	Kadın	3,21	mühendis	Kadın	3,37
	Erkek	3,20		Erkek	3,32		Erkek	3,62
edebiyatçı	Kadın	2,96	ırgat	Kadın	3,71	öğretmen	Kadın	2,84
	Erkek	3,08		Erkek	4,06		Erkek	2,96
emekli	Kadın	3,19	işveren	Kadın	3,72	örgücü	Kadın	1,50
	Erkek	3,27		Erkek	3,82		Erkek	1,64
paşa	Kadın	4,72	şair	Kadın	3,49	ustabaşı	Kadın	4,31
	Erkek	4,77		Erkek	3,65		Erkek	4,49
pastaneci	Kadın	3,47	sanatçı	Kadın	3,07	vaiz	Kadın	4,26
	Erkek	3,64		Erkek	3,13		Erkek	4,37
patron	Kadın	3,84	savcı	Kadın	3,58	vali	Kadın	4,06
	Erkek	3,97		Erkek	3,63		Erkek	4,12
pazarcı	Kadın	3,79	şef	Kadın	3,89	yarışçı	Kadın	3,53
	Erkek	4,07		Erkek	3,98		Erkek	3,65
polis	Kadın	3,79	sekreter	Kadın	1,87	yazar	Kadın	3,15
	Erkek	3,91		Erkek	1,70		Erkek	3,26
profesör	Kadın	3,45	şeyh	Kadın	4,69	yönetici	Kadın	3,43
	Erkek	3,59		Erkek	4,71		Erkek	3,54
psikolog	Kadın	2,95	tarihçi	Kadın	3,39	yönetmen	Kadın	3,50
	Erkek	3,09		Erkek	3,50		Erkek	3,61
ressam	Kadın	3,22	temizlikçi	Kadın	1,92	zengin	Kadın	3,30
	Erkek	3,35		Erkek	1,80		Erkek	3,47
romancı	Kadın	3,10						
	Erkek	3,25						

Meslekler ve uzmanlık alanları kategorisindeki 239 kelimenin 85'inde, katılımcıların cinsiyeti değişkeninde farklar tespit edilmiştir.

Bu kategoride çeşitli meslekler ve uzmanlık alanlarını ifade eden kelimelerin, içeriklerine göre anlamlı bir dağılımı görülemese de kadın ya da erkek katılımcıların mı daha cinsiyetçi olduğuna dair anlamlı veri yorumu yapılabilir. Kadınlar; toplumsal cinsiyeti, tarama araştırması sonucunda kadın olan 10 kelimeden 4'üne (*assolist, gündelikçi, çeyizci, örgücü*) daha fazla değer yüklerken 6'sına (*fotomodel, manita, masajcı, hemşire, sekreter,*

temizlikçi) erkek katılımcı grubuna göre daha az yüklemiştir. Erkekler; toplumsal cinsiyeti genelde erkek olan 38 kelimeden 32'sine (*amele, amir, banker, başbuğ, başkan, cumhurbaşkanı, çaycı, fedai, gezgin, hatip, hoca, ırgat, işveren, kâhya, kapkaççı, kaportacı, komando, komiser, lider, makinist, molla, müfettiş, müftü, paşa, patron, pazarcı, polis, şef, şeyh, ustabaşı, vaiz, vali*) erkek toplumsal cinsiyetini daha fazla yüklerken 6'sına (*borsacı, çalgıcı, futbolcu, güreşçi, halterci, kaleci*) kadın katılımcı grubuna göre daha az yüklemiştir.

Erkeklerin özellikle kamusal alanın farklı alanlarını temsil eden meslekler ve uzmanlık alanlarına dair cinsiyetçi olması; Vefikuluçay, Zeyneloğlu, Eroğlu ve Taşkın'ın (2007) araştırma sonuçlarıyla da -bazı yönlerden- paralellik göstermektedir. Çalışma, evlilik ve aile yaşamı ile ilgili toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bakış açılarının, cinsiyet değişkeninde değerlendirildiği bu araştırmada "kadın, kocasından izin almadan çalışmamalıdır, aynı statüde çalışan kadın ve erkekler arasındaki terfilerde erkeğe öncelik verilmesi normaldir; siyaset daha çok erkeklerin işidir" gibi ifadeler değerlendirilmiş, erkek öğrencilerde *katılıyorum* oranının kız öğrencilere göre daha fazla olduğu, dolayısıyla erkeklerin geleneksel bakış açısına daha çok sahip çıktıkları saptanmıştır.

Her üç kategori topluca değerlendirildiğinde, kadınlar "becerikli, edepli, duygusal, özverili, bakımlı, narin" olmaya; erkekler de "cesaretli davranmaya ve kamusal alanlardaki farklı mesleklere" yönelik kelimelerde daha cinsiyetçi tavır sergilemiştir. Bu durum her iki cinsiyetin de kendilerine yüklenen toplumsal cinsiyet rollerini daha fazla benimsediklerini göstermektedir.

Yaş Değişkeninde Kelimelerdeki Toplumsal Cinsiyet

Tablo 12, Tablo 13 ve Tablo 14'te *yaş grupları değişken*ine göre farklı kategorilerdeki kelimelere yüklenen toplumsal cinsiyet değerlerinin ortalamaları gösterilmektedir. Daha önce de açıklandığı üzere yaş, öğrenim durumu, yaşanılan bölge ya da meslek grubu değişkenlerinde, kelimelerin içeriğine bağlı dikkat çekici dağılımlar yoktur. Dolayısıyla kelimelerin taşıdığı toplumsal cinsiyet değerleri, belli içerikteki kelimelerde tutarlı bir biçimde yoğunlaşmadığı için bu ve bundan sonraki başlıklar altında

kelime listeleri verilmemiş; sadece söz konusu değişkenlere göre cinsiyetçilik ortalamaları değerlendirilmiştir.

Anketteki 552 kelimeden 211'inde yaş grubu değişkeninde farklılık tespit edilmiştir. Bunların 95'i davranışsal-zihinsel nitelikler; 38'i fiziksel özellikler; 78'i de meslekler kategorisinde yer almaktadır.

Tablo 12. Davranışsal-zihinsel nitelikler kategorisinde *yaş gruplarına göre* cinsiyetçilik

Yaş Aralığı	Kadın Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları	Yaş Aralığı	Erkek Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları
18-29	2,08	18-29	4,02
30-44	2,04	30-44	4,15
45-59	1,99	45-59	4,18
60-74	1,87	60-74	4,31

Tablo 13. Fiziksel görünüm ve özellikler kategorisinde *yaş gruplarına göre* cinsiyetçilik

Yaş Aralığı	Kadın Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları	Yaş Aralığı	Erkek Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları
18-29	1,81	18-29	4,19
30-44	1,77	30-44	4,28
45-59	1,65	45-59	4,33
60-74	1,57	60-74	4,49

Tablo 14. Meslekler ve uzmanlık alanları kategorisinde *yaş gruplarına göre* cinsiyetçilik

Yaş Aralığı	Kadın Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları	Yaş Aralığı	Erkek Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları
18-29	1,80	18-29	4,14
30-44	1,80	30-44	4,26
45-59	1,79	45-59	4,29
60-74	1,69	60-74	4,38

Kategorilerin tümünde yaş grupları arasında anlamlı farklar tespit edilmiştir. Buna göre yaş ortalaması yükseldikçe kelimelere yüklenen toplumsal cinsiyet de artmaktadır. *En az cinsiyetçi*

grup 18-29 yaş arasındakiler iken 60-74 yaş grubu *en fazla cinsiyetçi* olan gruptur.

Üç kategorideki -ortalama sayısal verilere göre- yaş gruplarında en fazladan en düşüğe cinsiyetçilik sıralaması; toplumsal cinsiyeti kadın olan kelimelerde 60-74 (1,71), 45-59 (1,81), 30-44 (1,87), 18-29 (1,89); toplumsal cinsiyeti erkek olan kelimelerde 60-74 (4,39), 45-59 (4,26), 30-44 (4,23) ve 18-29 (4,11) şeklindedir.

Yaş grupları arasında bu farklılıkların görülmesi gayet doğaldır. Modernleşme ve cinsiyet rollerinin zamanla daha fazla sorgulanıp tartışılır hâle gelmesiyle, yaşam tarzlarındaki değişmeyle birlikte elbette genç kuşak toplumsal cinsiyet konusunda daha eşitlikçi, bilinçli ve geleneksel önyargılardan daha özgür olacaktır.

Yaşanılan Bölge Değişkeninde Kelimelerdeki Toplumsal Cinsiyet

Tablo 15, Tablo 16 ve Tablo 17'de katılımcıların, farklı kategorilerdeki kelimelere yükledikleri toplumsal cinsiyet değerlerinin ortalamaları *yaşanılan bölge değişkeni*ne göre yer almaktadır. Değerlendirilen 552 kelimeden 258'inde farklılık tespit edilmiştir ve bunların 96'sı davranışsal-zihinsel nitelikler; 25'i fiziksel özellikler; 137'si de meslekler kategorisinde yer almaktadır.

Tablo 15. Davranışsal-zihinsel nitelikler kategorisinde *bölge gruplarına göre* cinsiyetçilik

Bölgeler	Kadın Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları	Bölgeler	Erkek Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları
Akdeniz	2,04	Akdeniz	4,04
Doğu Anadolu	2,09	Doğu Anadolu	4,11
Ege	2,15	Ege	4,05
Güneydoğu Anadolu	2,09	Güneydoğu Anadolu	4,07
İç Anadolu	2,04	İç Anadolu	4,12
Karadeniz	1,90	Karadeniz	4,23
Marmara	2,01	Marmara	4,15

Bu kategoride en fazla cinsiyetçilik Karadeniz; en az ise *kadın* kelimelerde Ege; *erkek* kelimelerde Akdeniz Bölgesi'nde yaşayan katılımcılarda görülmektedir.

Tablo 16. Fiziksel görünüm ve özellikler kategorisinde *bölge gruplarına göre* cinsiyetçilik

Bölgeler	Kadın Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları	Bölgeler	Erkek Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları
Akdeniz	1,79	Akdeniz	4,18
Doğu Anadolu	1,77	Doğu Anadolu	4,22
Ege	1,81	Ege	4,27
Güneydoğu Anadolu	1,78	Güneydoğu Anadolu	4,19
İç Anadolu	1,74	İç Anadolu	4,29
Karadeniz	1,70	Karadeniz	4,24
Marmara	1,71	Marmara	4,31

Fiziksel özellikler kategorisinde *kadın* kelimelerde en fazla cinsiyetçilik -bir önceki kategoride olduğu gibi- Karadeniz, en düşük ise Ege; *erkek* kelimelerde ise en fazla Marmara; en düşük ise Akdeniz Bölgesi'nde yaşayan katılımcılarda görülmektedir.

Tablo 17. Meslekler ve uzmanlık alanları kategorisinde *bölge gruplarına göre* cinsiyetçilik

Bölgeler	Kadın Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları	Bölgeler	Erkek Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları
Akdeniz	1,75	Akdeniz	4,21
Doğu Anadolu	1,91	Doğu Anadolu	4,09
Ege	1,88	Ege	4,12
Güneydoğu Anadolu	1,83	Güneydoğu Anadolu	4,19
İç Anadolu	1,76	İç Anadolu	4,21
Karadeniz	1,80	Karadeniz	4,33
Marmara	1,76	Marmara	4,29

Meslekler kategorisinde diğer iki kategoriden farklı olarak *kadın* kelimelerde en cinsiyetçi bölgeler; Akdeniz, Marmara ve İç Anadolu iken *erkek* kelimelerde en fazla cinsiyetçi bölge -önceki kategoriler ile paralellik gösterecek şekilde- Karadeniz, en düşük ise Doğu Anadolu Bölgesi'dir.

Katılımcıların yaşadıkları bölge değişkenine göre daha anlamlı bir değerlendirme yapabilmek adına her üç kategori birlikte değerlendirildiğinde, en fazla cinsiyetçi grubun Karadeniz

ve Marmara[98]; en düşük cinsiyetçi grubun ise Ege Bölgesi'nde yaşayan katılımcılardan oluştuğu söylenebilir.

Öğrenim Durumu Değişkeninde Kelimelerdeki Toplumsal Cinsiyet

Tablo 18, Tablo 19 ve Tablo 20'de katılımcıların, farklı kategorilerdeki kelimelere yükledikleri toplumsal cinsiyet değerlerinin ortalamaları *öğrenim durumu değişkeni*ne göre gösterilmektedir. Değerlendirilen 552 kelimeden 250'sinde öğrenim durumu değişkeninde farklılık tespit edilmiştir. Bunlardan 119'u davranışsal-zihinsel nitelikler; 42'si fiziksel özellikler; 89'u da meslekler kategorisindedir.

Araştırma ölçeğinin kişisel bilgiler bölümünde *okuryazar değil, sadece okuryazar, ilkokul mezunu, ortaokul* (ilköğretim) *mezunu, lise mezunu, üniversite öğrencisi, üniversite mezunu, lisansüstü öğrencisi, lisansüstü mezunu* olmak üzere katılımcının öğrenim durumunu belirlemeye yönelik dokuz ayrı seçenek bulunmaktaydı. Bu bölümde, gruplar arasındaki ortalama değeri daha belirgin görüp değerlendirebilmek için birbirine yakın öğrenim grupları birleştirilmiş ve eğitim düzeyi düşükten yükseğe sıralanan dört ayrı kategori oluşturulmuştur.

Tablo 18. Davranışsal-zihinsel nitelikler kategorisinde *öğrenim gruplarına göre* cinsiyetçilik

Öğrenim Durumu	Kadın Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları	Öğrenim Durumu	Erkek Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları
Okuryazar değil ile sadece okuryazar	1,87	Okuryazar değil ile sadece okuryazar	4,20
İlkokul ile ilköğretim mezunu	1,95	İlkokul ile ilköğretim mezunu	4,18
Lise mezunu ile üniversite öğrencisi	2,07	Lise mezunu ile üniversite öğrencisi	4,07
Üniversite ile lisansüstü mezunu	2,13	Üniversite ile lisansüstü mezunu	4,08

98 Marmara Bölgesi'nin, özellikle İstanbul olmak üzere, çeşitli bölgelerden göç alıyor olması ve kozmopolit yapısı da bu sonuçlarda etkili olabilir.

Davranışsal-zihinsel nitelikler kategorisinde kadın ve erkek toplumsal cinsiyetine ait ortalama oranlar yorumlandığında; eğitim düzeyi arttıkça cinsiyetçiliğin azaldığı görülmektedir.

Tablo 19. Fiziksel görünüm ve özellikler kategorisinde öğrenim gruplarına göre cinsiyetçilik

Öğrenim Durumu	Kadın Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları	Öğrenim Durumu	Erkek Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları
Okuryazar değil ile sadece okuryazar	1,55	Okuryazar değil ile sadece okuryazar	4,30
İlkokul ile ilköğretim mezunu	1,68	İlkokul ile ilköğretim mezunu	4,27
Lise mezunu ile üniversite öğrencisi	1,79	Lise mezunu ile üniversite öğrencisi	4,23
Üniversite ile lisansüstü mezunu	1,80	Üniversite ile lisansüstü mezunu	4,27

Fiziksel özellikler kategorisinde toplumsal cinsiyeti *kadın* olan kelimelerde, eğitim seviyesi arttıkça cinsiyetçilik azalmakta, fakat *erkek* toplumsal cinsiyetine sahip kelimelerde gruplar arasında anlamlı bir fark görülmemekte; sadece herhangi bir eğitim kurumundan mezun olmamış grupta cinsiyetçiliğin daha fazla olması dikkat çekmektedir.

Tablo 20. Meslekler ve uzmanlık alanları kategorisinde öğrenim gruplarına göre cinsiyetçilik

Öğrenim Durumu	Kadın Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları	Öğrenim Durumu	Erkek Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları
Okuryazar değil ile sadece okuryazar	1,56	Okuryazar değil ile sadece okuryazar	4,37
İlkokul ile ilköğretim mezunu	1,87	İlkokul ile ilköğretim mezunu	4,22
Lise mezunu ile üniversite öğrencisi	1,81	Lise mezunu ile üniversite öğrencisi	4,19
Üniversite ile lisansüstü mezunu	1,85	Üniversite ile lisansüstü mezunu	4,22

Meslekler ve uzmanlık alanları kategorisinde, gruplar arasında anlamlı bir fark görülmese de herhangi bir eğitim kurumundan

mezun olmamış grupta cinsiyetçiliğin daha fazla olduğu göze çarpmaktadır.

Üç kategori topluca yorumlandığında, toplumsal cinsiyeti *kadın* kelimelerde, en fazladan düşüğe cinsiyetçilik sıralamasının; okuryazar değil ile sadece okuryazar (1,66), ilkokul ile ilköğretim mezunu (1,83), lise mezunu ile üniversite öğrencisi (1,89), üniversite ile lisansüstü mezunu (1,92) şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Toplumsal cinsiyeti *erkek* kelimelerde ise en fazladan düşüğe cinsiyetçilik sıralaması; okuryazar değil ile sadece okuryazar (4,29), ilkokul ile ilköğretim mezunu (4,22), lise mezunu ile üniversite öğrencisi (4,16), üniversite ile lisansüstü mezunu (4,19) şeklindedir. Bu sonuca göre cinsiyetçiliğin, eğitim seviyesi düştükçe arttığı ya da eğitim seviyesi yükseldikçe azaldığı söylenebilir.

Dökmen'in (2006) ifade ettiği gibi cinsiyet ve eğitim düzeyi, kalıp yargıların niceliğinde ve niteliğinde etkili olmaktadır. Erkekler, kadınlara göre daha geleneksel ve daha abartılı; yüksek eğitim almış kişiler de daha az kalıp yargılara sahiptir (s. 119).

Meslek Grupları Değişkeninde Kelimelerdeki Toplumsal Cinsiyet

Bu bölümde değerlendirilen kelimelerin 264'ünde *meslek gruplarına* göre farklılık tespit edilmiştir. Bunların 147'i davranışsal-zihinsel nitelikler; 34'ü fiziksel özellikler; 83'ü de meslekler kategorisinde yer almaktadır.

Tablo 21, Tablo 22 ve Tablo 23'te hangi meslek grubunun her bir kategoride *daha çok / daha az* cinsiyetçi olduğu ortaya konmuştur.

Tablo 21. Davranışsal-zihinsel nitelikler kategorisinde *meslek gruplarına göre* cinsiyetçilik

Meslekler	Kadın Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları	Meslekler	Erkek Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları
Esnaf	2,07	Esnaf	4,14
İşçi	2,01	İşçi	4,09
İşsiz	1,90	İşsiz	4,18
Memur	2,07	Memur	4,13
Öğrenci	2,11	Öğrenci	4,02

Tablo 22. Fiziksel görünüm ve özellikler kategorisinde *meslek gruplarına göre* cinsiyetçilik

Meslekler	Kadın Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları	Meslekler	Erkek Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları
Esnaf	1,76	Esnaf	4,28
İşçi	1,66	İşçi	4,24
İşsiz	1,70	İşsiz	4,28
Memur	1,75	Memur	4,29
Öğrenci	1,83	Öğrenci	4,19

Tablo 23. Meslekler ve uzmanlık alanları kategorisinde *meslek gruplarına göre* cinsiyetçilik

Meslekler	Kadın Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları	Meslekler	Erkek Toplumsal Cinsiyet Ortalamaları
Esnaf	1,82	Esnaf	4,24
İşçi	1,84	İşçi	4,17
İşsiz	1,80	İşsiz	4,27
Memur	1,78	Memur	4,26
Öğrenci	1,78	Öğrenci	4,11

Yukarıdaki tablolarda ifade edilen üç kategori topluca yorumlandığında, toplumsal cinsiyeti *kadın* kelimelerde en fazladan düşüğe cinsiyetçilik sıralamasının; işsiz (1,80), işçi (1,83), memur (1,87), esnaf (1,88) ve öğrenci (1,91) şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Toplumsal cinsiyeti *erkek* kelimelerde ise en fazladan düşüğe cinsiyetçilik; işsiz (4,24), memur (4,22), esnaf (4,22), işçi (4,17) ve öğrenci (4,10) gruplarına aittir. Bu sonuca göre cinsiyetçiliğin en fazla işsiz; en az ise öğrenci grubunda yoğunlaştığı görülmektedir.

Cinsiyetçiliğin en az öğrenci, en fazla da işsiz grubunda olması, yaş ve öğrenim seviyesi değişkeniyle de ilgili olabilir. Tablo 24'te görüldüğü üzere işsiz grubu yaklaşık 41 yaş ortalamasına sahipken bu değer öğrenci grubunda 21'dir. Aynı şekilde Tablo 25'te ifadesini bulduğu üzere öğrenci grubunun eğitim düzeyi, üniversite; işsiz grubunun ise ilköğretim mezunu seçeneğinde yoğunlaşmaktadır. Yaş ortalaması düştükçe ve öğrenim durumu arttıkça cinsiyetçiliğin azaldığına dair sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda bu yorum daha bir inandırıcılık kazanmaktadır.

Tablo 24. Meslek gruplarının yaş ortalaması

Meslek Grubu	Memur	İşçi	Esnaf	İşsiz	Öğrenci	Genel
Yaş Ortalaması	37,57	41,17	39,29	40,89	20,80	35,15

Tablo 25. Meslek gruplarının öğrenim durumları

Meslekler	Memur	İşçi	Esnaf	İşsiz	Öğrenci
Eğitim Düzeyi Yoğunluğu	Üniversite mezunu	İlköğretim mezunu	Lise mezunu	İlköğretim mezunu	Üniversite öğrencisi

Yaş ve öğrenim düzeyi, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin yargılarda önemli değişkenlerdir. Bu araştırmada, yaş ortalaması arttıkça ve öğrenim düzeyi düştükçe kelimelere yüklenen toplumsal cinsiyet değerlerinin yükseldiği görülmüştür. Benzer sonuçlara Türkiye Değerler Atlası verilerinde de rastlanmaktadır.

Söz konusu araştırmada, cinsiyetçi söylemler olan "Ailenin reisi erkek olmalıdır." ifadesini doğru bulanların oranı %76; "Kadın her zaman kocasına itaat etmeli, onun sözünden çıkmamalıdır." görüşüne katılanların oranı ise %64'tür; fakat her iki ifadeyi doğru kabul etme oranının, katılımcıların eğitim düzeyi düştükçe ve yaş aralığı yükseldikçe arttığı dikkat çekmektedir. Mesela "Ailenin reisi erkek olmalıdır." ifadesine, *diplomasız* ya da *ilkokul* eğitim düzeyindekilerin yaklaşık %84'ü katılırken bu oran üniversite düzeyinde %63'e düşmektedir. Aynı ifadeye katılma oranı 18-24 yaş aralığında %67; 50 yaş üstünde ise %80'dir (Esmer, 2012: 114-115).

Sonuç ve Değerlendirme

Türkçede Kelimelerin Toplumsal Cinsiyeti adlı araştırmada, yapısında ve sözlük tanımında biyolojik cinsiyet belirtisi bulunmayan 552 kelime değerlendirilmiştir. Türkçe, dilbilgisel cinsiyete sahip olmasa da kültürel rol ve beklentiler çerçevesinde bazı kelimelerin toplumsal cinsiyet içerdiği tespit edilmiştir. 16 ilde 1067 kişiye uygulanan anket sonucunda değerlendirilen 552 kelimeden 368'inin toplumsal cinsiyet içerdiği, 184 kelimenin belirsizlik aralığında yer aldığı ortaya konmuştur. Davranışsal-zihinsel nitelikler kategorisinde 49, fiziksel özellikler kategorisinde 39, meslekler kategorisinde 19 kelimenin toplumsal cinsiyeti *kadın*; davranışsal-zihinsel nitelikler kategorisinde 88, fiziksel özellikler

kategorisinde 20, meslekler kategorisinde 153 kelimenin de toplumsal cinsiyeti *erkek* olarak belirlenmiştir.

Araştırmada değerlendirilen kelimelerin, daha çok erkek cinsiyetine atfedilmesi sayısal veri açısından önemli olmakla birlikte bu sonuç, Türk insanının algısında toplumsal cinsiyet vurgusunun erkek cinsiyetinde yoğunlaştığı anlamına gelmez. Daha önce dile getirildiği gibi sayısal verilerden ziyade kelimelerin içerikleri ve hangi niteliklerin ya da mesleklerin, hangi cinsiyete uygun görüldüğü daha fazla önem arz etmektedir. Veriler, bu mantık bağlamında yorumlandığında, genel bir değerlendirmeyle şu sonuçlara varmak mümkündür:

1. Erkek toplumsal cinsiyetinde daha fazla sayısal değere sahip kelimeler; eğlence, kumar, içki düşkünlüğünü, sorumsuzluğu, tutarsızlığı, çıkarcılığı, kabalığı, anlayışsızlığı, acımasızlığı, serseriliği ve çapkınlığı ifade eden olumsuz içeriklere ya da cesaret, güç, yetkinlik, dayanıklılık ve başarı ifade eden olumlu içeriklere sahiptir. Aynı zamanda erkek toplumsal cinsiyetine sahip meslek ya da uzmanlık alanı adları, spordan siyasete kamusal alanın hemen hemen her dalına aittir.

2. Kadın toplumsal cinsiyetinde daha fazla sayısal değere sahip kelimeler ise namus, uyumluluk, sevimlilik, hamaratlık, titizlik, çekicilik, güzellik, süslülük, güçsüzlük, duygusallık, kırılganlık, huysuzluk ve gevezelik gibi kavramları içermektedir. Yine kadın toplumsal cinsiyetine sahip meslek ya da uzmanlık alanı adları, sayıca çok az olmakla birlikte daha çok ev ve el işlerine ya da daha çok kadına hizmete yönelik alanlarla ilişkilidir.

3. Kelimelerin toplumsal cinsiyeti; yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi gibi çeşitli değişkenler bağlamında farklılıklar göstermektedir.

4. Olumlu içeriklere sahip kelimeleri, hem kadınlar hem de erkekler kendi cinsiyetlerine daha yüksek derecede uygun görürken aksine ahlaki ve insani nitelikler bakımından olumsuz kavram içeriğine sahip kelimeleri de karşı cinsiyete daha fazla yakıştırmaktadır. Buna rağmen her bir cinsiyetteki katılımcılar, geleneksel cinsiyet rollerini benimser bir görünüm sunmakta; erkekler, özellikle kamusal alanın farklı kesimlerini temsil eden mesleklere ve uzmanlıklara dair daha cinsiyetçi bir profil çizmektedir.

5. Değerlendirilen kelimelere kadın ya da erkek toplumsal cinsiyeti atfedilmesi konusunda *en az cinsiyetçi* grup 18-29; *en*

fazla cinsiyetçi grup ise 60-74 yaş aralığıdır. Yaş ortalaması yükseldikçe kelimelere yüklenen toplumsal cinsiyet değeri artmaktadır.

6. Yaşanılan bölge değişkenine göre en fazla cinsiyetçi grup, Karadeniz ve Marmara; en düşük cinsiyetçi grup ise Ege Bölgesi'nde yaşayan katılımcılardır.

7. Eğitim düzeyi, toplumsal cinsiyet önyargılarında önemli bir değişkendir. Eğitim düzeyi düştükçe kelimelere yüklenen toplumsal cinsiyet artmaktadır.

8. Meslekler değişkeni bağlamında, cinsiyetçilik en fazla işsiz; en az ise öğrenci grubunda yoğunlaşmakla birlikte bu durum daha çok yaş ve öğrenim seviyesi değişkeniyle bağlantılı görünmektedir.

Burada dile getirilen sonuçlar, 2014-2016 yılları arasında gerçekleştirilen ve 552 kelimeyi kapsayan toplumsal cinsiyet araştırmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla paylaşılan veriler; Türkiye'deki kadın ve erkek cinsiyetine yönelik toplumsal algı, rol ve önyargıların, Türkçe kelimelerdeki yansımasını göstermekle ve bu konuda yapılacak farklı çalışmalara bir zemin teşkil etmekte birlikte farklı zamanlarda ve farklı kelimelerle gerçekleştirilecek araştırmalarla geliştirilmeye de açıktır.

Dillerin sözvarlığındaki toplumsal cinsiyet farklılıkları veya benzerlikleri üzerine yapılacak karşılaştırmalı toplumdilbilimi araştırmalarına veri olabilecek bu sonuçlar, aynı zamanda Türkçenin öğretimi çalışmalarında, bilgisayarlı çeviri programlarında ve kitle iletişim araçlarında da değerlendirilmeye uygundur. Örneğin herhangi bir reklamda, izleyicinin dikkatini çekmek için karşıt rolleri içeren senaryolar oluşturulabilir. Toplumsal cinsiyeti *kadın* tespit edilen "çıtı pıtı, ceylan bakışlı" ifadeleri, erkek reklam oyuncusu ya da toplumsal cinsiyeti *erkek* tespit edilen "kodaman, bıçkın" kelimeleri kadın reklam oyuncusuna yönelik kullanılmasıyla algısal bir şaşkınlık oluşturabilir, reklamın dikkat çekme ve akılda kalma niteliği arttırabilir. Bilgisayarlı çeviri programlarının; Türkçe *fettan* kelimesi, dilbilgisel cinsiyet içeren herhangi bir dile çevrilirken bu kelimenin kadın cinsiyetine vurgu yapma ihtimalini dikkate alıp ona göre işlem yapması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Acar, Güler (1997). "Duruşmalarda Kullanılan Dilin Dilbilimsel Özellikleri", *XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Ankara: ODTÜ Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Yayınları, s. 71-82.

Açan, Aslı G. (2001). *Computer-Mediated Communication and Community: A Linguistic Study on Turkish Language Used in Internet Relay Chat (IRC) Communication* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Açıkalın, Işıl (1991). "Türk Gençlerinin Yaşıtları Arasında Kullandıkları Konuşma Biçimleri", *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara: Hitit Yayınevi, s. 75-78.

Açıkalın, Işıl (1996). "Toplumdilbilim Açısından Doktor-Doktor ve Doktor-Hasta İletişimi", *X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (22-24 Mayıs 1996). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 169-173.

Açıkalın, Işıl (2000). "89 Gençliğinin Kullandığı Dil Kalıplarından On Sene Sonra Ne Kaldı?", *XIII. Dilbilim Kurultayı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 113-122.

Adorno, Theodor W. (1998). *Minima Moralia* (Çev. O. Koçak ve A. Doğukan). İstanbul: Metis Yayınları.

Ağaçsaban, Asuman (1989). *Kız ve Erkek Öğrencilerde Cinsiyetten Kaynaklanan Farklı Dil Kullanımı*. (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ağaoğlu, Adalet (1973). Ölmeye Yatmak. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ağaoğlu, Adalet (2005). *Bir Düğün Gecesi* (10. baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akarsu, Bedia (1998). *Dil-Kültür Bağlantısı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Akbalık, Esra (2012). *Anadolu Sahası Türk Halk Hikâyelerinde Toplumsal Cinsiyet Rolleri ile Kadınlar* (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akbıyık, Cenk; Karadüz, Adnan ve Seferoğlu, Sadi S. (2013). "Öğrencilerin İnternet Ortamında Kullandıkları Yazılı Sohbet Dili Üzerine Bir Araştırma", *Bilig* (64), s. 1-22.

Akıncı, Zeynep (1997). "Diplomatik Dil ve Özellikleri", *TÖMER Çeviri Dergisi* "Özel Kuram Sayısı", s. 107-112.

Aksan, Doğan (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksu-Koç, Ayhan; Küntay, Aylin; Acarlar, Funda; Maviş, İlknur; Sofu, Hatice; Topbaş, Seyhun ve Turan, Figen (2011). *Türkçe'de Erken Sözcük ve*

Dilbilgisi Gelişimini Ölçme ve Değerlendirme Çalışması: Türkçe İletişim Gelişimi Envanterleri: TİGE-I ve TİGE-II, TÜBİTAK 107KO58 Projesi Sonuç Raporu.

Aktaş, Ayfer (2008). "Karşılaştırmalı Dilbilim Açısından Türkçe ve Almanca Deyimlerde Kadın", *Bir Bilim Kategorisi Olarak "Kadın" Uluslararası Sempozyumu, Edebiyat, Dil ve Kültür Çalışmalarında Kadın.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, s. 31-37.

Alatlı, Alev (2000). *Schrödinger'in Kedisi* (12. baskı). İstanbul: Boyut Yayınevi.

Altay, Ayfer (2002). "İngilizce ve Türkçe Hukuk Dillerinin Özellikleri: Karşılaştırmalı Bir Çalışma", *Hacettepe Üniversiteyi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2, s. 13-32.

Amen, Daniel (2007). *Beyninizi Değiştirin Hayatınız Değişsin* (Çev. A. Sefer). İstanbul: Pegasus Yayınları.

Aral, İnci (1993). Ölü Erkek Kuşlar (5. baskı). İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.

Aral, İnci (2000). *Gölgede Kırk Derece* (3. baskı). İstanbul: Can Yayınları.

Arıkan, Rauf (2011). *Araştırma Yöntem ve Teknikleri.* Ankara: Nobel Yayınevi.

Arslan, Şengül A. (2000). *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik.* Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.

Arsoy, Naciye (2011). *Türk Masallarında Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı ve Kadın* (Yüksek Lisans Tezi). Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ataman, Özlem E. (2002). *Sinemada Toplumsal Cinsiyet Rolleri: 1980-1999 Yılları Arasında Türk Sinemasında Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Sunumu* (Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atılgan, Yusuf (2008). *Aylak Adam* (16. basım). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Aydın, Elif (2010). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algısı: Hacettepe Üniversitesi Mühendislik ve Edebiyat Fakültesi Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aytaç, Serpil (1997). Çalışma Yaşamında Kariyer: Yönetimi Planlaması Geliştirilmesi Sorunları. İstanbul: Epsilon Yayınları.

Aytmatov, Cengiz (2004). *Gün Olur Asra Bedel* (Çev. R. Özdek, 11. basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bachmann, Ingeborg (2004). *Otuzuncu Yaş* (Çev. K. Şipal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Balcı, Ali (2004). *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler.* Ankara: Pegem Yayıncılık.

Barutçu, Atilla (2013). *Türkiye'de Erkeklik İnşasının Bedensel ve Toplumsal Aşamaları* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baş, Melike (2009). *Gender-Preferential Language Use in the Writing Style of Teenagers* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Başak, Suna (2013). "Toplumsal Cinsiyet", *Sosyolojiye Giriş* (Ed. İ. Çapcıoğlu ve H. Beşirli). Ankara: Grafiker Yayınları, s. 211-242.

Baudrillard, Jean (1988). *Metinler ve Söyleşiler* (Çev. O.Adanır). İzmir: Ajans Tümer Yayınları.

Bauman, Zygmunt (1998). *Sosyolojik Düşünmek* (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayraktaroğlu, Arın (1979). "Basil Bernstein ve Dil Kullanım Türleri Kuramı", *Genel Dilbilim Dergisi*, Sayı: 5-6, s. 32-41.

Baysal, Aynur (1997). "Cinsiyetin Bir Toplumdilbilimi Değişkesi Olarak Dil Kullanımına Etkisi", *XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Ankara: ODTÜ Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Yayınları, s. 237-245.

Bayyurt, Yasemin (2000). "Kim Daha Nazik? Erkekler mi, Kadınlar mı?", *XIII. Dilbilim Kurultay Bildirileri* (Haz. A. S. Özsoy, E. E. Taylan). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 155-167.

Bear, Mark F.; Connors, Barry W. ve Paradiso, Michael A. (2001). *Neuroscience: Exploring the Brain* (2nd edition), Philadelphia: Lippincott Williams&Wilkins.

Beauvoir, Simone de (1993). *Kadın "İkinci Cins" / Evlilik Çağı* (Çev. B. Onaran, 7. baskı). İstanbul: PayelYayınları.

Berktay, Fatmagül (2010). "Felsefenin Kadına Bakışı", *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar* (Der. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder, D. Yükseker). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 23-33.

Berktay, Fatmagül (2015). *Tarihin Cinsiyeti* (5. baskı). İstanbul: Metis Yayınları.

Berktay, Fatmagül (2016). *Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın* (16. baskı). İstanbul: Metis Yayınları.

Beşpınar, Fatma U. (2014). "Toplumsal Cinsiyet ve Aile", *Türkiye Aile Yapısı Araştırması/Tespitler, Öneriler* (Ed. M. Turgut, S. Feyzioğlu). Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, s. 234-279.

Bhasin, Kamla (2003). *Toplumsal Cinsiyet / Bize Yüklenen Roller* (Çev. K. Ay). İstanbul: Kadav Yayınları.

Boone, Harry N. and Boone, Deborah A. (2012). "Analyzing Likert Data", *Journal of Extension*, 50 (2), s. 1-5.

Bora, Aksu (2014). *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası* (6. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bourdieu, Pierre (1997). *Televizyon Üzerine* (Çev. T. Ilgaz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bourhis, Richard Y.; Giles, Howard ve Rosenthal, Doreen (1981). "Notes on the Construction of a 'Subjective Vitality Questionnare' for Ethnolinguistic Groups", *Journal of Multilingual and Multicultural Development, 2*, s. 145-155.

Boyer, Aynur (1996). *A Linguistic Analysis of Turkish Political Language: Sociolinguistic and Discoursal Perspectives* (Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Braun, Friederike (1997). "Covert Gender in Turkish", *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, s. 267-274.

Braun, Friederike (2000). *Geschlecht im Türkischen: Untersuchungen zum sprachlichen Umgang mir einer sozialen Kategorie*. Weisbaden: Otto Harrassowitz.

Braun, Friederike (2001)."Turkish. The Communication of Gender in Turkish", *Gender Across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*, Volume 1, s. 283-310.

Brizendine, Louann (2007). *Kadın Beyni* (Çev. Z. H. Ateş). İstanbul: Kelebek Yayınevi.

Budda, Hilmi Ömer (1945). "Kelimeler Niçin Cinslere Ayrılmışlardır?", *TDAY-Belleten*, Sayı: 4-5, s. 397-410.

Butler, Judith (2014). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* (Çev. B. Ertür, 4. baskı). İstanbul: Metis Yayınları.

Büyükkantarcıoğlu, Nalan (2002). "Kadın ve Dil: Dilbilimde Farklı Yaklaşımlar", *Frankofoni*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Ortak Kitabı, s.289-304.

Büyükkantarcıoğlu, Nalan (2006). *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*. İstanbul: Multilingual.

Büyükkantarcıoğlu, Nalan (2016). "Türk Politika Söyleminde Retorik Sorular", *29. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Vakfı Yayınları, s. 11-18.

Büyükkantarcıoğlu, Nalan ve Yarar, Emine (2006). "Dil ve İkna: Türk Politika Söyleminde İkna Edici Önerme Yapıları", *Dilbilim Araştırmaları*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 91-114.

Büyükokutan-Töret, Aslı (2017). "Kadının Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Türk Halk Ninnilerine Yansımaları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 81, s. 173-191.

Canbulat, Mehmet; Güven, Özhan ve Çağlar, Mustafa Ç. (2017). "Öğrenim Düzeylerine Göre Gençlik Dili Değişkesi", *International Journal of Academy*, Volume 5(8), s. 111-126.

Carli, Linda L. (1990). "Gender, Language and Influence", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 59 (5), s. 941-951.

Coates, Jennifer (2007). "Gender", *The Routledge Companion to Sociolinguistics* (Eds. C. Llamas; L. Mullany and P.Stockwell). New York: Routledge, s. 62-69.

Coates, Jennifer (2013). *Women, Men and Language* (3rd edition). NewYork: Routledge.

Condon, John (1995). *Kelimelerin Büyülü Dünyası* (Çev. M. Çiftkaya). İstanbul: İnsan Yayınları.

Connell, Raewyn W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika* (Çev. C. Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Crawford, Mary (1995). *Talking Difference: On Gender and Language*. London: Sage Publications.

Cüceloğlu, Doğan (2005). İnsan ve Davranışı (14. baskı). Ankara: Remzi Kitabevi.

Çaha, Ömer (1996). *Sivil Kadın / Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*. Ankara: Vadi Yayınları.

Çakır, Hamza ve Hakan Topçu (2005). "Bir İletişim Dili Olarak İnternet", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 19, s. 71-96.

Çankaya, Mine (2009). *Linguistic and Semiotic Representation of Gender in Turkish TV Commercials* (Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çernişevskiy, Nikolay (2003). *Nasıl Yapmalı-1* (Çev. M. Beyhan, 4. baskı). İstanbul: Evrensel Basım Yayım.

Çetinkaya, Ülkü (2008). "Divan Edebiyatında Kadına Genel Bakış", *Turkish Studies*, Volume ¾, s. 279-334.

Çınar, Bekir ve Karahan, Leman (2009). "Reklam Dilinde Kullanılan Edebî Sanatlar", *Turkish Studies*, 4/8, s. 891-916.

Çolak, Gülcan (2009). "Kitle İletişim Araçları ve İletişimsizlik", *I. Uluslararası Kitle İletişim Araçlarında Türkçenin Kullanımı Bilgi Şöleni Bildirileri*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Yayınları, s. 263-269.

Çolak, Gülcan (2014). "Amerika'daki Birinci ve İkinci Kuşak Türklerin Dil Tercihleri, Sürdürümleri, Tutumları ve Etnik Dilsel Canlılıkları", *Bilig*, 70, s. 105-130.

Çolak, Gülcan (2018). "Türk Edebiyatında Kelimelerin Toplumsal Cinsiyeti", *Türklük Bilimi Araştırmaları - TÜBAR*, 43, s. 87-125.

Çolak, Gülcan B. (2003). *Ergenlik Dönemindeki Çocukların Sosyoekonomik Şartlar Çerçevesinde Dili Kullanma Biçimleri* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çolak, Gülcan B. (2008), *Türkçedeki Temel Kelimelerin Cinsiyetlere Göre Çağrışım Setleri* (Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çubukçu, Hatice; Eşme, Mehtap ve İlerten, Ferda (2009). "How Sexism Operates in the Basic Turkish Dictionary", *Communication Interculturelle et Littérature* (Conferinţei internaţionale Paradigma discursului ideologic). Galati: Edutura Europus, Nr. 2 (6), s. 205-216.

Deutscher, Guy (2013). *Dilin Aynasından: Kelimeler Dünyamızı Nasıl Renklendirir* (Çev. C. Yardımcı). İstanbul: Metis Yayınları.

Dickens, Mark (1988). *Soviet Language Policy in Central Asia.* http://www.oxuscom.com/lang-policy.htm. Erişim tarihi: 27.01.2010.

Doğan, Enfel (2011). "Türkiye Türkçesinde Cinsiyet Kategorisinin İzleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (17), s. 89-98.

Doğan, Nuh (2008). "Bir Toplumsal Katman Olarak Samsun Pazarcılarının Dil Edimi Üzerine Toplumdilbilimsel İnceleme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1 (2), s. 102-113.

Doğramacı, Emel (1989). *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü.* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Doğruöz, Seza ve Güneş, Betül (2000). "Kadınlar da Erkekler Kadar Argo Kullanır mı? Edimbilimsel Bir Araştırma", *XIII. Dilbilim Kurultay Bildirileri.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 247-253.

Donovan, Josephine (2015). *Feminist Teori: Entelektüel Gelenekler* (Çev. A. Bora, M. A. Gevrek ve F. Sayılan, 10. baskı). İstanbul: İletişim.

Dowling, Collette (1999). *Sindrella Kompleksi* / Çağdaş Kadında Bağımsızlık Korkusu (Çev. S.Budak, 6. baskı). Ankara: Öteki Yayınevi.

Dökmen, Zehra Y. (2006). *Toplumsal Cinsiyet* (2. baskı), İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Durhan, Ömer Seyfi (2001). *A Lingustic Study on the Language Use and the Jargon of the Turkish Military Academy Cadets* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Ecevit, Yıldız (2011). "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi* (Ed. Y. Ecevit ve N. Karkıner). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, s. 2-30.

Eckert, Penelope (1998). "Age as a Sociolinguistic Variable", *The Handbook of Sociolinguistics* (Ed. F. Coulmas). Oxford: Blackwell Publishing, s. 151-167.

Edwards, John (2009). *Language and Identity.* New York: Cambridge University Press.

Edwards, John ve Williams, John (1980). "Sex-trait stereotypes among young children and young adults: Canadian findings and cross-national comparisons", *Canadian Journal of Behavioural Science*, 12 (3), s. 210-220.

Ercan, G. Songül ve Yağcıoğlu, Semiramis (2007). "Gazete Köşe Yazılarında Kaçınma Kullanımı ve Cinsiyet İlişkisi", *Dilbilim Araştırmaları.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 1-16.

Ercilasun, Ahmet Bican (2006). *2 BA Beden Beyin Akımı.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Erdal, Çiğdem (2010). *Türkiye'de Ulusal Kanallarda Yayınlanan Prime-Time Televizyon Dizilerinde Toplumsal Cinsiyet Açısından Ailenin Sunumu* (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eren, Şükriye (2012). *Popüler Kültür ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Evlilik Programları: "Esra Erol'da Evlen Benimle" Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ergeneli, Azize ve Akçamete, Ceren (2004). "Bankacılıkta Cam Tavan: Kadın ve Erkeklerin Kadın Çalışanlar ve Kadınların Üst Yönetime Yükseltilmelerine Yönelik Tutumları", *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), s. 85-109.

Ergen-Kılcı, Şule (2009). *Tüketim Toplumunun Bir Formu Olarak Çizgi Filmlerde Çocukluk ve Toplumsal Cinsiyet: Barbie, Bratz ve Winx Club* (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Esmer, Yılmaz (2012). *Türkiye Değerler Atlası*. www.academia.edu/9620697/Türkiye_Değerler_Atlası_2012. Erişim tarihi: 19.04.2018.

Estés, Clarissa Pinkola (2003). *Kurtlarla Koşan Kadınlar: Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler* (Çev. H. Atalay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fierman, William (1991). *Language Planning and National Development: The Uzbek Experience*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Fishman, Pamela M. (1983). "Interaction: the work women do", *Language, Gender and Society* (Eds. B. Thorne, C. Kramarae, and N. Henley). Rowley, MA: Newbury House, s. 89-101.

Gide, André (1992). *Ahlaksız* (Çev. M. A. Ağaoğulları). İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Giles, Howard; Bourhis Richard Y. ve Taylor, Donald M. (1977). "Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations", *Language, Ethnicity and Intergroup Relations* (Ed. H. Giles). London: Academic Press, s. 307-348.

Goldman, Emma (2006). *Dans Edemeyeceksem Bu Benim Devrimim Değildir* (Çev. N. Bayram). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Gökçe-Zengin, Filiz (2016). *Karadeniz Fıkralarına Toplumsal Cinsiyet Açısından Yaklaşım* (Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gökdağ, Bilgehan Atsız (2001). "Dil Plânlaması Bağlamında Azerbaycan Türkçesinin Görünümü", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 9, s. 237-248.

Greenfield, Susan (2006). İnsan Beyni (Çev. B. Çekmece, 2. baskı). İstanbul: Varlık Yayınları.

Greenstein, Ben ve Greenstein, Adam (2004). Nörobilim Renkli Atlası / *Nöroanatomi ve Nörofizyoloji* (Çev. M. Bozbuğa, E. Çelikoğlu, T. Hakan ve A. Çeçen). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

Guy, R. Gregory (1988). "Language and social class", *Linguistics: The Cambridge Survey* (Ed. F. J. Newmeyer). Cambridge: Cambridge University Press, s. 37-63.

Güçlü, Ruhan (2015). *A Linguistic Study on Word Association Behavior of Turkish Speaking Children in Urban and Rural Settings: A Socio-Cognitive*

Perspective (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güden, Menekşe P. (2006). *Dilde Cinsiyet Ayrımcılığı: Türkçenin İçerdiği Eril ve Dişil İfadeler Bakımından İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Günay, Umay (2000). "İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi", *Millî Folklor*, Sayı: 46, s. 4-9.

Günay, V. Doğan (1991), "Dil Konuşanın Özelliğini Ne Oranda Yansıtır?", *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara: Hitit Yayınevi, s. 71-74.

Günay, V. Doğan (2016). "Dil Politikaları ve Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi", *29. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Vakfı Yayınları, s. 19-25.

Günay, V. Doğan; Şahin, Ayten; Oflaz, Emine; Atak, Ata; Koç, Berkay H. ve İnceoğlu, Tayyar (2009). "Gazete Söyleminde Sık Kullanılan Söz Sanatlarına İlişkin Bir İnceleme: Gazete Dilindeki Yaratıcılık", *XXII. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Ankara: Cantekin Matbaası, s. 98-113.

Güner, Nurhan (2018). *Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı* (Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Günindi-Ersöz, Aysel (2010). "Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Rolleri", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 6, s. 168-181.

Günindi-Ersöz, Aysel (2016). *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Hardy, Thomas (1984). *Çılgın Kalabalıktan Uzak* (Çev. N. Yeğinboğalı, 2. basım). İstanbul: Can Yayınları.

Hart, Leslie A. (2002). *Human Brain and Human Learning*. WA: Books for Educators.

Healy, Jane M. (1997). Çocuğunuzun Gelişen Aklı / *Doğumdan Ergenliğe Öğrenme ve Beyin Gelişimi* (Çev. A. B. Dicleli). İstanbul: Enka Okulları.

Hellinger, Marlis and Bußmann, Hadumod (2001). *Gender Across Languages; The Linguistic Representation of Women and Men* (Eds. M. Hellinger and H. Bußmann), Volume 1. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Helvacıoğlu, Firdevs (1996). *1928'den 1994'e Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Héritier, Françoise (2016). "Zorbalığın Getirdiği Güç", *Kadınların En Güzel Tarihi* (Haz. N. Bacharan, Çev. Y. A. Dalar, 4. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 23-41.

Holmes, Janet (2013). *An Introduction to Sociolinguistics* (4th edition). London and New York: Routledge.

Hundsnurscher, Franz (1983). "Dil Çeşitliliği ve Dil Dinamiği", *Modern Lengüistiğe Giriş: İletişim ve Dil, Lengüistik Yapılıkçılık* (Çev. M. Akalın). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 42-47.

Ilgın, Leyla (1998). "Reklamlarda Dil Kullanımı", *XII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (14-16 Mayıs). Mersin Üniversitesi, s. 9-20.

İçke, Seçil (2013). *Representation of Gender in Contemporary Toy Design: An Analysis Of Barbie Doll* (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İmançer, Dilek (2000). *Televizyonda Toplumsal Cinsiyet Sembollerinin Türk Aile Dizilerinde Sunumu* (Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İmer, Kâmile (1979). "Sosyolekt Olarak Bir Meslek Grubunun (Yazılı) Dil Kullanımı ve Kara Taşıtlarındaki Yazılar", *Genel Dilbilim Dergisi*, Sayı: 3-4, s. 29-42.

İmer, Kâmile (1990). *Dil ve Toplum*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

İmer, Kâmile; Kocaman, Ahmet ve Özsoy, A. Sumru (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

İnce, Işıl (1993). "Reklâm Diline Dilbilimsel Bir Bakış", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (10/ 1), s. 231-245.

Jones, Jason (1999). "Language and Class", *Language, Society and Power* (Eds. L. Thomas and S. Wareing). London: Routledge, s. 118-133.

Jones, Jason and Wareing, Shân (1999). "Language and Politics", *Language, Society and Power* (Eds. L. Thomas and S. Wareing). London: Routledge, s. 31-47.

Kabadayı, Osman (2006). "Ağ Ortamındaki Türkçeye Genel Bir Bakış", *Türk Dili* (652), s. 298-314.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2017). *Türkiye'de Kadın*. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. https://kadininstatusu.aile.gov.tr/uygulamalar/turkiyede-kadin. Erişim tarihi: 09.07.2017.

Kalaycıoğlu, Sibel (2002). "Toplumsal Tabakalaşma", *Sosyolojiye Giriş* (Ed. İ. Sezal). Ankara: Martı Yayınevi, s. 295-316.

Kan, Deniz (2011). *Bilgisayar Oyunlarında Toplumsal Cinsiyetçi Kurgulama* (Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kandiyoti, Deniz (2015). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* (Çev. A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, H. Tapınç ve F. Özbay, 5. baskı,). İstanbul: Metis Yayınları.

Kaplan, Mehmet (1951). "Dede Korkut Kitabında Kadın", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 9, s. 99-112.

Karaca, Ayşe (2007). *Kadın Yöneticilerde Kariyer Engelleri: Cam Tavan Sendromu Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1987). *Panorama* (3. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Karcıoğlu, Fatih ve Leblebici, Yeliz (2014). "Kadın Yöneticilerde Kariyer Engelleri: Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Uygulama", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28/ 4, s. 1-20.

Kaya, A. Yalçın (2002). "Spor Basınında Dil Kullanımı", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 2* (2), s. 142-149.

Keller, Evelyn Fox (2007). *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler* (Çev. F. B. Aydar). İstanbul: Metis Yayınları.

Kendall, Shari and Tannen, Deborah (2015)." Discourse and Gender", *The Handbook of Discourse Analysis* (2nd edition, Eds. D. Tannen, H. E. Hamilton, D. Schiffrin). UK: John Wiley&Sons, s. 639-660.

Kergoat, Danièle (2015). "Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri", *Eleştirel Feminizm Sözlüğü* (Haz. H. Hırata, F. Laborie, H. Doaré, D. Senotier; Çev. G. Acar-Savran). Ankara: Dipnot Yayınları, s. 87-96.

Kerimoğlu, Caner ve Doğan, Gökçe (2015). "Türkçede Cinsiyet Görünümleri ve Çağrışımsal Cinsiyet", *Türklük Bilimi Araştırmaları - TÜBAR*, 38, s. 143-179.

Kıran, Zeynel ve Kıran, Ayşe E. (2001). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kırbaşoğlu-Kılıç, Latife ve Eyüp, Bircan (2011). "İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Rolleri Üzerine Bir İnceleme", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2/3, s. 129-148.

Killi-Yılmaz, Gülsüm (2010). *Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Türklerinin Dil Durumu*. Ankara: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi.

Kipp, Sandra; Clyne, Michael ve Pauwels, Anne (1995). *Immigration and Australia's Language Resources*. Canberra, Australia: AGPS.

Kitiş-Çınar, Emine (2013). *Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet* (Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Kollock, Peter; Blumstein, Philip and Schwartz, Pepper (1985). "Sex and Power in Interaction: Conversational Privileges and Duties", *American Sociological Rewiev* (50), s. 34-46.

Korkmaz, Barış (2005). *Dil ve Beyin / Çocuklarda Dil ve Konuşma Bozuklukları*. İstanbul: Yüce Yayım.

Köker, Eser (2004). *Kitapta Kurutulmuş Çiçekler ya da Sözlü Kültür Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Dipnot Yayınevi.

König, Güray Çağlar (1992). "Dil ve Cins: Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı", *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara: Hitit Yayınevi, s. 25-36.

Köseler, Feyza (2009). *Okul Öncesi Öykü ve Masal Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Olgusu* (Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köysüren, Aliye Çınar (2016). *Kültürel ve Dinî Algıda Toplumsal Cinsiyet* (2. baskı). İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Kula, Nesrin (2009). "Erkek Dergilerindeki Reklam Fotoğraflarında (Yeniden) Üretilen Metroseksüel Kimlik", *Erkek Kimliğinin Değişe(meye)n Halleri* (Ed. H. Kuruoğlu). İstanbul: Beta Yayınları.

Kula-Demir, Nesrin (2004). *Televizyon Reklamlarında Yer Alan İdeolojiler ve Toplumsal Cinsiyetin İnşası* (Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kükrer, Mustafa (2015). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yönüyle Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarının İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Labov, William (1969). "The logic of nonstandard English", *Monograph Series on Languages and Linguistics 22* (Ed. J. E. Alatis). Washington, D. C.: Georgetown University Press, s. 1-43.

Labov, William (2006). *The Social Stratification of English in New York City* (2nd edition). New York: Cambridge University Press.

Lakoff, Robin (1975). *Language and Woman's Place.* New York: Harper & Row Publishers.

Levi-Strauss, Claude (1996). *Yaban Düşünce* (Çev. T. Yücel, 2. baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Llamas, Carmen (2007). "Age", *The Routledge Companion to Sociolinguistics* (Eds. C. Llamas; L. Mullany and P. Stockwell). New York: Routledge, s.69-77.

Lyons, John (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş* (Çev. A. Kocaman). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Maalouf, Amin (2011). Ölümcül Kimlikler (Çev. A. Bora, 31. baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Maltz, Daniel N. and Borker, Ruth A. (1997). "A Cultural Approach to Male-Female Miscommunication", *Language and Social Identity* (Ed. J. J. Gumperz). USA: Cambridge University Press. s. 196-216.

Martí-Ibáñez, Félix (1996). *Felsefe Öyküleri* (Çev. H. Koyukan). Ankara: İmge Kitabevi.

Mathieu, Nicole-Claude (2015). "Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet", *Eleştirel Feminizm Sözlüğü* (Haz. H. Hırata, F. Laborie, H. Doaré, D. Senotier; Çev. G. Acar-Savran). Ankara: Dipnot Yayınları, s. 76-86.

Maviş, İlknur; Topbaş, S. Seyhun; Diken, İ. Halil ve Türküm, A. Sibel (2013). *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim-II* (Ed. E. Ceyhan, 2. baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

McLuhan, Marshall (2001). *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu* (Çev. G. Ç. Güven). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Mengü, Seda Ç. (2004). *Televizyon Reklamlarında Kadına Yönelik Oluşturulan Toplumsal Kimlik. İstanbul:* İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Meyerhoff, Miriam (2006). *Introducing Sociolinguistics.* London: Routledge.

Michel, Andree (1993). *Feminizm* (Çev. Ş. Tekeli). İstanbul: İletişim Yayınları.

Millett, Kate (1987). *Cinsel Politika* (Çev. S. Selvi). İstanbul: Payel Yayınevi.

Moir, Anne ve Jessel, David (2002). *Beyin ve Cinsiyet / Erkeksi Kadınlar-Kadınsı Erkekler* (Çev. T. Demirkan). İstanbul: Pencere Yayınları.

Molinier, Pascale ve Welzer-Lang, Daniel (2015). "Kadınlık, Erkeklik, Erkeksilik", *Eleştirel Feminizm Sözlüğü* (Haz. H. Hırata, F. Laborie, H. Doaré, D. Senotier; Çev. G. Acar-Savran). Ankara: Dipnot Yayınları, s. 209-214.

Mucchielli, Alex (1991). *Zihniyetler* (Çev. A. Kotil). İstanbul: İletişim Yayınları.

Nabokov, Vladimir (2004). *Lolita* (Çev. F. Özgüven, 6. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Napolnova, Elena (2013). "Türkçede Cinsiyet İfadeleri", VI. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 3259-3266.

Nazlı, Kadri (2013). *Türkçe Yemin İfadeleri Üzerine Toplumdilbilimsel Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Neuman, W. Lawrence (2007). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (Çev. S. Özge). İstanbul: Yayın Odası Yayınları.

Nisbett, Richard E. (2018). *Düşüncenin Coğrafyası: Doğulular ve Batılılar Nasıl ve Neden Birbirinden Farklı Düşünürler* (Çev. G. Ç. Güven, 6. baskı). İstanbul: Varlık Yayınları.

O'Barr, William M. and Atkins, Bowman K. (1980). "Women's Language or Powerless language", *Women and Language in Literature and Society* (Eds. S. McConnell-Ginet, R. Borker, N. Furman). New York: Praeger, s. 93-110.

Onur, Bekir (1997). *Gelişim Psikolojisi / Yetişkinlik-Yaşlılık-Ölüm* (4. baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Orwell, George (2005). Bin Dokuz Yüz Seksen Dört (Çev. N. Akgören, 10. baskı). İstanbul: Can Yayınları.

Otçu, Bahar G. (2009). *Language Maintenance and Cultural Identity Construction in a Turkish Saturday School in New York City* (Doktora Tezi). New York: Teachers College, Columbia University.

Özçalışkan, Şeyda (1994). "Kadın ve Erkeklerin Küfür Kullanımı Üzerine", *Dilbilim Araştırmaları.* Ankara: Hitit Yayınevi, s. 274-287.

Özezen, Muna Y. (2010). "Türkçenin Ağ Ortamındaki Yazımı ve Bunun Ses Bilimsel Yapıyla Bağlantıları", *Bilig* (53), s. 233-256.

Özgür, Özlem (2010). *Televizyonda Yayınlanan Kadın Programlarında Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Sunumu* (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özsoy, Selami (2014). "Gazetelerin Spor Sayfalarında Dil Kullanımı", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14/1), s. 295-307.

Özsoy, Tufan (2006). *Türk Dergi Reklamlarında Kadın İmgesi Kullanımı; 1971-2004 Döneminin Bir Değerlendirmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özünel-Ölçer, Evrim (2006). *Masal Mekânında Kadın Olmak: Masallarda Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Özyıldırım, Işıl İ. (1996). "Türkçe'de Spor Haber Başlıkları: İncelenmesi ve Öğretimi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, s. 11-19.

Özyıldırım, Işıl İ. (2001). "Türk Yasa Dili", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 16 (1), s. 89-114.

Parlak, Hatice ve Alkan, Fatma (2014). "Avustralya'da İlkokul Düzeyindeki Türk Öğrencilerin Ana Dil Ediniminde Aile ve Okul Etkileşimi", *Turkish Studies*, Volume 9/9, s. 855-869.

Pease, Allan ve Pease, Barbara (2007). *Erkekler Neden Dinlemez, Kadınlar Neden Harita Okuyamaz* (Çev. D. Yılmaz). İstanbul: Picus Yayıncılık.

Peccei, Jean Stilwell (1999). "Language and Age", *Language, Society and Power* (Eds. L. Thomas and S. Wareing). London: Routledge, s.100-115.

Perrot, Michelle (2016). "Söz Hakkı", *Kadınların En Güzel Tarihi* (Haz. N. Bacharan, Çev. Y. A. Dalar, 4. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 163-185.

Pınar, Gül; Taşkın, Lale ve Eroğlu, Kafiye (2008). "Başkent Üniversitesi Öğrenci Yurdunda Kalan Gençlerin Toplumsal Cinsiyet Rol Kalıplarına İlişkin Tutumları", *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 15 (1), s. 47-57.

Pilancı, Hülya (2002). "Anadolu Ağızlarında Kadın İçin Kullanılan Sözler Üzerine Bir İnceleme", *Kadın / Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi, Journal for Woman Studies*. Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, C: III, 2, s. 71-82.

Pilpil Yöney, Gülşah (2013). "İspanyolcada Dilsel ve Toplumsal Cinsiyetçilik Analizi", *Dil Dergisi*, Sayı: 161, s. 50-71.

Porzig, Walter (1995). *Dil Denen Mucize* (Çev. V. Ülkü). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ramazanoğlu, Caroline (1998). *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri* (Çev. M. Bayatlı ve F. Berktay). İstanbul: Pencere Yayınları.

Romaine, Suzanne (1984). *The Language of Children and Adolescents: The Acquisition of Communicative Competence*. Oxford: Blackwell.

Romaine, Suzanne (2000). *Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics* (2nd edition). New York: Oxford University Press.

Rorty, Richard (1995). *Olumsallık, İroni ve Dayanışma* (Çev. M. Küçük ve A. Türker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Rove, David (1996). *Popüler Kültürler, Rock ve Sporda Haz Politikası* (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Roy, Olivier (2000). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi* (Çev. M. Moralı). İstanbul: Metis Yayınları.

Sabuncuoğlu, Ayda (2006). *Televizyon Reklamlarında Toplumsal Cinsiyet* (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Salinger, J. David (2002). Çavdar Tarlasında Çocuklar (Çev. C. Yerli, 6. baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sancar, Serpil (2014). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar* (3. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Sancar, Serpil (2016). *Erkeklik: İmkânsız İktidar* (4. baskı). İstanbul: Metis Yayınları.

Sanders, Barry (1999). Öküzün A'sı (Çev. Ş. Tahir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Schick, İrvin Cemil (2014). *Bedeni, Toplumu, Kâinatı Yazmak: İslâm, Cinsiyet ve Kültür Üzerine* (Çev. P. Tünaydın, 2. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Scott, C. James (1995). *Tahakküm ve Direniş Sanatları* (Çev. A. Türker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Selen, Nevin (2001). *Toplumsal Dilbilime Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Singh, Isthla (1999). "Language, thought and representation", *Language, Society and Power* (Eds. L. Thomas and S. Wareing). London: Routledge, s. 18-30.

Sofu, Hatice (2000). "Annenin Çocuğa Yönlendirdiği Dilde Cinsiyetçi Ögeler", *13. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Steeves, H. Leslie (1994). "Feminist Teoriler ve Medya Çalışmaları", *Medya, İktidar, İdeoloji* (Der. ve Çev. M. Küçük). Ankara: Ark Yayınevi, s.105-167.

Şen, Meryem (2008). "Modern Zamanların Reklam Dilselliğinde Küresel ve Yerel Özellikler: Eleştirel Dilbilimsel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1/4), s. 523-542.

Şimşek, Ayşe (2011). *Toplumsal Cinsiyetin Sanal Ortamda Yeniden İnşası: İtiraf.Com* (Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şimşek, Burcu (2006). *Kadınlararası Konuşma Sürecinde Toplumsal Cinsiyetin Dil Üzerinden Sergilenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tabak, Filiz (1997). "Women's Upward Mobility in Manufacturing Organizations in İstanbul: A Glass Ceiling Initiative", *Sex Roles*, 36 (1 /2), s. 93-102.

Taborga, Caroline ve Leach, Berly (2000). *Cins Bakışı Sözlüğü* (Çev. E. Kürkçü). İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları, www.bianet.org. Erişim tarihi: 27.01.2010.

Tabouret-Keller, Andrée (1998). "Language and Identity", *The Handbook of Sociolinguistics* (Ed. F. Coulmas). Oxford: Blackwell Publishing, s. 214-221.

Tannen, Deborah (1997). *Hiç Anlamıyorsun: Kadın-Erkek Konuşmaları* (Çev. B. Çorakçı). İstanbul: Varlık Yayınları.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1987). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (2. baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tekvar, Sırma Oya (2006). *Dergi Reklamlarında Toplumsal Cinsiyet Göstergeleri: FHM ve Cosmopolitan Reklamlarının Karşılaştırmalı Göstergebilimsel Çözümlemesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Thornborrow, Joanna (1999). "Language and the Media", *Language, Society and Power* (Eds. L. Thomas and S. Wareing). London: Routledge, s. 50-63.

Tolstoy, Lev (1992). *Kröyçer Sonat* (Çev. N. Y. Taluy). İstanbul: Varlık Yayınları.

Topal, Özlem (2012). *Toplumsal Cinsiyetin İnşası: 7-12 Yaş Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Trudgill, Peter (2000). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society* (4th edition). England: Penguin Books.

Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu (2012a). *ADNKS verilerine göre doğum tarihi bazında en çok kullanımda olan kadın isimleri ve ilk 100 isim içindeki sıralaması.* tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1332. Erişim tarihi: 19.08.2013.

Türkiye İstatistik Kurumu (2012b). *ADNKS verilerine göre doğum tarihi bazında en çok kullanımda olan erkek isimleri ve ilk 100 isim içindeki sıralaması.* tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1332. Erişim tarihi: 19.08.2013.

Türkiye İstatistik Kurumu (2012c). İl ve Cinsiyete Göre İl/İlçe Merkezi, Belde/Köy Nüfusu ve Nüfus Yoğunluğu. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13425. Erişim tarihi: 01.09.2013.

Uçar, Melike (2013). "Anadolu Ağızlarında Kadının Söz Varlığına Dair Bir Tasnif Denemesi", *Turkish Studies*, Volume 8/9, s. 2465-248.

Uğurlu, E. Gizem (2003). *Türkiye'de Ulusal Televizyon Kanallarında Yayınlanan Reklamlarda Annelik Rolünün Sunumu* (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uygur, Nermi (2005). *Dilin Gücü* (3. baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya (1967). "Türkiye'de Kadın Hayatının Tekâmülü", *Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferanslar* (1953-1964). Ankara: Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları.

Van Zoonen, Liesbet (1997). "Medyada Feminist Yaklaşımlar", *Medya, Kültür, Siyaset* (Der. S. İrvan). Ankara: Ark Kitapları, s. 301-335.

Vardar, Berke (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (2. baskı). İstanbul: ABC Kitabevi.

Vardar, Berke (2001). *Dilbilim Yazıları*. İstanbul: Multilingual.

Vargel Pehlivan, Pelin (2016). *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkiye'de Gündüz Kuşağı Programlarında Kadın Temsili* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vatandaş, Celalettin (2007). "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 35, s. 29-56.

Vefikuluçay, Duygu; Zeyneloğlu, Simge; Eroğlu, Kafiye ve Taşkın, Lale (2007). "Kafkas Üniversitesi Son Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Bakış Açıları", *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 14/2, s. 26-38.

Vendryes, Joseph (2001). *Dil ve Düşünce* (Çev. B. Vardar). İstanbul: Multilingual.

Vilar, Esther (1999). Kölenin Mutluluğu / Kadının Dünyası Erkeğin Rüyası (Çev. S. Budak, 6. baskı). Ankara: Öteki Yayınevi.

Wardhaugh, Ronald (2006). *An Introduction to Sociolinguistics* (5th edition). UK: Blackwell Publishing.

Wareing, Shân (1999). "Language and Gender", *Language, Society and Power* (Eds. L. Thomas and S. Wareing). London: Routledge, s. 66-81.

Wittgenstein, Ludwig (1996). *Tractatus Logico-Philosophicus* (Çev. O. Aruoba). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Wodak, Ruth and Benke, Gertraud (1998). "Gender as a Sociolinguistic Variable: New Perspectives on Variation Studies." *The Handbook of Sociolinguistics* (Ed. F. Coulmas). Oxford: Blackwell Publishing, s. 127-150.

Woolf, Virginia (2003). *Kendine Ait Bir Oda* (Çev. S. Öncü, 2. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

World Economic Forum (2017). *The Global Gender Gap Report*. www.weforum.org/reports/the-global-gender-gap-report-2017. Erişim tarihi: 21.06.2018.

Yağmur, Kutlay (1997). *First Language Attrition among Turkish Speakers in Sydney*. Tilburg: Tilburg University Press.

Yağmur, Kutlay (2004). "Language Maintenance Patterns of Turkish Immigrant Communities in Australia and Western Europe: The Impact of Majority Attitudes on Ethnolinguistic Vitality Perceptions", *International Journal of the Sociology of Language, 165*, s. 121-142.

Yağmur, Kutlay (2009). "Language Use and Ethnolinguistic Vitality of Turkish Compared with the Dutch in the Netherlands", *Journal of Multilingual and Multicultural Development, 30* (3), s. 219-233.

Yağmur, Kutlay ve Akıncı, Mehmet A. (2003). "Language Use, Choice, Maintenance, and Ethnolinguistic Vitality of Turkish Speakers in France: Intergenerational Differences", *International Journal of the Sociology of Language, 164*, s. 107-128.

Yağmur, Kutlay ve Çolak, Gülcan (2013). "Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Türk Toplumunun Dilsel ve Kültürel Özellikleri", *Yeni Türkiye-Türk Dünyası Özel Sayısı*, 54, s. 2928-2945.

Yağmur, Kutlay ve van de Vijver, Fons J. R. (2012). "Acculturation and Language Orientations of Turkish Immigrants in Australia, France, Germany, and the Netherlands", *Journal of Cross-Cultural Psychology, 43* (7), s. 1110-1130.

Yalınkılıç, Kadir (2013). *Bulgaristan Kırcaali Türklerinin Dil Durumu-Toplumdilbilimsel Bir İnceleme* (Doktora Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yaltkaya, Korkut (1995). *Beynin ve Yaşamın Gizemleri*. İstanbul: Altın Kitaplar.

Yamanoğlu, Asiye (2008). *Toplumsal Cinsiyet Analizi: Tokat İli Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yazgan, Banu İ.; Bilgin, Mehmet ve Atıcı, Meral K. (2004). *Gelişim Psikolojisi: Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Adana: Nobel Kitabevi.

Yemenici, Alev, (1998). "Haber Tartışmalarında Kullanılan Dil Üzerine Bir Araştırma", *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara: Bizim Büro Yayınevi, s. 26-36.

Yıldırım, Filiz Ç. (2017). "Bebeklere Yöneltilen Dil Kullanımlarında Çift-Biçimli (Dimorphous) İfadeler: Türkçe-İngilizce Sosyal Medya Örneklerinden Karşılaştırmalar", *30. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Ankara: Dilbilim Derneği Yayınları.

Yıldız-Ekin, M. Tuğba (2005). "Spor Basınında Futbol Anlatım Dili: Manşet ve Başlıklar", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XVIII (1), s. 93-106.

Yılmaz, Engin (2004). "Medyatik Dil Alanları: Reklamcılık Dili Üzerine Metin Dil Bilimsel Bir İnceleme", *Türk Dili*, Sayı: 634, s. 383-400.

Yılmaz, Meşkure (2017). "Akademik Çalışma Yapan Annelerin Bakıcı Problemleri", *1. Uluslararası Kadın Araştırmaları Sempozyumu* (13-14 Ekim 2017). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Yorgancı, Fatma (2008). İlköğretim Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Rollerinin İnşası (Yüksek Lisans Tezi). Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yuval-Davis, Nira (2014). *Cinsiyet ve Millet* (Çev. A. Bektaş, 4. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yücel, Tahsin (2006). *Göstergeler*. İstanbul: Can Yayınları.

Toplumdilbilimi çalışmaları, toplumsal ve kültürel gerçeklikler ile dil arasındaki ilişkileri ve etkileşimi gözetmesi; dilin toplumsal dağılımını ve işlevlerini incelemesi; cinsiyet, yaş, toplumsal tabaka, eğitim, meslek gibi değişkenler bağlamında dilsel verileri yorumlaması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu kitapta, toplumdilbiliminin temel konuları ve kavramları; cinsiyet, yaş, toplumsal tabaka gibi değişkenler bağlamında dil kullanımları; toplumsal cinsiyet kuramları ve rolleri ana hatlarıyla değerlendirilmiş; toplumsal cinsiyetin etki ve yansımaları, Türkçe sözvarlığında araştırılmıştır.

Dilbilgisel bir kategori olan ve yapısal bir nitelik taşıyan dilbilgisel cinsiyet, dünya dillerinin tümünde bulunmaz, fakat kültürel, sosyolojik ve psikolojik etkenlere bağlı olarak dil kullanımında ve sözvarlığı düzeyinde her bir dilde toplumsal cinsiyetin yansımaları görülebilmektedir. Bu kitapta Türkçe sözvarlığındaki 552 kelimenin toplumsal cinsiyeti, tarama araştırması ile değerlendirilmiş, toplumsal cinsiyet ve dil araştırmalarına katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

ISBN: 978-605-7931-18-4

www.bilgeyayincilik.com

